

تابستان ۱۳۷۱ یایی

صایی : ۸۵-۲

واریق

چهارده ساله

مجله فرهنگی فارسی و ترکی

سال چهاردهم

اون دؤرد یاشیندا

تور کجه و فارسجا فرهنگی مجموعه

اون دؤرد و نجو ایل

شماره امتیاز ۸۵۴۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:

دکتر جواد هیئت

قیمت : ۲۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

(فهرست)

صفحه

۲

۱- بوسنی هرزه گوین ده یانقین : وارلیق

۴

۲- الماس ایلدیریم وشعر لر مجموعہ سی : دو قنور جواد ہئیت

۱۳

۳- باکی دا سفیر یمیز جناب نہاوندیان ین معلم غزتی ایلہ مصاحبہ سی

۲۲

۴- قابل قارا باغ : آق قوش

۲۳

۵- دبر یلیک یشی دن چیخدی

۲۴

۶- مسائل و مشکلات آذربایجان : دکتر ہدایت خاقانی (آمریکا)

۲۶

۷- بیزیم یوردوموزدا : مهندس کریم ناجی

۳۷

۸- قرآن کریمین آذربایجان تورکجه سینہ تر جومہ سی : پرفسور واسیم محمد علی

۶۹

۹- پیغمبر (ص) منظومہ سی نین ایکینجی حصہ سی : نبی خزری (باکی)

۶۹

۱۰- ملا نصر الدین ایران دا : عیسیٰ حبیب بیکی - پرفسور ح - محمد زاده

۷۸

۱۱- کیم کیمہ دیر : ہادی سیہ رودی

۷۹

۱۲- حق ہمسایگی سید فخر الدین ملجئی

۸۴

۱۳- کتاب زبان آذری ادبی معادیر : کتر جواد ہئیت

۸۸

۱۴- ضیالی وسووترن دولت قوروجولوغو : پرفسور نورالدین رضایف

۹۴

۱۵- « حیدر بابا بہ سلام » ہانسی لہجہ ده یازیلیمیشدیر : حسینقلی سلیمی (تبریز)

۱۰۲

۱۶- اللی ایل گوزیولانیکدیم (یول درگیسی بارہ ده

۱۰۷

۱۷- بیر بویوک عیب : مهندس زین العابدیر رفیع فر

۱۱۰

۱۸- فخری دو قنورا : وارلیق

۱۱۲

۱۹- دو یقولار آخار بندا : نریمان حسنعلی

۱۱۵

۲۰- آدلار : آیدین آیتکین

۱۱۸

۲۱- آنادیلین سوادلانماقدا تأثیری : چئویرن : مهندس حسین علمی

۲۲- اوخومادیمیز اؤلکه لردن اورتا آسیا : محمد خورشید دافوقلی - عبدالکریم -

۱۲۰

منظوری

- ۱۲۳ - ۲۳- اوستاد شهربارين اولومونون ايل دؤنومو : رحيم عياني
- ۱۲۴ - ۲۴- آرازدا - كورده سوقاندير : گونشي لي
- ۱۲۵ - ۲۵- ناكى : عباس شبانگاهى (البرز)
- ۱۲۶ - ۲۶- آرازپوشماسى : جعفر قره پور - سرمد
- ۱۲۸ - ۲۷- گناه منده ايدى : ح. م. ساوالان
- ۱۲۹ - ۲۸- اوميديم پناهيم دارگوننده سن سن : ص حسنى (يونخسول)
- ۱۳۰ - ۲۹- ائليميز - ديلميز : بهرام اسدى
- ۱۳۲ - ۳۰- خياله گلير : دوقتور يوسف معماری
- ۱۳۳ - ۳۱- حافظين بيرغزلى نين منظوم ترجمه سى : صادق ضياء
- ۱۳۴ - ۳۲- باخ بوگوزلليكه : جبرائيل باقى نژاد
- ۱۳۵ - ۳۳- ديوانى : محرم «سورگون» نقه دن
- ۱۳۶ - ۳۴- ميرزا على واعظ ويجويه اى : صمد سردارى نيا
- ۱۴۷ - ۳۵- وطن - كؤلگه : على اكبر شاهمار

يازانى : شاهمار

وطن

سن ايكى هجالى بيرسوزسن وطن
سوه قصد ائد يلسر شان شرفينه
« و » كئچيب آرازين اوطرفينه
اورتاندان تيكانلى سطيرو كئچير
وجدانيم آغريير بوتؤو يازما غا
سن ايكى هجالى بيرسوزسن وطن

كؤلگم

كؤلگم گون چيخاندا سرحدى آشدى
كئچيب اوساحيلى گزيب دولاشدى
كؤنلومه فان دامدى گؤزومدن منيم
كؤلگم غيرتلى ايميش اوزومدن منيم

فصلنامه فرهنگى فارسى و تركى

تورکجه فارسجا فرهنگى درمى

وارلىق

اۇن دۇردونجو ايل باي هايبى سى ۱۳۷۱ شمى

بوسنى هرزه گويين ده ياتقين

ايلاردير بوسنى هرزه گويينده گوى دن آتشي يا غير .دا ها دؤغروسو —
تکجه گوى دن يوخ هر طرفدن مسلما نلارى آتشه توتويلار يتردن ده آتيلان
بؤمبالارين تاشيريله اؤد پؤسکورور .بؤيا نغينتي جيخا ردا ن دؤننيين
خريستيان — صرب وطندا شلارى وکؤمونيست يولداشلاردير .همده اوروپالى!
دشمک اوروپالى اؤز قومشو — يولداشو و وطندا شينى گؤز گؤره — گؤره
قىرير ، اؤلدورور ، بؤغور ، يا نديرير .همده سيلاطى اؤلدوغو حالده
سيلاحسيز قومشوسونو وارگوچوايله وورورحتى آرواد — اوشاغا ، قارى —
قوجا يا دارحم ائله مير ، اؤنلارى قيرير همده آمانسيزجا سينا . بسو
صربلاردان سوروشان يوخ آخي نيه مسلما ن قونشونوزو اؤلدورورسونوز .
آخي ۲۵ — اينجى عصرين صون ايللرينده صوى قيريمي اؤلارمى؟ دشيرلر
اوروپادا كيچيک ده اؤلسا مسلما ن اؤلکەسىنين قورولما غينما
دؤزوموموز يوخ دور! ائله ده بس بيرلشميش ملت نره دشير ، غـرب
دولتلرى ودموکراسيانين مدافعه چيلرى نيه سوسوب دینمير! دشيرلر
ائله بۇنا گؤره کى اؤنلار دا ايسته مير اوروپانين اورتاسيندا بير
مسلما ن دولتى قورولسون و خريستيانلار اُزاحم اؤلسون . ائله ده مسلما ن
دولت و ملت لرين تکليفى نه دير ، دشيرلر بۇنو اؤنلار بيلير . هر حالدا
اؤنلارين بۇ باره ده دينى وظيفه و تکليفى اؤلميا جاق کى اؤنلارين
چوخو تاشا جى قاليلار !

□ «الماس ایلدیریم»ین شعرلر مجموعهسی

اون سۆز:

آقای بیوک رسولوند (رسول اؤغلو) چایا حاضیرلادیغنی نسیکلی ناعیر-
یمیز الماس ایلدیریمین سئچیلیمیش شعرلری مجموعه سینده مندن بىراؤن
سۆز یازما غیمی ایسنه دی. بۇ نجیب ایستگینى یئترینه یئتتیرمک اؤچون
بىر دفعه داها الماس ایلدیریمین سئچیلیمیش شعرلرینى اؤخودوم و بۇ
سطرلری یازما غا قارار وئردیم.

الماس ایلدیریمین آذربایجان شاعرلری آراسیندا بؤکسک و خصوصى
موقعى واردیر. اؤ بدیعى یارادیجیلیق قدرتینه، اینجه روحا و حساس
دۇیغو و بۇنلارین اؤستونده بؤتون وارلیغینى سۆرؤین گؤجلومللى
شعور مالک اؤلموشدور. اؤنون شعرلری باشدان سونونا قده وطن حسرتى
و وطنپرورلیک، فداکارلیق و ائل سئوگى و عشقى ایله دؤلودور.

منحوس گلستان و تورکمنچای قراردا دلاری ایله آذربایجانین قوزئى
قسمتى ایران و گونئی آذربایجاندا ن آیریلاندا ن بىر ھرايکلى
آذربایجاندا حسرت موضوعو حقیقنده شعر بایان شاعرلریمیز چوخ
اؤلموش بئله کی زامانلا بىر حسرت ادبیاتى تۇره میشدیر. الماس ایلد-
یریم قۇشدۇغو شعرلری ایله بۇ ادبیاتین زیروسینه چیخمیشدیر.

الماس ایلدیریمین حیاتینى تدقیق ائدرسک اؤنون ۴۵ ایل سؤره ن
قیما عمرؤنون ۲۱ ایلى سۆرگون و غربت ده گئچمیشدیر. بۇ آجى حادثیه
سبب اؤلان عامللر بیزه گؤره اؤنۇن رۇحونو گنجلیگىنین ایلىک
باشلاریندا ن قایسیان و معنوی وارلیغینا بۇن وئره ن ملی شغور و
آزادلیق آرزوسو و ملتینن استقلاللا قۇوۇشما حسرتى اؤلموش دور. اؤ
داها و طنینده ایکن سؤیله دیگی "آ دا غلار" آدلى شعرینده وطنی باره-
ده بئله دئمیشدیر.

● بۇینۇندا قیزیلدا ن رنگین بىردسته

لاله لر دا غیلیمیش بۇلارین اؤستنه

سن گل بۇ اؤلکهدن مین قۇربان ابسته

سندن اسیرگنه مز بۇلار آ دا غلار ۱

شاعر گنج باشلاریندا ن احمد حواد، حسین جاوید و جعفر جبارلی کیمی
ملی شاعرلری ایزله میش و احمد حواد کیمی ملی شعرلری زما غ-
باشلامشیدیر. اؤ زامانین (۳۰ - ۱۹۲۰) بۇغۇنتولو سیاسى ھاواسدا

بئله مى شاعرلر ياشا ماكانى نەقدەر چتتىن وحتى امكانسىز
 اولدوغونو نظره آلساق، الماس ايلديرمين ۲۴ ياشيندا ايكن باگيدان
 داغستانا وايكى ايل سونرا اورادان تركمنستانا سورگون ايديلمهسى
 چوخ دا طبيعى نظره گلير. شاعر سورگون ده ياشا ديفى ايلرده جىسار -
 تينى واميدىنى الدن وئرميروا ئلى. اوباسى نين حسرتىيله داها
 آتشىن شعرلر يازيرو بئلهجه مبارزه سينه ادا مه وئىرونها يت سويتلر
 اولكه سىنى ترك ائتمكه مجبور اولور. شاعر قىصا مدت ايراندا قالاندىن
 سونرا توركيه يه گئديروغومرونون قالان ايللر ينى اورادا گئچيردير.
 او اوز وطنينده مى شعرلر يازديغى اوچون كا. گ. ب. طرفيندن سىخ
 تعقيب اولونور و دوستلارى داخى اونونلا دوستلوق آپارماغا قورخور.
 شاعر بۇبارده بئله يازير:

من آرتيق نه يازيم بۇردوما دائر
 دشمن زهرسا چير دوستلار گيزلەنير
 بيلممكى بۇردونو سئوہن بىرشا عر
 نه ايجين بىرجانى كيمي ايزلەنير

★★

گيزلى بۇل كسمه ديم، قاچاق اولما ديم
 ساكت بىر حيا تى بۇزما ديم من كسى
 بۇرد اوچون قانلى بىر جيچك اولما ديم
 هئچ بىر قتله فرمان يازما ديم من كى

★★

من نيه غريم بۇ دۇغما ائلده
 محبس دى دۇرد يانيم من كى بۇغولدوم
 ملعون بىر زاماندا محكوم بىر ائلده
 آلاھيم من نيه شاعر دۇغۇلدم.

الماس ايلديريم اوزونو "تورك اولغو تورك" بيلديكى حالدا توركيه
 ده داخى غربت حسى ايله ياشا بىر و بوتون عومرونو آنا يۇردو آذربا -
 بجان و دۇغما ائلى نين حسرتيله گئچيردير. چونكى شاعر وطنىنى قىزىل
 روسلار ين اشغاليندا و ملتىنى ده بۇلشويك روسلار ين بۇيۇندۇر و غو
 آلتيندا گورور. همده آنا يۇردونون اطرافىنى دمير پرده سارديغى
 اوچون اورا ياللى جاتمير و وطن حسرتى، ائل عشقى ايله يانير و

آلوانىر وبۇيانغى و آتاشلى دۇيغولاريني شعرلرينه تۇكور و اۇنوموز-
دهكى آلئولو شعرلرمجموعهسينى يارادير. ايشتە اوشعرلردن بىرنمونە:

تۇخۇنما، تۇخۇنما، دردلى دىرباشىم
بۇراخ اۇز ياراما درمان ائدىم من
اۇزادا قالدىقجا تۇپراغىم داشىم
جنت اولسا بۇدۇنيانى نئدىم مەن

منىم ايما نىمبىر، عشقىم، اۇزۇمبىر،
بىرچشمەدن آخدىم، قاينار گۇزوم بىر
تورک اۇغلو تورکم من مردم سۇزۇم بىر
يۇل وئر - يۇل وئراۇز يۇردوما گئدىم من

الما سايلىدىرىمىن بۇتون شعرلرينده وطن اوچون يانان بىر اورەك
وخلقى اوچون سىزىلدايان بىرسازلى سۇز واردير. اۇنون شعريندهكى
آهنگ و موسيقى ده حسرت و غربت موسيقىسى ديروهرىبىرى، بىر آيرىلىق
ماهنىسى دير. اۇنلارى اۇخويوب دىنلرکن يانماق وحتى آغلاما ماق
ممکن دگيل .

اۇنون شعرلى بىرنجواكىمىدير. اۇ اۇزۇنتولرىنى، اورەك سۇزلىرىنى
آجىقلى دۇيغولاريني و آجينا جاقلى حاليني داغلارا، خزره، كۆره، گۇمى
گۇله وبعضا"ده قۇشلارا خطا با" افاده ائدىروهرزما ن ائلىنى- يۇردونو،
آختارىر و اۇنلارا حرىت و استقلال آرزولايير. مثلاً" داغلارا خطا با" سۇيله
ديكى باشقا بىر شعرينده بئله دئىير:

آ داغلار...

جىچكىلى قوينوندا بىر باغا تىكدىم
اۇنۇصۇوارماغا گۇز ياشى تۇكدۇم
گئجه گۆندوز امكىنى من چكدىم
يۇلدۇ ميوهسىنى ائللىر، آ داغلار...

نە دن كۆسگون ياخاندانى بۇلبوللىر
هاردا مەنە لى - لى جان اۇ دىللىر
من سەنەسم ائللىر- ائللىر آى ائللىر
عكس صدا گللىر ائللىر ... آ داغلار

سۇيلى نەدىن سىن وىرمىرى خىزىم
مىن كى اۋنون ھىردىنىنى يا زارىم
سۆرگۈن اولوب اۇغروندا مىن گىزىم
قىستىم بۇ، اۋزون بۇلار آدا غلار .

★★

سۇيلى نەدىن دىلى كۆرۈم چا غلاماز
اىچدىن جۇشوب اۋز گۆنۈنە آغلاماز
گۆى مۇغانىم نەدىن يا شىل با غلاماز
دىردىلى مىدىر، اۋ گۆى گۆللىر آ دا غلار ...

★★

سۇيلى شا ھ دا غلار مىن نەدىن يا سىلى دىر
گۆيسۇندەكى قىلىش قالخان يا سىلى دىر
شا غللىرى نەدىن حىزىن سىلى دىر
غىزىب سازدا قىرىخ تىللىر آ دا غلار

آ دا غلار ، آ دا غلار ، سۇيلى نەدىن آ دا غلار
اۋلار مى، آ شىنالىق بىللە آ دا غلار
يا مان گۆنۈم يا خىشى ائىلە آ دا غلار
سە قۇربان بۇ كۆنۈللىر آ دا غلار
باكى دان سۆرگۈن اۋلدوغو زامان يا زىدىغى "الوداع باكى" دىلى

شەرىنى اۋخوياق : ★★

الوداع اى مشفق آنا ، الوداع
بۇ آن دا قلىمىدە نەدىرىن غم وار
اىچىمدە بىر سىزى گۆزۈمدە نىم وار
الوداع اى مشفق آنا ، الوداع

★★

سەندە گىچىب - گىكتىدى بىرمى دۇرد يا شىم
بىر زامان بىلدىن چىخما دى باشىم
سەن اۋلدون ھەممىم دىردىلى بۇلدا شىم
لايىلار سۇيلىدەدىن مەنە الوداع

★★

مەن سەنە بىدە دىگىل اۋز بىر اۋغول دۇم

اۋز قانيندان گۆل قوينوندا دۇغولدوم
گناھيم ،جان دىدديم سنە ، قۇوۇلدوم
آجىمادىن بۇ قۇربانا الوداع ...

★★

بىر زامان قۇينوندا من دە ياشادىم
كوجەدن كوچەيە سىلندى آدىم
بىلىم سۇنەجكى مى سىندەكى يادىم
بىلكەدە دۇنەم سنە الوداع ...

★★

باخ نەدئىبىر گىنە بۇ جۇشغون خىز
قۇينوندا شىمال دان گلن ياد گىزى
بۇ درد دىركى مىنى عۇمرۇمچە ازەر
دۇشوردور بۇ حالدان حال الوداع ...

داغستاندان توركىمىستانا سۇرگون اولانداگىنە "داغلارا وداغ" دىلى

★★

شەرىنەدە بىللە دئىبىر:

اوف .. باكى، بۇ آيرىلىق مىنە اولومدىن بىر
ايچىمدە ياشا تىدىگىم غرىب بۇلبولون اۇتر
سن بۇ قىزىل يۇخودان ا بۇنجا يا تىدىگىن يىشتر
بىدىر اويان آداغلار، بىدىر اويان آداغلار

★★

بىرگون اولار قاجاراق يۇردومونهارا بىنا
من آتشارئەدە جگىم دوشمىن سارا بىنا
نەدۇش يۇردو گىشتمىش بىر ايگىدىن پا بىنا
يا شرفلى استقلال، يا قىزىل قان آداغلار
شاعر بۇتون عۇمۇر وطن عشقى ايله ياشا بىر وھىچ واخت مىنلىگىنى
و اۆمىدىنى الدن وئرمىر. اؤ "غرىب دە" دىلى شەرىنەدە بىللە دئىبىر:

من تۇپراغى آتشلە يۇغۇرۇلان بىر ديارىن ،
دۇغۇم ، ياد چىمەلرلە چىنەنن يا خاسىندا
عۇمۇرۇم اۇتۇب گىچن ، ھرقىشىن ھر باھارىن
ايچىندە من آغلارام ، يالنىز اۇنۇن ياسىندا

★★

باسىدىگىم ھەرتۇپراغىن قۇي جىت اولسون اۆزۈ

من اُونو بيران اوجون با سا راخ كئچه جيگم
دونسون قوي بوز با غلاسين هر بير چشمه نين باشي
من گئنه او ايچديگيم آغوژهر دان ايچه جيگم .

★★

گلسين هر چيچك منه وئرسين با هاري مزده
قلبيمده كي دا غلارين گئتمز باشيندان قيشي
من اندهم عشقيمه ، ياد بير معبده ده سجده
بوراخ گئئنديگيم بولون طوفا نلارا اولسون انشي

★★

من غربتده اولرسم قلبينه سوخما چيله (دردو غم)
سؤيله دوستلار گؤمه سين (با سديرما سين) نعيمى توپراقلارا
يا خارا ق وجودومو ، كؤل انديب وئرين يئله
بلكه بيردزه اتار يئل او بيزيم دا غلارا

★★

بوخ: من اولمك ايسته مم ، گورمه ميش دوغما بوردو
من اوردا آغلاميشام ، اورادا گوله جيگم
سؤيله: قوي سئوينمه سين شيمالين وحشي قوردو (روس)
من توفا نلا دوغموشام ، توفا نلا اوله جيگم
شاعر بعضا "غربت درديندن بئزكيير و" نه اولاردى "شعربنده بئله

★★

دئيبير:

من نه بيليم بو غربتين چكلمه ين نازى وار
غملريمى يا زان - يا زان عؤمور گئچدى گون بيتدى
من دردى بوخ انديم دئديم ، دردلرمنى اريتدى
وورما گؤنول ، وورما البت بو قيشين بيريازي وار
بو قارا گون گئنجي جيدير بيرگون بيتر اينلеме
با غچاميزدا ساري بولبول گئنه اوتر اينلеме ...
"من مى آدلى شعربنده اوز صوى وگئچميشيني افتخارلا باغييراراق
ديله گتيرير وشانلى گئچميشيندن قولونا وورولان زنجيرلى قيرما غا

★★

يارديم ايسته بير !

سورما بين كيملردنم ، هارالى يام آ ، دوستلار
گؤنولدن فيرتينالى ، بورالى يام آ ، دوستلار

قىزىل بىر قورْشون آلدېم، يا رالى يام آ، دوستلار
 جورېنا تاباندرسم داغلارى دلەجېگم
 قوربان قبولاندرسه بولوندا وئرهجېگم
 دشمەيىن سىز دشمەيىن تا... قلىبىمدن داغلى يام
 من دۇنيا يا اون (شەرت، شرف) وئرهن آلتايلارىن اوغلو يام
 او توپراقدا دۇغۇلدوم او توپراغا باغلى يام
 ايستەم بىر يابانجى گۇز تىكسىن بىر داشىنا
 بول وئر- بول وئر قونۇم من او داغلارېن باشىنا

★★

آي ايللردى اوزاخدان حسرتىنى چكديگيم
 اوغروندا گىزلى گىزلى گۇز ياشلارى تۇكدوگوم
 نە بۇ دىن سىز طالعه بئله بويون بۆكدوگوم
 گۇزوم مو كور، قولۇمدا قوت مى بوخ منىم،
 هاردا سان اي گنچميشيم، گل قلىبمه دول منىم

★★

من مى ايدىم آلتاي لاردا باشى گۇيلره دگن
 تارىخى من مى يازدىم، تارىخى مى، منى اوگن
 من مىم ايندى بئله توكله باشاگن
 هانگى ظالم او، منىم قولارىمى بۆكهجك
 هانگى قوت او، منى زنجيرلره جكهجك
 شاعر "مقدس انقلاب" دلى شعرىنده جوشغون بىرانقلابچى كىمى
 وطنىنى اشغال ائدەن وملىتىنى اسارتدە ساخلايان كرملينه نفىرت
 پوسكورتور و اوز ملتى ايله برابر بوتون انسانلىغا آزادلىق ايستمە
 بىر:

مقدس انقلاب

قارانلىقدا گۇزلىرىم تىكىلميش افاق لارا
 بىر فىرتىنا (طوفان) سى وار، بولوتلارگوى دەدال - دال
 آچمىش دۇغۇ (مشرق) باغرىنى سۇكهجك شفقلره
 قۇپاي دلى فىرتىنا، رعشەنى كۇنلومه سال
 انقلاب ايستەيىرم مقدس بىر انقلاب
 دوغان گونشله دۇغسۇن بىر آخىن ولولەسى

یالی)

گۆرونسون قان کۆپۆکلو قیسراقلارین بیلهسی (دیشی آتلارین
بیتهسین اسیرتورکلوویون، بیتهسین آرتیق چیلهسی (قورتا رسین
نه زنجیرلی بیر قافقا زنه قان قوسان بیر اورال زخمت و عذاب)
انقلاب ایسته بیرم، مقدس بیر انقلاب
سورولسون عمانلارا گۆده (بدن) با جاق (قیچ)، بیلهک، باش...
بیره گشچسین کرملین، قالما سین داشا وسته داش
حرانسانلیق اوغرونا باشلان سین قوتلو (مقدس) سا واش،
وقتی گلمیش، ای زامان، بیر اولوم ما هنیسی چال
انقلاب ایسته بیرم، مقدس بیر انقلاب.

"بیرگۆن گله جک" دلی شعرینده کرملین وسیبری کامپ وزندا نلارینی
و بولشویک روسلارین ظلم و جنایتلرینی تصویر ائله دیکن سونرا اوز
دیلهک و آرزوسونو غرورلا دیله گتیریر و بئله دئییر:
وئرسئیدی تانریم منه کئچمیشدن بیر آنیمی
یا خارق بیر مشعل قوراردیم بیر خرق او جاق
گوتوروب انسانلیقدان روح آلان فرما نیمی
سالاردیم دورد بیر یانا (دورد طرفه) شنه نردی هر بو جاق
قازاردیم کونوللرده یالنینیز بیر تک ایده آل
(انسانلارا حریت، ملت لره استقلال) (۱)...
سونرا بئله داوام ائدییر:

هارداسان ای خلاصکار بوز قوردوم، (۲) چیخ یولوما
هارداسان ای تیمورون قدرتی، گل قولوما
ایلدیریم کیمی بیر آن، من چاخماق ایسته بیرم
او جنتی (کرملین) کۆکوندن من یاخماق ایسته بیرم
خربیر دۆنیا خربیردین، خربیر تانری، خربیر یول
خربیر حیات، خربیر وجدان، خربیر بئیین، خربیر قول
خربیر شعر، خربیر عشق، خربیر مسکن، خربیر امک
انسان اوغلونون اصیل خربیر جنتی بؤ دشمک
المانس ایلدیریم وطنینی قورتارما قدا سون او میدی آذربایجان.

۱- آذربایجانین بۆیوک رهبری محمد امین رسولزاده نین آتالار سۆزونه
چئوریلن سۆز لریندن دیر. ۲- بوز قورد تورک میتولوژی سینده تورکلره
یول گۆسترن و دار گۆنده دادلارینا چاتان سمبول دور.

گنجلرینه دیر. او گنجلرده اومیدیم وار آدلی شعرینده بئله دئییر:

من ایسترسن قلبیمی پارچالا، چئینه، از،
منیم گئنه بو یولدا تۆکنمز بیر جانیم وار
سن اولوم اول، باشیمدا هرآن دولان هرآن گز
منیم ده بیرگون گئنه سنه بیر عصیانیم وار
.....
.....

منیم عشقیم آ، دوستلا، ازلی دیر - ازلی
کیم چالاق (اوغورلویا جاق) کونولدن اوستودالی کوزهلی
بوخ بیر قوت کی بیخسین قلبیمده کی ملی
منیم کی او قورتولوش کونونه ایمانیم وار

سن آلدیرما (اعتنا ائتمه) ایچیمدن یارالی یام - یارالی
بوراخ گئچسین گنج عومروم فیرتینالی - بئورالی
من بیلیرم سونوندا چیخمام او زو قارالی
یوردومون گنجلرینه اومیدیم - ایمانیم وار)
الماس ایلدیریم گنجلیگین و آذربایجان عشقی ایله یاشایان
آذری لرین شاعری دیر. جوانلاریمیز اونون یانان اوره گیندن گلن
آلولو شعرلرینی اوخوماقلا وطن عشقی، ائل - یورد سئوگیسی، فداکار -
لیق و اینام درسی آلاقلار و اونون خاطره سیننی همیشه اورکلرینده
یاشاداقلار.

مقاله میزین سونوندا بونودا قید ائتمک ایسته بیرم کی نیسکیلی
شاعریمیز عومرونون ایکینجی یاریسینی تورکیه ده یاشادیغی اوچون
شعرلرینده استانبول لهجه سیندن ایزلر واردیر. بۇدا اونون کوزه
و دویغولو شعرلری نین دادینی و دوزونو داها آرتیرمیشدیر.
دوقتور جواد هیئت

تهران ۲/۲۱ / ۱۳۷۱.

○ باکی داکى سفیریمیزین معلم غرتی ایله

مصاحبه سی

ایرانین آذربایجان جمهورى سینده ایلک سفیری اولان علی اصغرنها وندیان جنابلاری نین ۲۴ جون ۱۹۹۲ ده معلم غزتینده جیخان اهمیتلی و مارقلی مصاحبه سینى اؤخوجولاریمیزین نظرینه چا تدیرماق اؤجون بۇرادا عینا" نقل ایدیریک . وارلیق

" اودلا اؤینا یانین آخیردا اؤز ائوی اؤدلانار "

بۇ یاخینلاردا ایران اسلام رئسپوبلیکا سیندا چیخان "ئول"مجموعه- سینده ایرانین آذربایجان رئسپوبلیکا سیندا کی بیرینجی سفیری علی اصغرنها وندیانین گئنیش بیر مصاحبه سینده راست گلدیک . مصاحبه ده ایران - آذربایجان تاریخی ومدنی علاقه لرینه خلقیمیزین یارالی یئری اولان قاراباغ مسئله لرینه تۇخونولموشدو . اؤخوجولاریمیزی همین مسئله لرله داها یاخیندان تانیشتیمک مقصدیله سفیرلیکده اولدوق . جناب آقای نهانندیان ا خلقیمیزی ناراحت ائدن علاوه سئواللارلا مراجعت ائده رک بعضی مرکب مسئله لرین تحلیلینی خواهیش ائتدیک . بئله لیکله مصاحبه میز ایران اسلام رئسپوبلیکا سینین آذربایجاندا کی سفیری ع . نهانندیانلادیر .

- حرمتلی جناب سفیر ، آذربایجانا بیرینجی سفیر تعیین اولونما غینیز مناسبتیله سیزی تبریک ائدیریک . اؤخوجولاریمیز سیزی شخصیتینزلله مارقانیر . خواهیش ائدیریک گئنج دیگینیز حیات بؤلوباره ده قیسمت معلومات وئره سینیز .

- چؤخ ساغ اولون ، تشکرا ئدیرم من ده آذربایجانلی باجسی و قارداشلاریمی بؤبؤیوک سیاسی حادشه ایله باغلی یعنی باکی شهرینده ایلک دفعه اولاراق ایران اسلام رئسپوبلیکاسی سفیرلیگینین آجیلماسی مناسبتیله تبریک ائدیرم .

من ۱۹۴۸ - جی ایله ده ایرانین زنجان شهرینده آنادان اولموشام ، آذربایجانلی یام تهران اؤنیوئرسیتئتنی بیتیرمیشم ۱۹۷۹ - جو

ایلدن دیپلوماتیک ساحه ده چالیشیرام ، سعودی عربستانیندا و شمالی گرده بیرینجی سفیرایشله میشم .

آتام حاجی جعفرنها وندیان تهران وزجان استانلاری نین بعضی خیریہ اؤرگانلاریندا چالیشمیشدیر. اصلاً زجانلییق . بابا لاریمیزبیر زمان نها وندشهرینده یاشادیقلاری اؤچون نها وندسؤزو سیجیلیمیزه گئچمیشدیر .

– بۇ واختا قده رسیز رئسپوبلیکا میزدا اولموشدو نوزمی؟ عمومیتله ، آذربایجان اجتماعی ومدنی حیات ایله تانیلیغینیز وارمی؟
– بیرننجه ایل اؤنجه ایکی دفعه گئچمیش شوروی اولکه سینه سفر ائتمیشم . همین سفرلرده آذربایجانلی قارداشلاریمین بعضی سی ایله گؤروشلریمیز اولموشدور . من اولنلارین گئچمیش عادت و عنعنهلرینسی نیوک محبتله قورویوب ساخلادیقلاری نین شاهدی اولموشام ، گئچمیش شوروی داغلیدبقدان صونرا ایران اسلام جمهوریتی نین شمال سرحدلرینده آذربایجانلی قارداشلارین طنطنه لی بیغیناقلاری نین شاهدی اولدوم . ایندی ایسه علاقه لرین گئنیشلنمه سینه زمینه بارادیلیمیشدیر . هرگون بیرجوخ نماینده هیئت لری نین آذربایجاندا ، ایرانا ، اورادان دا آذربایجانا سفرائتدیکلری نین شاهدی اولوروق .

– آقای نها وندیان ، عمومیتله ایران اسلام رئسپوبلیکاسی نین گئچمیش سسری – نین یئنی جه مستقل اولان جمهوریت لری خصوصیله آذربایجاندا کی سیاستی باره ده اؤخوجولاریمیزا نه دئتمک ایسته ردینیز؟
– اولکهمیزین بوتون سیاستی نین کؤکؤ ، اساسی قانوندا دیر . قانونلاریمیز جانلارینین انقلابین غلبه سی اؤغروندا وئره ن عزیز شهیدلرین ایدبارلاری نین جیلوه سی دیر . خا طبرینبزه اولار ، ظالم شاهلیق رژیمی . نین علیینه گئده ن قانلی مبارزه گونلرینده مایبونلارلامسلان ایرانلی نین دیلینده "استقلال ، آزادلیق ، اسلام جمهوریتی" شعاری ایدی . اولنلار استمارچی و پادارین الینین اولکهدن کسيلمه سینه تآکید ائدیردی ، شوکور اولسون کی ، بئله ده اولدو ، مستقللیگی الده ائتمک اؤچون آغیر هزینه خرجه ییب ویا بانجیلارین اؤنونده دابانیب ایگیدلیک یاراتماق لازیم ایدی کی ، شهیدلر قانین شرفی اولان بؤمستقللیگی قورونوب ساخلانیلسین . اؤنا گؤره ده خارجی سیاستیمیزین اساسی مستقللیگی قوروماقدیر . دولت لرین ، ملت لرین ، حاکمیت لرینده خورمت

اۆلدوغونا گۆره بۇبیرگۆنده، بیرآیدا حل اۆلان مسئلهدگیلیدیر. آما
گرگین لیگین آزالما سنا چالیماق لازیمدیر.

تهراندا کی دانیشیقلاردا ن صونرا حادته لرین کسکین شکیل آلماسی
نتیجه سینده سفیرلیکین امکدالاری سحر ساعت ۸ - دن گئجه ساعت ۱۲ -
دک تهرانلا علاقه سا خلا میس، آذربایجان خلقینین ایستکه و طلب لرینی
اۆنلاراجا تدیرمیشدیر. ایرانین بۆتون مطبوعاتا ورگانلاری بیرینجی
صحیفه لرینی آذربایجاندا کی حادته لره حصر ائتمیشلر.

ایرانین گۆرکملی عالم لری آیت الله عظمای گلپایگانی ایران مسلمان
نلارینا مراجعت ائتدی کی آذربایجانلی ساحی وقارداشلارینا یاردیم
ائتسینلر. بیزیم رهبریمیز حضرت آیت الله خا منهای حجه گئندلری قبول
اؤندنه بیرداها بیلدیردی کی، آذربایجان خلقینه تجا و زون قارشینسی
آلما قداکۆمک گۆسته رمک لازیمدیر.

قاراباغ مناقشه سینین درینله شمه سی، آتشین دایان دیریلما سی اۆچون
ایران اسلام حکومتی چۆخ سعی ائدییدیر. ایرانین بۆمسئله ده واسطه چی
لیک سعی لری یالینیز خئییرخواه لیک مقصدی داشیر. بیزیم هئج بیر باشقا
نیتیمیز یۆخدور. ایران اؤز قارداش لیک بۆرجونوبئرینه یئتیریر. اگر
بۆندان صونرا دا واسطه چی لیک تکلیف اۆلونا رسا، بیز یئنه ده قارداش لیک
کۆمگیمیزی اسیرگه مه بیه حییک.

- بیزه معلوم دوکی، ایرانین قاراباغ مناقشه سینده صون قویماق
اؤغرون دا یاردیغی مبارزه ده بیرسیرا مانع لراؤزه چیخیر. بۇباره ده
سیزین فیکیرینزی بیلیمک ایسته ردیک.

- من ده بیرچۆخ انسانلار کیمی ایگیرمی اینجی عصرین صون ایل لرینده
یا شاییرام، ایگیرمی بیرینجی میلادی عصری نین باشلانقی حیندا چۆخ آز
انسان گۆرورم کی، باشقالاری نین ناراحتلیغینا، هر یئرده گؤناه سیسز
آداملارین اۆلدورلمه سینه اعتناسیزاؤلسون. بئله بیر آدام تا پیلیرسا،
دۆنیا جامعه سی اؤنا قارشی نفرت بسله یه جکدیر.

بئله مانع لروا رسا دا، یقین کی، گله جکده انسا نلیغین وحدانی قارشسی
سیندا محکوم اۆلا جا قدیر. بئله لرینه اۆزوموتوتوب دئییم: اؤدلا
اؤینا ما سینلار، اؤدلا اؤینا یانین آخیردا اؤز ائوی اؤدلانار.

- لاکین بونا باخما یراق بیئنه ده آتشین دایان دیریلما سی بوزؤلور،
توقوشمالارباش وئیریر. بۆوضعیت بئله دام ائدیرسه، ایران هانسی

تدبیرلرگۆرمک فیکیرینده دیر؟

— بیزگئچن آیلاردا بیوک ایشلرگۆرۆب، هرایکی طرفه آیدینلا تمیشیق کی، ساواشین داوامی هئج کیمین خئیرینه دگیل اولابیلهرکی، ایندی بیر طرف غلبه حسی گئچیرسین. لاکین اینا نمالی دیرکی، بۆگۆنکو غلبه آخیرا قدهر دوام ائده بیلمز. نئجه کی اؤزۆموزه عاید اولونان ساواشدا دا بونو گۆردوک. عراق ساواشا باشلایارکن ایکی — اۆچ گۆنون عرضینده تهراندا اولاجا غیبی سۆیله میشدی. اؤ اؤز تانکلارینی، توپلارینی — سانا میشدی و بیئله دۆشونوردوکی، بۆزره لی قوشونلار قارشیسیندا دایانماق امکانسیدیر. آمانها تیده عراق ملتینین باشینا نهلرگلدیگینی ده گۆرۆدک.

بیزسککیزایل اؤزوموزو مدافعه ائتدیک و اؤزاینانجلاریمیز — اؤغروندان یاخشی گنج لریمیزی آلاھین گۆروشونه گۆنده ردیک.

عراق رژیمی آخماق لیک ائتمه سئیدی عراق وایران ملتیی یاخشی بیر وضعیتده باشایا بیلمزدی لرمی؟

یا اؤرنک اولاراق لیواندا ۱۵ ایل داخلی ساواشا اولدو. سیاسی دستلر بیر — بیرینی جانینا دۆشدو و هر طرفدن اولن لروپارالانلار اولدو. نهایت اولکده دینچلیک یاران دیقدا ن صونرا وضعیت ساواش زامانیندا داها یاخشی اولدو. هر حالدا بۆزایل چکن بیری ساواش بیئله، نهایت باریشیق ایله باشا چاتمالی دیر.

ایندی آذربایجان، ائرمستان و یاقارباغ، نخجوانین مختلیف یئرلرینده باشایانلارین ساکتلیگه احتیاجی چۆدور. چۆنکی اؤنسلار اولکهلری نین اقتصا دیا تینی یئنی دن قورمالیدی یلار. بیئله اقتصا دی اصلاحلار بیری نچی درجه ده امین — آمان لیک طلب ائدیر.

اؤنلار بیری توفنگه وئردیکلری پولا اؤن و بیر تانکا وئردیکلری پولاه ۱۰ یوک ماشینی اولابیلهرلر. باشقا سۆزله دئسک، بیری طباره پولو ایله بیر مکتب سالدیرماق اولار.

من آرزو ائدیرمکی، بؤ ائولری بیخان و اولدورمکن باشقا هئج بیر نتیجه سی اولمایان ساواشین شعله لری حق و عدالتله سؤنوب دایاندیریلسین. — خلقیم زده بیئله بیری اینا مسیزلیق یارانیبکی، ایرانین واسیطه —

چیلیگی نین اهمیتی آزالیب، یعنی هله بیری نچی دفعه ایرانینی — واسیطه چیلیگی اولاندا خوجالی الدن گئتدی ایکی نچی دفعه بیزیم عالی

سؤوتین صدری تهراندا اولارکن شوشانی ایتیردیک، بۇنونئجه ایضاح ائدیرسینیز؟

– بیرتاریخی فاکتدیرکی، آذربایجان خلقی اونا دقتله یا ناشا جاقدیر یئننی جه مستقل اولان اولکهلرده همیشه بیرگؤزه گؤرونمهین اللر وار. همین اللر خلق لرین سعادتینه، دیرچه لیشینه مانع اولورلار. مثلاً: ایراندا بیز شاهلیق قورۇلوشونو دئویردیکدن، اسلام انقلابی غلبه چالیدقدان صونرا همین اللر بیرفتنه قوردولارکی خلق الینه گلشن استقلالدان فایدالانما سین. ایراندا بۇفتنه لردن چوخ دؤزه لئدی لیر. قویما دیلارکی یئننی جه قازاندىغیمیز موفقیت وانقلابی غلبه لریمیزی آخیرا جاتدیراق آمریکانین الی ایله عراق بیزه حربی هجوم ائتئدی. استقلالین شیرین دادیندان ایرانلی لاری محروم ائتمه یه چالیشدی لار. محاربه سککیزایل چکدی نه واختکی، بیز غلبه چالیردیک، درحال بیرفتنه توره دیردی لیر. آبادان محاصره سی سینانندان صونرا بیزیم کامانندان رهبر لری، باش قرارگاهین رئیس لری بۇمژده خبرینی امام خمینی یسه چاتدیرماق اؤجون طیاره ایله تهراندا اوجارکن اولنارین طیاره سینسی ها واداپارتلادی لار. همین شادخبرین دادینی خلقیمیزدویا بیلمه دی .

یا خودباشقا بیر مثال : بیزده بنی صدر آدلی بیر پرزیدنت واریدی. خلق اونو بئشن کئنا رلاشدیردی. لاکین دوشمنلرگینه قویما دیلارکی، خلق شادلیق ائتسین، یعنی پرئزیدنت سئچیلرکن اسلام جمهوریتی پارتیا – سینین بیناسی پارتلادی لدی. بیتمیش ایکی نفره لاک اولدو. بۇنلارین ایچهریسینده دؤردناظر، ۲۷ مجلس عضوی واریدی. ان بؤیوک اسلامی شخصیت لردن بیرى اولان آیت الله بهشتی ده اولنارین ایچهریسینده ایدی بۇحا دئهلردن چوخ اتفاق دؤشوب. خلاصه هر غلبه دالینجا دوشمن بیــــر اومید سیزلیک یارادیردی .

ایندی آذربایجان داتزه استقلال قازانیب. سیز دقت بیئتیرمئن کسی، هراومید سیزلیک دن قابق یقین کی، بیر موفقیت اولوب، خوجالیدان قابق هانسی ایره لی له بیش واریدی؟ ایران بؤیوک بیر نما بینده هیئتتی گؤنده ردی کی، آتشی سؤندورسون، ائله بۇواخت گؤزه گؤرونمز اللر ایشسه دؤشدو. خوجالی فاجعه سی یاراندى. قویما دیلارکی، سیز دؤغرؤ – دؤزگون بؤل تا پاسینیز. شوشا حادثه سینه باخاق، گؤره ک بۇواخت هانسی اومید وئریجی ایشلر گؤرولوردو. تهراندا ایران، آذربایجان وارمنستان راضیلاشما سی

امضالانمیشدی. اگر او راضیلاشما حیاتا گئچسئیدی دوشمنلرنا کا م قاجا قادی دوشمن ایسته بیرکی، سیزین حوانلار هلاک اولسون، اولرینیزیا ندیر بلیب دا غیلسین. وطنداشلار سیزقا چقین دوشسون. ائله عینی جورا ثرمنستان اوچون ده وار. ایندی باخین گورون سیزین دوشمنلر کیم دیر؟ اگر سیز مستقل اولسا نیزا اولرینیز آ باد، گوزرا نیز خوش گئچر، دینچ قوروجولو- قلا مشغول اولار، باشقا سینا محتاج اولما زسینیز. لاکین دوشمن اولسون ایسته میر. ایسته بیرکی، بو خلقن باشی همیشه بلالی اولسون، اونا محتاج اولسونلار. دوست ایسه ایسته بیرکی، بورا دا (سیزین اولکه نیزده) امین - اما نلیق اولسون. همیشه ائوبن اچینده ناراضیلیق، اختلاف اولسا اوغروا ائوبن اشیالارینی چاپ آ یارار. یا کی تئلویزیا سیندا گوردوم کی شوشا دان گلن بیر نفر دئییردی کی، شوشا مدافع جی لری آراسیندا اختلاف وار. ۱۵۰ گون عرضینده ۲۸ نفر آذربایجان عسگری بیر- بیر بئری اولدوردیلر. تئلویزیا دا بیر جوخ سیاسی شخصیت لر شوشا قضیه سینده دئییردی لرکی، بعضی طرف لر خیانت ائدیبلر. بوتون بونلاری آییسرد ائتمک بیزیم وظیفه میزدگیل. ایندی اسلام رئسپوبلیکاسی نیسن کونستیتوسییا سیندا با زلیب کی، بیز باشقا اولکه لرین داخلی ایشلرینه مداخله ائتمیریک، آذربایجان خلقی اوزو اوزخائینلارینی تانسیا جاق بیزیم اومید میز بؤدورکی، آذربایجانین مسلمان خلقی بیرلشمال - اله وئره، نئجه کی، قرآن کریمده بویوروب، الله تعالی واحدی بر حرگه ده اولنون بؤلوندا (خقین بؤلوندا) اووروشان شخصلری چوخ سنوهر.

- خلقین اینا مینی بریا ائتمک اوچون ایران حکومتی ایندی هانسی کونکرئت تدبیر لر گورور؟

- ایندی جناب عبسی قنبروف پارلامنتین صدری دیر. بوبا خبنلاردا صمیمی گوروشوموز اولدو. بیر ساعته قدهردان بئش دیق. عبسی قنبروف ایرانین واسطه جی لیک تشبثونه اوز تشکرونوبیلدردی.

آذربایجان و ائرمستان تهران راضیلاشما سینی امضالاییلار. تهران بیان نامه سینده ائله بئله ده با زلیب: ایران بیر ژبندتی نین خصوصی نماینده سی آقای واعظی بومنطقه لره بئنی دن سفرا ئده و آتشن دایسا - ندیر یلما سی ایله علاقه دار بیر کونکرئت واختی ایکی طرفین راضیلیغی ایله تعین ائده. ایران اسلام رئسپوبلیکاسی نین کونکرئت موقعی بئله دیر: زور گوجونه آلمنمیش تورپاقلار کئری قابتار یلما لی، موقع لر

تهران راضیلاشما سیندان اولکی وضعیتده اولمالی دیر .

- صون واختلاری بعضی مطبوعات اورگا نلاریندا بئله بیر فیکیرا بیره لسی سؤرولورکی، ایران عادتتا " اثرمنی پرست موقع توتور .

- ایران ۱۴ ایل دیرکی، غربین و شرقین عزت لری نین یالان یا زما غینا عادت ائدی . بیزیم اولکه میزده محکم کونستیتوتسییا موحد دور . اونون ۱۵۲ - نجی ماده سینده یازیلیب : ایران اسلام رئسپوبلیکاسی نین خارجی سیاستی نین بیر مهم جهتی مسلما نلارین حقوقلارینی مدافعه ائتمک دیر . بونا گؤره ده هر هانسی دولت ایراندا بؤ کونستیتوتسییادا ن کنا ربیر سهوا نئسه ، بیزیم خلق ویا رلامنت او حکومتی تانیماز .

- آقای نها وندیان ، ایندی ملتچیلیک حرکتی گنجیمیشرا ایمیرییا قوه لری طرفیندن آلولاندیریلیر . بونوندا آجی نتیجه لری یئنی حه مستقللیگه جان آتان جمهوریت لرده اؤزونو آیدین گؤستریر . بوباره ده سیزین فیکیر نیزی بیلیمک ایستهر دیک ؟

- من اؤز سؤز لیرمه ده دئمیشدیمکی ، بیز علاقه قوردو غوموزا اولکه لرده جالیشمیش کی ، اورا نین داخلی ایشلرینه قاریشما یاق . عادتتا " بییز آذرباجان خلقی نین ایدییا لارینا حرمت بسله بیریک ملتچیلیک افراط و تفریطه بول وئرمه ییب ، اولکه نین منافی او چون اولورسا ، منه ائله گلیرکی ، بؤ چوخ یاخشدیر . ملتچیلیکده تفریط اؤدتمک دیرکی ، ملت اؤزونو باشقا سینا تسلیم ائتسین و بیر ملت اؤزونو باشقا سینا حاکیم بلسین . نتجه کی ، واختی ابله هیتلر ده ، اؤز افراط ملتچیلیگی ایله دؤنیانی آلماق فیکیرینده ایدی . لاکین دؤنیایا خلق لری نین مخالفتی ایله قارشیلانماق آغیر زیان وئرمیشدیر .

گؤرون دویوکیمی ، ساواشین اؤدو اونوباشلایا نلارین ائویننده سؤندورولور . افراطی ناسیونالیزم ائویخان ساواشلاردا ن ، اولوم ایتیمدن و بوخ اولماقدان باشقا بیر شی قازان دیرما یاق . ملتچیلیگه قورشانماق بؤیوک قدرتلری الیندن وئرمکدن باشقا شی دگیل دیر .

ملتچیلیگین ایده آل فردی همین " حب الوطن من الایمان " (" وطنه محبت ایمانین اساسی دیر ") سؤزوندن اویانا گنجمه مه لی دیر ، انسان اؤزا ئوبنی و دوغوم یئرینی سئومه لی دیر . بوبیزیم اسلامی روایت لری میزده ده وار . دیر . سیزا ئوبنیزی سئوسه نیز شبهه سیزه حوم ائدن دوشمنین قارشیسیندا دایانماق ایستهر دیک ، آنجا ق ائونیزی سئومه دیکده دشمنک هر بیر شئی

الدىن وئىرە جەكسىنىز. بىز بۇتون قۇنشوا ۋە لىكە لىرىمىزە، خەسەلە دەسەست و قارىدا شىمىز اولان آذربايجان خلقىنىن اۋزۇنەن ياخشى يا شايىش يۇلۇنو سىچمەنى آرزولايىرىق. اۋنلارايلىر بۇيو اۋزاسىل اسلامى عقىدە لىرىنى خىدالاهى تىلىغ لىرقا رىسىندا قۇرۇيوسا خىلايا بىلىمىشلىر .

— جناب سفير، صونونجوسئوال، ايران — آذربايجان مدنى علاقە لىرى — نىن درىن كۇكلىرى وار. آذربايجان مستقل اولاندىن صونرا بۇ علاقە لىرىن انكشافى اۋجون گىنىشرا مكانلار آچىلىمىشىدىر. بۇبا خىمدان داهاها نىسى كونكرىت تدبىرلىرى گۇرمك ابستەردىنيز؟

— چوخ گۇزەل بىر مسئەلە تۇخۇندونوز. بىزىم آذربايجانلى باجى، قارىداشلار بىمىزدا مدنى باغلىغىمىزىن چوخ قىدىم كۇكلىرى واردىر. خا طىرلادىمكى، ۱۹۵۶ — ۱۹۵۵ جى ايللردە، ەلە ۹۰ ايل بۇندىن تىلىمە اۋرەبى يانان بعضى ايرانلىلار بىن تىشوا بىلە مەكتەپ لىرىا رادىلىمىشىدى. بۇ مەكتەپ لىردە روس، انگلىس، فرانسىز، آلمان دىلى اۋگرە دىلىردى. آما اۋ مەكتەپ لىرىن اصل دىلى آذربايجان، فارس و عربچە ايدى. بۇ مەكتەپ لىرى بىتىرن آداملار اۋز عقىدە لىرىنە عايدا اولان قرآن كرىمى و بىغمىرا كرم روايت لىرى كىمى كىتابلار آسانلىقلا اۋخويا بىلىردى. اۋنلار ەم دە آسانلىقلا آذربايجان، فارس دىلىندە اولان كىتابلار اۋخويا بىلىردى. اۋگرە نە بىلىردى لىر. روسىدە اۋكتىا برچئور بىلىشىندىن صونرا باش وئىرىدىن دگىشك لىر نىتىجە سىندە مستقل مسوات حكومتى بارادىلدى و صونرالار شوروى حكومتى طرفىندىن بىخىلدى. بۇنون نىتىجە سىندە دە ايراندا اولان اۋ مەكتەپ لىر دە آرادان گىتدى .

سىز آذربايجان نىن بىرچوخ بىرىندە مدنى ائىرلەرگۇرە بىلە رسىن بىز، نمونە اۋچون آذربايجان نىن شاماخى شەرىنىن استوندىن فارس دىلىندە يا زان شىروانلى خاقانىنىن دۇغولدى و غولمەم كىندىنى گۇستەرمك اولار. اۋ بۇلگە لىردە ەلە دە بعضى آداملار فارس دىلىندە دانىشىرلار. بىلە بىر تىركىب بىزىم اۋلكە دە دە واردىر. مثلاً: شىرازىن بعضى بىرلىرىندە ايسە آذربايجان دىلىندە دانىشىرلار .

بۇنونلا بىلە بىزىم بۇمدىن تىركىب چوخ گىنىش و تارىخى دىر. اىندى، بىزىم علاقە لىرىمىز دە بىشنى بىر صحىفە آچىلار كىن اومىدا ئىدىرىك تىزلىك لە تىلىم و تىرىبە دا رەسىنىن باردىمى و آذربايجانلى قارىداشلار بىمىزىن امكدا شىغى ايلە اۋرادا مەكتەپ لىر قۇراق. معلم و ظىبە لىر مبادلە سى

اۆلسون بېزىم علم مركزلرېمىزده اۆخوما قلا مارقلا نلارايىسه گلىب
 تحصيل آلسينلار. بېزىم گنجلرايىسه تحصيل اۆچون باكى يا ويا آذربايجا -
 نين باشقا شهرلرينه گتسين . اوميد واريق كى، قارداشلىق علاقه لريمىز
 هر ساعده گتنيش لهنه جكدير . مدنى علاقه لريمىز دولتين واۆلكه نيين ان
 اساس فعاليت لریندن بېرى اۆلاجا قدير .
 - مصاحبه يه گۆره چۆخ ساغ اۆلون .

مصاحبه نى آپا ريرديلار : حاجى مير عزيز سيدزاده ، مالک نوروزوف .

فائى قارباغ

باريشيق عالمى گۆزه ل عالمدير
 باريشلا ياشاماق يارار انسانا .
 وۇروشما جنايت . اۆلوم تۇره دير ،
 وۇروشما ياراشار يالني زحيوانا .

آزادلىق ، قۇرتولوش گليب يۇردوزا
 آزاد ياشاماعين قدرينى بيلين .
 بۆتون قۇنشولار لاله و شريب ،
 سۆزلۆكدن ، دۇيوشون سۆزونو سيلين

ارمنى خالقينا بېرسۆزۆم ده وار :
 زه هرلى دۇيوشو دا يانديرما ساز ،
 آنجاق بيلمه لى سيز آذر ائللرى -
 قان قارداشلار ينى ياردېم سيز قويماز .

آغ قوش - ۱۳۷۱/۱/۳۰

گليز قارباغدان قارا خبرلر ،
 بو سۆزدن انسانين قلبى دا يانير .
 قۇنشو آخيدېرى قۇنشو قانينى ،
 انسانلىق وجدانى اۆد توتوب يانير .

ازلدىن قارادير قارباغ آدى ،
 آنلى نين يازيسى قارادير ، قارا .
 اۇرادا داشناكلار فيرتينا ساليب
 كدرلى اۆره كى يارادير ، يارا .

قۇنشولار دۇيوشون اينانماق اۆلمور
 دۇيوش قارباغدا قارا دۇيوشدور .
 تاريخلر بۇيونجا هاماش ياشايان
 ائللرين دۇيوشو چيركين بيرايشدير

دېرېلىك يىنىدىن چىخدى

واشنگتن دا آذربايجان مدنيت اوچاغىنىن اۇرقانى "دېرېلىك" درگېسى ايكي هفته قاباخ اليميزه جاتدى. بۇصا يىنىن جلدىندە بئلكە يازىلمىشىدېر: "دۇردونجى ايل، بېرىنجى نۇمرە - فروردىن ۱۳۷۱ / مارچ ۱۹۹۲".

قاياغىن اۆزىندە بۇبوك شاعرىمىز فضولىنىن شكلى چاب اولموش، بۇدا درگىنىن جلو و طمطراقىنى بىرقات داها آرتىرمىشىدېر. مجله نى دقتلەباشدان صۇنونا جان اۇخودوق: مقاله لرچىشبتلىسى و محتوا جا دولغون دور، اولوب ادبى و دوۆزگون آذربايجان توركجەسى اولوب وارلىق اولوبونون عىنى دېر. درگى دە وارلىق دان نقتلى اندىلمىش مقاله لروار. مقاله لرېن بېر حصەسى فارسجا و بېر حصەسى دە آنا دىلمىزدە يازىلمىشىدېر. ايلك، صحفە دە "مقدمە بئىرىنە" عنوانلى توركجە بېرىلى و ار. بۇيازى "آذربايجان مدنيت اوچاغى دىبىرلرھىتى رئيسى وانتشارات مسئولى" قا دكترهدايت خاقانى طرفىندىن يازىلمىشىدېر. صۇنرا دوقتور خاقانىنى قلمى يله "مسائل و مشكلات آذربايجان" دلى فارسجا بىر مقاله درج اندىلمىشىدېر. بۇ مقاله جۇخ دولغون وفايدالى دېر. اۇخوجولار يىمزا بۇ مقاله نى اۇخوماغى نىسكىل ائلەدىگىمىزا و چون اۇنوارلىق دا عىنا" نقل اندىرىك. عىنى زاماندا آذربايجان مدنيت اوچاغىنىن دىبىرلرېنە وھامى اعضاسىنا اۇغور و "دېرېلىكى" باشا قدا باشارى دىلە بىرىك. (وارلىق).

● خرد هر کجا گنجی آرد پدید
ز نام خدا سازد آن را کلید
خدای خرد بخش بخردن نواز
همان نا خردمند را چاره ساز
"حکیم نظامی گنجه‌ای"

○ مسائل و مشکلات آذربایجان

ندای مقدس آزادی از ورای رود ارس و پس از دادن قربانیهای فراوان همچنان طنین کوبنده دارد. باز هم مسائل و مشکلات و نیا زها و ضرورت‌های هر دو آذربایجان مورد بحث و برسر زنا نه است. متأسفانه در برآوردها و اظهار نظرهای اکثر اوقات بر اهمیت خاص آذربایجان توجه نمی‌شود و بجای حل مشکلات، گره‌های جدید بهم می‌تابد و گله‌ها و شکوه‌ها بیشتر می‌گردد. با بداندگان داشت که آذربایجان در طول تاریخ همیشه با زمامداران ظالم و خودکامه ستیز داشته است و به همین سبب است که رضا شاه حتی قبل از رسیدن به سلطنت از عکس‌العمل آذربایجان نسبت به برنام‌های خویش بیم داشت و تا آخرین روز حکومتش از سوءظن در حق آذربایجان فارغ نبود. رضا شاه با پیش‌بینی و برنام‌ریزی، همه وقت و در هر فرصت بر آذربایجان فشار آورد و برای شکستن مقاومت مردم، از هیچ تلاشی باز نماند. اندرانی چون عبداللهمستوفی به آذربایجان فرستاد و ترکی صحبت کردن را حتی برای کودکان دبستان نیز، گناه مستوجب توبیخ برشمرد، تا اینکه آه مردم شمع شکوهش را خاموش ساخت و با ذلت و خواری ایران را ترک کرد. پادشاهی غیرقانونی و سلطنتی که انگلستان بر رضا شاه را مغان داشته بود، ازشیه فرزند ارشدش محمد رضا شاه پهلوی گردید، که به هنگام ضعف مردم نفس را حتی کشیدند و هر قدر بر قدرتشان افزوده شد رنج و مشقت ملت ایران، مخصوصاً مردم آذربایجان فزونی یافت. مکارم اخلاقی و فضیلت انسانی تا حد ویرانی و نابودی لطمه دید و بر همان گونه که از موجبات حکومت‌های دیکتاتوری است، مداحی و تملق و خیانت و چاپلوسی

شیوه زندگی و لازمه پیشرفت و ترقی گردید .

در کشوری که بدون رابطه با تهران و دربار ، احراز هیچ منصب و مقامی میسر نبود ، جویندگان نام و طالبان مقام ، قیودات اجتماعی و توقعات مردم را نادیده گرفتند و با تمام امکان و استعداد خدا دادی خویش همه رذل ترین جا کران و غلامان حلقه به گوش دربار و نخست وزیری و سازمانهای خودکامه دیگر دست بیعت دادند . غلام و غلام زادگان چایلوس در سار ختن تا ریخ مخدوش کردن دیوان شعرا ، جعل نامه و شعرو جا بجا کردن آن در لابلای غزل ها و قصیده و مدارک ، تاریخی ، با یکدیگر رقابت ننکین داشتند و هنوز هم در خفا و آشکار ، به امید پادشاه و اعانه از زماندگان رژیم پاییان یافته بر اعمال ناخوشایند خویش ادا می دهند ؛

۱- شخصی بنام جواد شیخ الاسلامی دانشیار تاریخ دیپلوما سی در دانشکده حقوق دانشگاه تهران با عنوان "قتل اتا تک" کتابی منتشر نموده است که هدف اصلی از انتشار آن ایجاد تفاهت در میهن عزیز اسلامی و تولید رنجش و تشنج در آذربایجان است . کتاب مزبور نوزده مقاله در مباحث مختلف دارد و در مقاله ای با عنوان "زبان فارسی نشان والای قومیت ایرانی" که از صفحه ۲۲۷ آغاز می گردد ، گسترش زبان ترکی را در زنگان و آذربایجان خطرناک جلوه می دهد و پیشنهاد می کند که نوبان و گان آذربایجان و زنگان و خوزستان را اعم از دختر و پسر در گروه سنی ۱۲ تا ۱۶ سالگی ، یکی دو سال در خانواده های محترم فارسی زبان بعنوان مهمان بپذیرفت و از این راه سه ترویج و تحکیم زبان فارسی کمک کرد . سپس آقای شیخ الاسلامی در صفحه ۲۳۱ مبنویسند :

" این کلمه ترک به مفهوم موهن آن ؛ نقش اسفناکی در تحریک احساسات آذربایجانیه علیه برادران فارسی زبان نشان بازی کرده است . که وزرو و بال آن در مرحله آخر دامن گیر زبان فارسی شده است . و خیلی از آذربایجانیه های متعصب نوعی کینه و آرزوی خطرناک نسبت به زبان فارسی پیدا کرده اند " این فرمایشات آقای شیخ الاسلامی هر خواننده کتاب ایشان را حیران و متعجب مبدار دکه چگونه ممکن است یک دانشیار دانشگاه تهران که تاریخ دیپلوما سی در دانشکده حقوق تدریس مینماید ، با مسائل تاریخی روابط و شرایط استانها و نیا زهای اقوام مختلف ایران تا این حد سیگانه و از سیخ سی خراب باشد . با این تهمت ها ، ممکن است آذربایجانی را وادار به جواب گوئی کرد ، لیکن مطلقا نمیتوان تحریکات و تشنجاتیکه

مورد نظرایین قبیل کتابها و مقالات سخیف است در آذربایجان ایجاد نمود . آذربایجانی در طول تاریخ با غرور فراوان امتحان خود را داده است . آذربایجانی نه پاداش میخواهد و نه قبول منت دارد . از دیدگاه ما زبان فارسی ، زبان ملی و وسیله ارتباط اقوام محترم و مختلف ایرانی با یکدیگر است . ما بر هر وجه از خاک مقدس میهن خود ایران ، مالکیت مشروع مشاع داریم که سند مالکیت آن "قانون اساسی" به زبان فارسی نوشته میشود ، از سوی دیگر اقوام عزیز فارس و ترک و کرد و عرب و بلوچ ... هر کدام به فرهنگ محلی خود افتخار دارند و زبان مادری مخصوص خود را تکلم مینمایند که برایشان با اندازه جان آنان عزیز است ، این توازن و تراضی با نعمت و موهبت دین مبین اسلام ضامن سعادت و سنت و سندا اتحاد ملی و تمامت ارضی ایران بوده است .

آقای شیخ الاسلامی که مقاله خود را تحقیقی تصور مینمایند ، سلجوقیان را قوم وحشی قلمداد و تلمذ زبان فارسی را در شصتین سال سلطنتش بر طغرل سوم ننگ دانسته ، در صفحه ۲۳۳ کتاب قتل اتابک عینا" جنیسن مینویسند : "روزی که امیر طغرل بگ و ارد همدان شد ، مردم همدان از کوچک و بزرگ برای تماشای کوکبه سلطان فاتح در بیرون شهر جمع شده بودند و در میان آنها سدن از اولیاء (پیران طریقت) بودند : با با ظاهر ، با با جعفر ، شیخ حمشا ، کوهکیست بر در همدان آن را خضر خوانند ، بر آنجا ایستاده بودند ، نظر سلطان برایشان آمد ، کوکبه لشکر برداشت و پیاپی شد و با وزیر ابونصر الکندی پیشایشان آمد و دستهایشان ببوسید . با با ظاهر پاره ای شیفته گوشت (یعنی اهل شوخی و متلک گفتن) بودی و او را گفت ای ترک با خلق خدا چه خواهی کرد؟ سلطان گفت آنچه تو فرمائی ... الخ" (راحة الصدور ، صفحه ۹۹) .

کتاب راحة الصدور و آية السرور در تاریخ آل سلجوق تألیف نجم الدین ابی بکر محمد بن علی بن سلیمان الراوندی بالغ بر شصت صفحه است که به سعی محمد اقبال و کتابفروشی علی اکبر علمی به سال ۱۳۳۳ در تهران منتشر و مرحوم بدیع الزمان فروزانفر مقدمه ای مفید بر آن نوشته است .

آقای حوادت سخ الاسلامی که مسیوق هستند ، چگونه مطبوعات جهان آزاد ، رضا شاه را مهربان و بیله سفارت کبرای انگلستان در تهران و با گریه پنججول- رن ایران میخواندند و فرزندش محمد رضا را لقب های مسخره و مضحک میدادند ، با منعفا نه تشبث به جعل و الحاق به منظور تخفیف مقام والای

یکی از پادشاهان عادل و پرهیزکار خاندان سلجوقی نموده اند که شکوه زهد را به گونه‌ای که حکیم‌نظامی حکایت میکند ارج می‌نهد و نظامی نیز مانند بابا ظا هر شیفته مکارم اخلاقی او بود:

مراد ریزمگاه شاه بردند عطا در ا بنیزد ماه بردند
شکوه زهد من بر من نگه داشت نه زان یشمی که زاهد در کله داشت
بفرمودا زمین می برگرفتن مدارای مراپی برگرفتن
بدان تابوسم و راجون زمین پای جو دیدم آسمان برخاست از جای
بهتر است واقعیت و اصل مطالب و مندرجات همان کتاب راحة الصدور
را که آقای شیخ الاسلامی از آن اسم برده اند از صفحه ۹۷ الی ۹۹ مرور
نمائیم:

" السلطان المعظم رکن الدنیا والدین ابوطالب طغرلیک محمد بن میکائیل بن سلجوق، مدالله ظله در شهور سنه اربع و عشرين و اربع مائه سلطنت آغا ز کردوسیر حمیده ملوک پیش گرفت و آئین جهان داری و رسوم شهریا ری ظا هر کرد". بعد از بر شمردن او صاف عا دلانۀ کشور داری و ذکر اسامی وزیران و حاجیان، در صفحات ۹۸، ۹۹ داستان را که آقای شیخ الاسلامی بدون احساس مسئولیت و بدون توجه به شرف و اعتبار علم و دانشگاه به گونه‌ای وهن آور جعل و تحریف نموده اند، بشرح زیر با احترام فراوان بیان میدارد: " شنیدم که چون سلطان طغرلیک به همدان آمد از اولیاء سه پیر بودند بابا ظا هر و بابا جعفر و شیخ حمشا، کوهکیست سردر همدان، آن را خضر خوانند در آنجا ایستاده بودند، نظر سلطان بر ایشان آمد، کوهکی لشکر برداشت و پیاده شد و با وزیر ابونصر الکندری پیش ایشان آمد و دستهایشان بسوسید بابا ظا هر پاره شیفته گونه بودی او را گفت ای ترک، با خلق خدا چه خواهی کرد؟ سلطان گفت آنح توفرمائی. بابا ظا هر گفت آن کن که خدا فرماید، آیه: "إِنَّ اللَّهَ بِأَعْيُنِنَا وَالْعَدْلُ وَالْإِحْسَانُ" سلطان بگریست و گفت چنین کنم با بدستش بستند و گفت از من بیدرفتی؟ سلطان گفت آری، بابا سراسریقی شکسته که سالها از آن وضو کرده بود، در انگشت داشت بیرون کرد و در انگشت سلطان کرد و گفت مملکت عالم چنین دردست تو کردم... قابل توجه است که قضاوت عارف (بابا ظا هر) که شیفته گونه به پیشوا ز یاد شاه سلجوقی رفته است، و شهادت تاریخ یعنی کتاب راحة الصدور درست بر عکس ادعای آقای شیخ الاسلامی در مسیر تجلیل و تکریم و بیان قدرت و عظمت طغرلیک آن ترک مسلمان پرهیزکار است، در صورتی که برداشت و معرفی آقای حواد

شیخ اسلامی دانشیار تاریخ دیپلوماسی دانشکده حقوق دانشگاه تهران در جهت مخالف، توأم با غرض و معطوف بر موهن قلمداد کردن کلمه ترک است که معنای لغوی آن زور و قدرت میباشد. آقای شیخ اسلامی مانند چندی مغرض مستمری بگیر و مأوردیگر به جعل مدرک و تحریف اسناد تاریخ میبادرت، و با با زکردن پا را نترزا جانب خود شیفته گونه راه (یعنی اهل شوخی و متلک) ترجمه نموده اند. عکس العمل دانشگاه تهران و دانشکده حقوق و مقامات عالی قوه قضائی میهن عزیز اسلامی مان، در برابر این شیطنت و شرارت و ایحاد تشنج و نفاق چه خواهد بود و چگونه از اینگونه تحریکات جلوگیری خواهد شد. قابل توجه و مورد انتظار است. آقای شیخ اسلامی در صفحه ۲۳۶ کتاب قتل اتابیک سفرنا مؤخری مظفرالدین شاه را از دیدگاه زبان فارسی به با دادانتقا دگرفته و عیناً چنین مینویسد: مظفرالدین شاه قاچار نمونه ای کامل از اینگونه ایرانیان بود که به علت طول اقامت در آذربایجان نسبت به لهجه فارسی، طرز ادای کلمات و اسلوب صحیح نگارش در این زبان، عملاً بیگانه شده بود و از این حیث مکرر (و معمولاً در پشت سر) مورد تمسخر رجال و درباریان فارسی زبان قرار میگرفت؛ سپس با اگرافهائی از سفرنامه را نقل میکنند که مظفرالدین شاه نوشته است: "صبح به هوای آرقالی رفتیم. ما حمل شکار این شد که ما دودسته رم دادیم. یکی جلومیرآخور رفت و دیگری جلومنشی حضور، هر دو تفنگ انداختند هیچیک نخورد...".

آقای شیخ اسلامی از مطالب فوق، تفنگ انداختن را چنین توصیف میکنند: تفنگ انداختن = تیر انداختن یا تیراندازی (در ترکی به تیراندازی "تفنگ آتماق" میگویند که تعبیری است بسیارنا صحیح چون تفنگ فقط ابزار است برای انداختن تیر).

همه مقالات آقای شیخ اسلامی بابتگرنا آشنائی و عدم توجه ایشان به مفاهیم و ریزه کاری های زبان شیوای فارسی است که سنگ همان زبان را بر سینه میزنند. بهتر است دانشیار محترم دانشگاه توجه فرمایند که تفنگ انداختن در زبان فارسی و با تفنگ آتماق در زبان ترکی تعبیر نیست، اصطلاح است. همانطوریکه تیراندازی زبان فارسی نیز یک اصطلاح است (تیر را با کمان می اندازند) لیکن تفنگ انداختن از اصطلاحات خوب زبان فارسی و ترکی است، زیرا زمانیکه میگویم تفنگ انداختم ولی به هدف نخورد، در واقع نوع اسلحه را نیز معلوم میکنیم و

نیازی نیست که سنوآل شود یا چه اسلحه‌ای تیراندازی میکردید و از همه مهمتر به هیچکس مربوط نیست که اقوام مختلف و محترم ملت ایران در محاورات روزمره خویش چه اصطلاحاتی را بکار میگیرند. اگر چنانچه دانشیار محترم مروری به لغت نامه دهخدا شماره مسلسل ۸۶ صفحه ۳۳۴ میفرمودند اصطلاح تفنگ انداختن را به معنای پرتاب کردن گلوله، زیر لغت انداختن مشاهده میکردند.

سفرنامه مظفرالدین شاه حکایت از تسلط او بر زبان فارسی، مخصوصاً "در زمینه اصطلاحات نخعیرگری دارد. حال بهتر است یک دستوراداری دوسطری رضا شاه را قبل از رسیدن به سلطنت از صفحه ۷۳ جلداول تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران تألیف مرحوم ملک الشعراء بهار برای مقایسه میزان سواد فارسی او با مظفرالدین شاه و قضاوت خوانندگان ذکمر نمایم: "آقای ح... یا ورقزاقهای که معمور قزوین هستند اسم آنها را ممکنست پیدا کرد و مهر". آنها را بزیند به سورت والا یک مهر ممکن نیست (انجا امضاء کرده و بعد خط زده شده است "بعذر" مهر کردن ورد کردن پول به آقای تقیخان قبض دریافت دارید"... رضای سرتیب"!!!

آقای شیخ الاسلامی در صفحه ۲۳۴ کتاب خود می نویسد: "داستان احضار شدن فقیه بزرگوار ما مزین الدین ابوحامد محمد غزالی به حضور سلطان سنجر، واکراه وی از قبول این دعوت، در بسیاری از کتب مربوط به این دوره آمده است. مع الوصف، چنانکه خود غزالی نقل کرده، او را تقریباً به زور به حضور سلطان سنجر بردند و چون از مواجعه با این فرمانروای ترک جاهل و وحشت داشت حالت سکسکه‌ای عارضش شد."

آقای شیخ الاسلامی مأخذ و مدرکی نداشته اند که راه نمابند، فقط سعی و سماجت دارند که تاریخ کشور اسلامی ما را دگرگون سازند. با چنین فضیلت و امانت و با چنین دانش و پژوهش، بقول مرحوم شهریار: وای محصلین که چه تحصیل میکنند!

ما میدانیم و مدرک مستحکم داریم که امام محمد غزالی هم مانند ما با ظاهر و نظامی شیفته مکرم اخلاقی و زهد و تقوای پادشاهان سلجوقی بوده است. در کتاب نصیحة الملوک امام محمد غزالی و آخرین جاب آن که همه همت غلامه شادروان حلالدین همائی مجدداً در سال ۱۳۶۱ انتشار یافته بعد از یک مقدمه ۱۹۶ صفحه‌ای بسیار فاضله و مستند در صفحه اول آن و بقلم توانای خود امام غزالی، عیناً چنین میخوانیم "بدان ای ملک مشرق که

خدای را عزوجل بر تو نعمت های بسیار است... قدر، نعمتی را بود که با قسی
 و جاویدان بود، و آن نعمت ابمان است که تخم سعادت حاویدان است و ایزد
 تعالی تو را این نعمت داده است و تخم ابمان در سینه پاک و دل عزیز تو
 نهاده است و پرورش آن تخم بتوبا ز گذاشته است، و گفته است که این تخم را
 بآب طاعت من به پرورتا چون درختی شود که بیخ آن به قعر زمین فرو شود
 و فرع و شاخ او بعنان آسمان برسد... "صمیمیت و صداقت و صراحت عارف
 زنده دل و زمبئه مناسب و جومسا عد برای نوشتن و خواندن این جنین مناحات
 بی ریب و ریا، هر خواننده ای را بر تفکر و محاسبه و مقایسه و ا مبدار د که
 خدا شناسی و عدل و انصاف و دانش پروری شهری را ن پرهیزکا ر سلجوقی چه
 جلال و شکوه پرشگون داشته است. دربار سلجوقیان و دود صرا عظم کا ردا ن آن
 "خواجه نظام الملک و جانشین او فخر الملک" هر دو مرید و مدافع امام محمد
 غزالی در برابر دشمنان و رقبای پرمدعای او بوده اند و جان و مقام و
 مسندش را حفظ و تحکیم کرده اند. در کشوری که هشت قرن بعد از وفات
 غزالی، عشقی را کشتند، عارف را خانه نشین و خاموش ساختند، ملک الشعرای
 بهار را بجرم آزادی خواهی و عدالت طلبی به زندان انداختند که مثنویات
 زندانش بسیار خزن انگیز است.

دخمه ای تنگ و سوسوی و نمور

و اندر آن دخمه چند زنده بگور...

۲- آقای ذبیح الله صفا استاد و رئیس سابق دانشکده ادبیات دانشگاه
 تهران در صفحه ۲۲۵ از جلد اول کتاب "تاریخ ادبیات در ایران" خود
 عیناً چنین مینویسد: "کنیزکان ترک و سندهم در دستگاه امراء و رجال
 و مردم ثروتمند و در حر مسرای آنان به سرمیبردند و طبعاً از آمیزش مردم
 ایران با آنان اختلاطی در نسل حاصل می شد. این حال به مذاق ایرانی
 که به حفظ نژاد علاقه داشته اند، خوش نمی آمد چنانکه جا علان نامرستم
 فرخ زادا ز این وضع خشمگین بوده و نژادی را که از این راه پدید می آمده
 نژادی نامناسب دانسته اند و علاوه بر این در همین نامها زمان مفا سدی که
 نتیجه ورود غلامان ترک در امور اداری و اجتماعی بود اظهارنا خرسندی
 شده است و این نامها نشانه کاملی است از تازی که نژادکان ایران از آثار
 حمله عرب و غلبه و تسلط عنصر ترک در ایران احساس میکردند". آقای
 ذبیح الله صفا ده بیت از اشعار نامرستم جعلی را در صفحه ۲۲۶ کتاب خود
 آورده است که چهار بیت آن ذیلاً قید میگردد:

شود بنده بی‌هنرشهریار .
 بزاد و بزرگی نبا بدبکار
 بگیتی کسی را نماند وفا
 روان و زبانها شود پرجفا
 زایران و از ترک از تازیان
 نژادی پدید آید اندر میان
 ندهفان نه ترک و نه تازی بود
 سخن‌ها بگردار بازی بود .

با آنکه آقای صفا در کتاب خود جعل بودن نام مؤرستم فرخ‌زاد را با صراحت تمام ثبت نموده‌اند، پس از گذشت زمان نه‌چندان زیاد، همان اشعارنامه جعلی رستم‌فرخ‌زاد را (که ماهیت و سبک آن اشعار نیز استبعاد آن را از سبک و رویه و متانت و منطق فردوسی متمایز می‌دارد) در نهایت بی‌اعتنائی بر اصل امانت‌داری نویسنده و بدون احساس مسئولیت در صفحه ۲۴۶ شماره دوم (تابستان ۱۳۶۹) مجله ایرانشناسی در مقاله‌ای که بمناسبت سال فردوسی نوشته‌اند، همان اشعار جعلی را به نام خود فردوسی درج کرده‌اند. معلوم می‌شود که آقای صفا در خارج از وطن مرحله جدیدی از تاریخ ادبیات ایران را پایه‌گذاری می‌نمایند، تا پس از گذشت زمان به تدریج رسمیت و سندیت یافته و مورد استفاده و استناد صفاها و شیخ الاسلامی‌های آینده قرار گیرد.

افسوس برای این عمر گرانمایه که بگذشت ما از سر تقصیر و خطا در نگذشتیم پیری و جوانی جوش و روز برآمد ما شد روز آمد و بیدار نگشتیم استاد و رئیس دانشکده ادبیات دانشگاه تهران مکرر در مکرر از نژاد خالص سخن می‌گوید و از بانوی ترک سیمائی ترسیم می‌دارد که تاریخ درست برعکس آن را حکایت می‌نماید. منظور آقای ذبیح‌الله صفا از غلام و غلام زادگان ترک حتماً "البتکین و سبکتکین پدر سلطان محمود است که بهتر است در این مورد به کتاب سیاستنامه خواه نظام الملک و زبیر دانشمند دربار سلجوقی که طوسی و فارسی زبان است رجوع نمائیم: "البتکین بنده و پرورده‌ها ما نیا بودوسی و پنج سالگی سیهسالاری خراسان بافت و سخت نیک عهد و وفادار و مردانه بود و ترکی با رای و تدبیر و مردمدار و خیال دوست جوان مرد و فراخ‌نان و نمک‌وخدای ترس بود."

(صفحه ۱۲۷ از کتاب سیاستنامه به کوشش دکتر جعفر شعار) در صفحه ۱۲۹ همین کتاب شایستگی و کاردانی سبکتکین پدر سلطان محمود را به قلم خواه نظام الملک می‌خوانیم که چگونه همه مدارج فرماندهی را از سر بازی تا به سپهبدی پیموده است و تا چه پایه سلیم‌النفی و خداشناس بوده است و وکنیزگان ترکی که آقای ذبیح‌الله صفا بر آن اشاره کرده است مادران و

خواهران و بانوان و دختران همین فاتحان پرشکوه و دلوران صدیق‌ترکان
غزنوی و سلجوقی بوده‌اند که فردوسی در حق یکی از آنان میگوید:

چو کودک لب‌از شیر مادر به‌شست به‌گهواره محمود گوید نخست
آقای صفا در صفحه ۳۱۴ از جلد سوم کتاب تاریخ ادبیات در ایران مرقوم
میدارند: "در رباب نامۀ سلطان ولد پسر مولوی ۱۸۶ بیت شعر ترکی و
دردیوان او و هم‌چنین دردیوان کبیر مولانا، ابیات متعدد ترکی و در مثنوی
مولوی، کلمات ترکی بسیار بکار رفته است و این نیست مگر تأثیر مستقیم
حکومت ترکان در طول قرن پنجم و ششم هجری و سپس استیلای مغول و تا تاریخ
که بدیختانه در روزگار آن بعد نیز تا دیرگاه با غلبه و استیلای زبان ترکی
در زمانهای کشوری و لشکری ایران همراه بود. به همین سبب است که با
همه کوششهایی که شده است، برای شرمقاومت گروه بزرگ از گندم‌نمایان جو-
فروش، هنوز واژه‌های بسیار ترکی که معادل فارسی آنها را به‌آسانی
میتوان یافت، در زبان فارسی باقی است و معلوم نیست آنها را بیا دگار
کدام دسته از وقایع خوب یا بدنگاهبانی میکنند!"

آقای ذبیح‌الله صفا پنجاه و دو صفحه تاریخ ادبیات در
ایران نوشته‌اند که اکثر آنها "مانند سطور فوق شعراهای تو خالی بوده و به
جای تأمین اتحاد و اتفاق اعتراض و تأثر و نفاق را سبب شده است. آقای
صفا در واقع عقده‌ها و هوسها و افکار بی‌مبارکانه رضاشاه را تکرار نموده‌اند
که ما مور را با (ع)، هستن در ابا (ح) و صورت را با سین می‌نوشت و با این درجه
از سواد فرهنگستان برآه‌اند آخته بود که واژه‌ها می‌ساختند و زبان فارسی را
به اصطلاح پاک‌سازی می‌کردند. بهتر است بنا به اهمیت خاص تاریخی آن،
جریان مفصل فرهنگستان و لغت‌سازی و حکم‌گذاری رضاشاه را عیناً از
از صفحه ۲۵۶ کتاب زندگی طوفانی سید حسن تقی زاده مطالعه فرمائید.
آقای ذبیح‌الله صفا در صفحه ۱۲۷۲ از جلد پنجم بخش دوم کتاب تاریخ
ادبیات در ایران با وجود اشاره به شعر:

"صائب از خاک پاک تبریز است هست سعدی گراز گل شیراز"

با صراحت تمام محل تولد صائب را اصفهان قید میکند. در صورتیکه دکتر
امیربانی کریمی (امیری فیروزکوهی) در کتاب دو بیست و یک غزل صائب،
در صفحه هفتم مینویسد: "صائب بین سالهای ۱۰۰۰ - ۱۰۰۷ هجری در تبریز
به دنیا آمد" و در پاروئی همان صفحه توضیح میدهد که تنها تاریخ نویسن
معاصر صائب، ولیقلی بیگ شاملوی هروی صاحب قصص الخاقانی مولدا و را

تبریز نوشته است. عشق بر موطن وز ادگه آنچنان شکوه معنوی دارد که محال است شاعری در مقام و منزلت صائب در اصفهان یا بعرضه و جود بگذارد، در آن شهر رشدیا بدوشا عرگردو خویشان را برخلاف واقع از خاک پاک تبریز معرفی نماید و گوید:

ز خاک پاک تبریز است صائب مولد پاکم

از آن با عشقبا ز شمس تبریزی سخن دارم

۳- آقای جلال متینی در شماره سوم پائیز ۱۳۶۸ مجله ایران شناسی تحت عنوان آذربایجان کجاست؟ مقاله‌ای منتشر کرده اند که اساتید ادب برجسته و شوکت آذربایجان و همت و غیرت مردم آن خطه عزیز است. آقای متینی در همان مقاله (صفحه ۴۴۸) مرقوم میدارند "با پیدایش موضوعی که به عرض برسانم که آنچه مرا به نگارش این مختصر (۲۰ صفحه) واداشته، کتابی است که در این اواخر در آمریکا به زبان فارسی به چاپ رسیده و به لطف دوستی به دست من رسیده است. نویسنده کتاب عباسعلی جوادی است. و نام کتاب "آذربایجان و زبان آن، اوضاع و مشکلات ترکی آذری در ایران" من مؤلف محترم این کتاب را ندیده‌ام و نمی‌شناسم و بدین جهت نمیدانم وی اهل یکی از شهرهای واقع در شمال رودارس یعنی همان آران تاریخی است. و در دوران تحصیل خود در مدارس آن دیار، ناخودآگاه و ناخواسته، تحت تأثیر نوشته‌های مورخان و مؤلفان دوران استالین قرار گرفته است و اینک با وجود سپری شدن آن عصر، با زانچه را که استادان زلفه است با زگو میکند، همچنان که نمی‌دانم اگر اهل آران است، عضو حزب کمونیست آذربایجان هم هستند یا نه؟"

(این را می‌گویند روش و اسلوب یک مجله ویژه پژوهش در تاریخ و تمدن و فرهنگ ایران و زبان ادبیات فارسی که شخص محترمی را که اصلاً نمی‌شناسد و اعتراف دارند که نمی‌شناسند توهین بی‌پایانی روا میدارند.)
آقای متینی در ادامه همین مطلب مرقوم میدارند: "علت این که ذهن من پس از مطالعه کتاب مورد بحث، نخست متوجه این مطلب گردید که مؤلف کتاب، با اصطلاح روسها با "شمالی"ها یا "جنوبی"ها، آن است که این کتاب درست چند ماهی پس از آمدن حسین حیدراف رئیس گروه موسیقی آذربایجان شوروی به آمریکا به دستم رسید..."

سلطان سخن، سعدی توصیه دارد:

تانیکن ندانی که سخن عین صوابست باید که به گفتن دهن از هم‌نگش^{نی}

مقاله‌نشان می‌دهد که آقای جلال متینی، دانشمند محترم و محقق متواضع دکتر حسن جوادی استاد سابق دانشگاه تهران و استاد سابق دانشگاه تبرکلی را از کالیفرنیا خوب می‌شناسد و مسلماً "کرامت و نجابت‌های ایشان را فراموش نکرده‌اند. یک تلفن ساده و بی‌خرج آقای متینی بحضور استاد دکتر حسن جوادی ایشان را از آنهمه سوءظن بی‌مورد و اشتباه و لغزش‌نجات می‌داد و متوجه واقعیت می‌شدند که آقای عباسعلی جوادی متولد سال ۱۳۲۶ هـ شمس در تبریز بوده، فامیل نزدیک (خاله‌زاده و برادرزن) آقای دکتر حسن جوادی هستند، صاحب دکترای زیبا نشناسی از دانشگاه کلن آلمان و دارای اصل و نسب و خاندان معروف در آذربایجان می‌باشند. آقای دکتر جوادی هیئت‌جواب مستدل و متینی بر مقاله آذربایجان کجاست؟ مرقوم و به سبب مشکلات پستی آن روزاً بطریق مسافروستان و همکاران معتقد و فداکار به دفتر مجله ایران شناسی فرستاده‌اند که در شماره ۳ پائیز ۱۳۶۹ مجله، صفحات ۶۷۳ الی ۶۸۷ بطرز ناقص و لحن رزمی و پرخاشگر در درج گردیده است:

" آقای دکتر جوادی هیئت‌علمدار بی‌جون و چرای نهضتی هستند که در مقاله (آذربایجان کجاست) روی سخن ما با ایشان و همفکران محترم ایشان در ایران و اروپا و آمریکا بوده‌است. ایشان (آقای دکتر هیئت) در دوران انقلاب اسلامی ایران سرگرم نشر مجله و اریق به زبان ترکی هستند (چشم‌گناه بزرگی؟)، مجله‌ای که هم‌نام آن نیز بیشتر از سی سال است در کشور ترکیه چاپ می‌شود."

ملاحظه می‌فرمائید صراحت تهدید، ضعف منطق و عجز و عجمی بودن تسویب و تشراف؟ وجه خوب توصیه می‌کنند ما تب تریزی:

بغیر از زیان نیست در خود فروشی اگر سود خواهی ببیند این دکان را شادروان دکتر محمد مصدق در جلسه علنی مجلس شورای ملی گفت: عمری است به آذربایجان نیها ارادت دارم. زیرا این مردمان پاک، واجد تمام صفات خوبند. مردمان وطن پرست، مردمان درست و مردمان مقتدری هستند و به هر کاری اقدام کرده‌اند پیشرفت نموده‌اند. (روزنامه اطلاعات شماره ۵۵۱۰ - ۱۵ - ۴ - ۲۳). زنده‌یاد دکتر محمد مصدق زمانی استانداری آذربایجان و آشنا بر کلیه رموز، روحیه مردم و طرز اداره آن سامان بود.

مشکل عمده زبان مادری و شهروا یالت هر آذربایجانی، عدم احتیاط و وترهات چند هم‌میهن غیر آذربایجانی است که آذربایجان را اصلاً

نمی‌شناسند و زبان ترکی آذری را نیز نمی‌دانند و بی آنکه بدانند آذربایجان کجا است و دهات و قصبات و شهرهای آن چه فاصله و روابطی با هم دارند، آشکارا تفرقه می‌اندازند. و در مقام دشمنی با آذربایجان، ذبیح‌الله صفا منکر زبان ترکی و نژاد پرست متعصب را به پاس ترهاش و ظاهراً "به مباشرت بنیادگیان جایزه می‌دهند و شعایر سیاسی پخش می‌کنند که با وجود عدم آشنایی و هوای آلمان به وجود آقای صفا، به حال نیمه تبعید در آن کشور خارجی زندگی مینمایند.

معلوم نیست در ایامی که وزیر کاآمینا هویدا به ایران برگشته است آقای ذبیح‌الله صفا با سابقه دبیری و استادی و تالیفات در ساحت تاریخ ادبیات ایران چرا و به چه علت نمی‌توانند به ایران برگردند و به حال نیمه تبعید در دیار غربت زندگی مینمایند؟

ما مطلقاً مخالف دوستیابی و ضیافت‌دهی و جایزه‌پردازی، خلق‌الله نیستیم، لیکن مؤسسات فرهنگی و بهداشتی غیرانتفاعی و غیرسیاسی که از امتیازاتی بهره‌مند هستند باید تعهدات خود را در برابر قانون محتسرم بشمارند و از دادن شعایر سیاسی و جانب‌داری و تشویق از نژادپرستان پرهیز نمایند، آذربایجان مستعمره نیست، آذربایجانی‌ها به پند و اندرز نیازی ندارند. رکود اقتصادی و تخریب صنعت و کشاورزی و فرهنگ آذربایجان کلاً از روی غرض و عمدی بوده است و حال که مسبب رفته و زمین‌ها آماده شده است حسن نیت و یازسازی و ترمیم ضرورت دارد.

در آذربایجان کوچکترین حرکت نامساعد و نغمه‌نا موزون جدایی وجود ندارد و ما نند همیشه آذربایجان ستون فقرات مستحکم و مساعدت‌توانی است کشور است و هر کس که علاقه‌مند به آرامش و سعادت میهن و هم‌وطن است بهتر است که جانب احتیاط نگه‌دارد و از ایراد کلام تلخ و تفرقه‌افکن پرهیز نماید.

زبان هیچ قومی را با هیچ قدرت و فتنه‌ای نمی‌توان عوض کرد. در روزگار آن گذشته دور اقوام مختلف در حال مهاجرت و در جستجوی زمین کشت و چراگاه بودند، در کنار اقوام دیگر زندگی می‌کردند و بر فرهنگ یکدیگر اثر می‌گذاشتند و تاریخ پر افتخار قومیت و ملیت ما را میساختند ما وظیفه حراست از یادگارهایمان خود داریم نه تخریب و امحاء فرهنگ مشرک و خصوصی یکدیگر. زبان فارسی وسیله ارتباط و تفاهم اقوام مختلف و محترم کشور ایران است و ما زبان فارسی را واقعاً و قلباً دوست

داریم، درضمن از نظر علمی و فرهنگی مصرا نه توصیه داریم که هر طفل در هر شهری که پا به عرصه وجود می‌نهد، زبان مادری و قومی او نیز در کنار زبان ملی فارسی در مدارس کشور تدریس و کرسی زبانهای محلی در دانشگاههای هراستان هرچه زودتر تاسیس گردد و اگر این حق و عدالت تأمین نشود نوع و مقیاس فاجعه‌ای که ممکن است اتفاق افتد قابل پیش‌بینی نخواهد بود. بقول شهریار:

بفکن کلنگ قهر بیا آشتی کنیم
اصلاح باغ و باغچه با بیل میکنند.

دکتر هدایت خاقانی
زمستان سال ۱۳۷۰

بیزیم یوردوموزدا

کریم ناجی

بۇلاقتا آخیندیم، بیئل کیمی اوجدوم هوسیم جۇشارکن، آنا وطنه
گونش آردیمجا ایدی، باهار اؤنۆمجه قوشلار یولداش ایدی سما دهنه

* * *

هله، منچا تما میش وطنه، باهار داغلارا، چؤل لره چیچک سهر میشدی
هارای قوپا راق، بیئنه بولبول لر بیزیم باغچالارا قوناق کل میشدی

* * *

گونش ده‌ها خلادی سحرکن منی ساچلارین دؤشده دی باغا، چمنه
باریاقلار آییلی یوخودان، بؤآن باش اگدی آغاچلار قوناق گلنه

* * *

چۇبا نین تۆته یی قۇپا ردی فغان قۇزۇلار یا بیلدی چمنه، چۆلنه
باخاراق سما دن گورۇب سۇلۇغو دۇرنا لار اۇخ کیمی آخیندی گۆله

* * *

یا ما جدا اؤتلیان جیرانلار بیرآن سۆرمه لی گۆزلرین تیکدی گۆیلره
کهلیک قاققیلدا شیب دره ده، داغدا شنلیک سپهلندی بۆتسون چۆلره

* * *

درین بیر یوخودان اویا نمش حیات بیئنه جیلوه لندی، آخیندی ائله
بیزیم یوردوموزدا هرگون، هر سحر حیات بیئله باشلاییر، یا شایش بیئله

قرآن کریمین آذربایجان تورکجه سینە ترجمه سی اۇن سۆزون ایکینجی حصه سی

قیداً ئتدیگیمیز کیمی، اسلامین ایلیک دؤورلرینده قرآن کریم گؤیدن نازل اندیلیمیش کتاب اولما قلا یا ناشی، عینی زاماندا بۇتون علملری اجتماع - سیاسی حیاتیان مۇهم پروبلئم لرینی، جمعیتی دۇشوندورن و ناراحت ائدن مسئله لرین اؤزوندە جمع لشدیرن یگانە نفوذلو منبە حساب اولونوردو. بیئنی دینین تدریجە بئین لره، فیکرلره حاکم کسیلدیگی، حیاتیان بۇتون ساحه لرینە نفوذ ائدیگی بیردؤورده قالی (باغلی) قبیلە حیاتیان عادت ائتمیش بت پرست عرب لرین قارشیسینا اجتماعی - اقتصادی مناسبت لر، عا ئله حیاتی، قوھوملوق - دؤستلوق علاقەلری، فردی حیاتیان عبادت، اعتقاد و باشقا مسئله لرله باغلی بئنی پروبلئم لر جیخیر، اؤنلار همین پروبلئم لری حل ائتمک اؤچون یوللار آختاریردیلار، بۇ مقصدلە تئز - تئز پیغمبر علیہ السلاما مراجعت اندیلیر اوندان بۇ وبا دیگر مشکل مسئله نین آچیلما سی، حل اولونما سی خواهیش اندیلیردی. پیغمبر اللہ درگاھینا اوز توتوب بۇسئواللار احواب ایستە - بیر، همین جوابلار اونا آله تعالی طرفیندن جبرئیل واسطە سببە آیه - آیه نازل اندیلیردی. بعضاً عینی بیر مسئله بە مسلمان اجتماع سی - نین انکشاف سوئے سینە موافق اولاراق مختلیف جوریا ناشیلیر، عینی بیرسئوالا دؤورە گؤره مختلیف جوابلار وئریلیردی. اجما عین ایلیک دؤورونده بت پرست عرب لری عینی دیندن اوزا قلاشدیرما مقصدیلە حلال بویورولان بیر شئی صونرالار تدریجە قاداغان اولونور، بیئر آیه نین حکم و باشقا بیر آیه ایله لغوا اولونور، قرآن نین اوزتعبیری ایله دئسک، اوندان داها یاخشی سی، داها مکملی ایله عوض ائدیلیردی. مسلمان اجتماع سی نین ایلیکین انکشاف دؤورونده زینت حساب ائدیلمن، بۇنا گؤرە دە یاساق بویورولان بیر شئی اونون صونراکی انکشاف دؤورونده ضرورتە چئوریلدیگی اؤچون حلال حساب اولونوردو. مثلاً"

قرآندا شراب حقیقەندە اۆچ آيە نازل اولموشدور. بېرىنجى آيەدە شرابىن انسانا هم خئىر، ھەمدە ضرور ئوردىگى، لاکىن ضرورىنىن خئىرىندىن چوڭ اولدوغو گۆستەرىلمىش، ايکىنجى آيەدە سرخوش وضعیتدە ناما زاياخىن دورماق امرا اولونموش، اۆچونحو آيەدە اسە شراب حرام بويۇرولاراق، اونوايچمك قاداغان اتدېلمىشى. قرآندا بۇجورايەلرچۇخدور. اولارنى آراشديرىلماسى ايلکىن اسلام اجما عىنىن تشکلونووانکشاف دؤورلرىنى اؤگرەنمك باخىمىندان مستثنا" اهمىت كسب ائدير. مارا قلى دېركسى، اولدوقچا چئويك، دونيالېك بىردىن اولان، جمعەتىن انکشاف مرحلەلر- يىنىن قانونا ويغونلوقلارىنى ھمىشە نظره آلان اسلام دىنىنى- قرآننان گلن بۇغەنەسى، پيغمبىرىن وفاتىندان، وحى كسىلدىكىن صۇنرا دا قرآن تەبىرى ايلەدئسك، "علمدە قوتلى، محكم اولان" مجتەھلر، عالملر طرفىندىن داوام اتدېرىلمىشىدېر. اسلام دىنى قوتلىندىكجە نېت پرستلىك تەلکەسى آرادان قالدىقچا معىن بىردؤور اۆچون قاداغان اولونموش بۇ ويادىگر بىرىشى، باشقا بىردؤور اۆچون حلال بويۇرولموشدور. اسلام بىن الخلق دىنە چئوريلدىكە حقوقى مسئلەلدە قرآن وسۇنە، معتبىر مسلمان عالملىرى نىن ھەرھانسى بىرىشى مسئلە بارەسىندە عومومى فيكىر راضىلىغى ايلە ياشاشى، اسلامى قبول ائتمىش غىر- عرب خلق لرىنى عادت- عنەلرى دە نظره آلىنماغا باشلانمىشى. بوتون بونلاراسلام دىنىنىن چوڭ واخت ھىچ بىرتىلىفات اولمادان سرتلە يايىلماسىنا سبب اولوردو. گۇرۇندويوكىمى، اسلام دۇنۇق احكام دگىل، زمانىن طلب- لرىنى، جمعەتىن انکشاف قانونا ويغونلوقلارىنى نظره آلان اولنلارلا حسابلاشماغى، مھارتلە باجاران بىردىندېر.

بعثتا" دە اللہ تعالی پيغمبرعليه السلامين ومؤمن لرىن نظردقتىنى ھەرھانسى بىرايشىن مھملىگىنە و واجىبلىگىنە جلبا ئتمك مقصدىلە عىنى بىر سۇزو، فكىرى مختلف سورەلدە تکرار- تکرار اولنلارىنى يادلاينا سالىز. محمدعليه السلامين جتىن آنلارىندا اوزوندن اولكى يىغمبرلرىن حكا نېت لرى، اولنلارىن باشىنا گتېرىلن مصىبت لردفعەلرلە خاطرلادىلېب. اونا تسلى وشرىلېر، صبرلى، تەكېنلى اولماق توصىسە اتدېلېر. مفسرلرىن بعضىلرى قرآندا ۱۱۴ دفعە تکرار ائدىلن سم اللہ بن بئلە ھرسورەدە يىئنى بىرمعنا ايفادە ائدىگىنى گۆستەرمىش، اولنلارى اىضاح ائتمىشلر. قرآن كرېمدە جۇخلوتكرارلار، قارماقاريشىق-

ليق ،ضديت اُولدوغونو دا عا ائدن بعضى تنقيد جي لرو آ تا ئيست لربونلارين
 آله كلاميندا بيله ركدن ،محض يو خا ريدا گؤسته رديگيميز مقصد لر لسه
 ائد يلد يگيني ،تأ سف كي ،گؤرمؤر ،يا دا قصدا " گؤرمك ايسته ميرلر .قئيد
 ائتمك لازيم دير كي ،قرآنين اؤزونده اؤرا دا هئج بير ضديت اؤلما ديغي نا
 ائله جه ده بؤيا ديگر فيكرين قوتلى تلقين مقصديله تكرر - تكرر
 وئريلديگينه اشاره اؤلوموشدور .(xxix، ۲۳) .

قرآن كريم بوتون كائنا تن يا را دي جيسى ،هر شئيين خاليقى اللنه
 تعالينين بير ليگيني ،اؤنون قدرت وعظمتيني ،ازلى وابدى وار لىيق
 اؤلما سيني ترنم ائدن الاهى بيركتاب ،مقدس بيره يمن دير اؤ ،انسانى
 آلاها عبادت ائتمه يه ،اؤنا هئج بير شريك قوشما ما غا ،بوتون ايشلرده
 يا لنيز اؤنا بئل با غلاما غا ،اؤندا ن كؤمك و مرحمت دبله مه سه ،هئج كسن
 دگيل ،يا لنيز آلاهي ن قارشيسيندا كيجلمه يه ،يا لنيز اؤنا بويؤن
 اگمه يه چا غيرير .قرآن كريم عئيني زاماندا انسانى دايم اؤحا توتور .
 آلاهي ن اؤنو ان گؤزه ل بيجمده بارا تديغي ني ،جمع مخلوقا تئدان
 اؤستون توتدوغونو دا غلارى ،دني زلرى و جا يلارى ،سؤدا - قورودا باشايان
 بوتون حيوانلارى اؤنون اختيارينا وئرد يگيني سيلديرير ،هر جور شهوت
 و احترا سدان ،نفسدن اوزاق اؤلوب يا لنيز آلاها عبادتله مشغول اؤلان
 نورانى ملكلره بئله حرمت علامتى اؤلاراق انسانا سحده قبلما غى ،
 اؤنا تعظيم ائتمه يى بؤيورور .

قرآن كريم قادي نين جمع تئسنده كي بئر ينى و حرمتنى يوكسك لسه
 قالد يرير ،اؤنون كيشى ايله بير ليكده عائله ده خصوصى موقع صاحبى
 اؤلدوغونو ،اؤشاقلارين تربيه سينده آتا ايله ياناشى مسئوليت داشيدى -
 غيني بيلديرير .اؤ ،كيشى لره قادي نلا ظريف بير مخلوق كيمي نزاكت له
 رفتار ائتمه يى ،اؤنون احترا ميني سا خلا ما غى .مهر ،مال - دولت مسئله لر
 بنده اؤنلارا گذشته گئتمه يى توصه ائدير .اؤ ،همده عائله يوكونون
 اساسا " كيشى نين جيگينينده دؤشديو نونظره آلي ب قادي ندان كيشى يه
 اظاعت ائتمه يى طلب ائدير .قرآن كريم جاهليت دؤورونون ان وحشى
 عادت لر يندن بيرى اؤلان كؤريه قزلار ين ديرى - ديرى توريا غا
 با سدير يلما سى نى قادا غان ائتميش ،نكاح وار ثليك مسئله لر ينده ،
 ر - آروا دين قارشى لي قلى علاقه لر ينده اسلامدان اولكى دؤور لر لسه
 مقاي سه ده قادي نلارا خئبلى اؤستونلوك وئرميشدير .قرآن كريم كيشى سه

عینی زاماندا دۇرد آروا دالما غا اجازە وئرسەدە، اۇنلارا احتیاج، ضرورت اۇلما دیقدا بۇنو ائتمە مەیی، عۇمورلرینی بیرقا دینلا. باشا وۇرما غی مصلحت بیلیر. الله کلامی قادیندان عصمت و عفت کیشیدن ناموس و غیرت ار- آروادان ایسه نمونەوی اخلاق طلب ائدیر.

قرآن کریم آدام اۇغلونا والدینلرینه حرمت ائتمەیی، صون نفسە قەدر اۇنلارین قوللوغوندا دۇروب احترا ملارینی گۆزلە مەیی، قۇھوم- اقرا با یا کؤمک ائتمەیی، قۇھوملوق علاقه لرینی قۇرو یوب سا خلا ما غی، اۇنلاری داها دا محکم لن دیر مەیی امر ائدیر.

قرآن کریم بیئتی می عرصە یە جا تدیریب مالینی قۇرۇ ما غی، اۇنا دۇشن میرا ئدان بیر چۇپە بئله حق سیز یئرە توخۇنما ما غی، بیۇخسولا، مسکینە، مسافرە، غریبە، دیلنجی یە - عمومیت لہ احتیاجی اۇلان ھربیر کیمسە یە تمنا سیز یار دیم گۇستەر مەیی واجب بۇ یورور.

قرآن کریم دە بیر طرفدن تک آللاھ لیغین، توحیدین جوخ جدی و آردیجیل قۇیولما سی، دیگر طرفدن اجتماعی عدالت پرنسیپ لرینی و اخلاق مسئلە - لری نین اۇن پلانا چکیلمە سی - محض بۇعاملر معاصر دۇور دە اسلام دینی نین انکشاف ائتمیش آروپا اۇلکە لریندە و آمریکا بیرلشمیش ایالت لریندە وکانا دا دا کۆتلەر، خصوصیلە ضیالیلار ایچە ریسیندە میسونرسیز یا بیلما سینا زمینە یار ائدیر. بۇ ایسە، طبیعی کی، غریبە کی بیرسیرا دایرە لری ناراحت ائدیر. سلما ن رشدی کیمی آوانتورست لری و اۇنا دیل وئرن لری یئریندن اۇینادان، جەتلن دیرن، اۇنو "شیطان آیه لری" کیمی بیر جفنگیات یا زما غا تحریک ائدن دە ائله ھمی - ناراحت چیلیقدیر.

قرآن کریم سجع - قافیە لی نثر شکلیندە نازل اولموش دور. قراندا کی کلمە لر و ایفادە لر، سۇز سیراسی، صوتی ترکیب، سس اۇیۇشما - باخمیندان بیر - بیرینە ائله قایناق ائدیلمیش دیر کی، اۇرادا بیر سۇزون بئله یئرینی دگیشمک، بیر سۇزو، یا خودھجانی آتماق غیر ممکن دور. قرآن کریم دە تلفظ ائدیلمن سسلر، ایشلە دیلمن سۇزلر، ایفسادە و ترکیب لر کلاسیک عرب دیلیندە ایشلەنن سس، سۇز و ترکیب لردن عبارت اولما سینا باخما یاراق الله کلامی ایچیندە اۇنلارین سئچیلیمیش، دۆزولموش، آردیجیلیغی، لاکونیک لیگی (موجز و بیخجام) و تۇتومو اۇ قەدر غیر عادی دیر کی، اۇھمین دۇور دە سۇبە نمیش خطبە لرە، یا زیلمیش

شعرلرە "صلا" بنزە مېر، "اوخونا ندا انسا ناسرارانگيزتأ شيربا غيشلاير، دېنلەپىندە ايسە قولقادا تامام باشقا جور، يىئنى آھنگ لەسسلە نىسەر . خصوصيلە قرآن آوازلا اوخوندوقدا بۇسسلر وسۇزلرعضوى صورتدە بىسەر بىرىنە قووشۇبالاھى بىرھارمونىيا يارادير .

معلومدوركى، قرآن كرېم نازل اولدوغودۇورده عربستان يارىسما آداسىندا شعر، ناطق ليك صنعتى چۇخ انكشافا ئتميش فصاحت وبلاغت اوزونون ان يوكسك ذىروەسىنە چا شمىشدى، امرالقيس، عنترە، نابغە، ظهير اعشا، خنسا، حسان بن ثابت كىمى شاعرلرېن شېرتى بوتون عرب قىبىلەلرى آراسىندا يايلىمىشدى. عرب قىبىلەلرى نىن اكثرىتى نىن آخىشب گلدېگى عكاذ بازاربىندا تكجە آل - وئركىشمىر، تجارت سازلرى باغلانمىسەر، عىنى زاماندا قديم آفينا دا (*Αφύνη*) اولدوغوكىمى، شاعروناطق لىرىن سابعقلرى دە گىنجىرىلىردى. سابعقە زامانى اوخونان شعرلېرىن، سۇيلەنن ختېلەلرىن مۇنصف لىرطرفىندن قىمەت لىندىرىلمەسى او دۇورده يازىلى صورتدە اولماسادا شفاھى شكلىدە بوتون عربستان يارىسما آداسىندا انتشارتا پىمىش عمومى ائستىتىك طلب لىر، معىن استىللىستىك شورمالار اساسىندا حىياتا گىنجىرىلىردى. آز سۇزلە چۇخ شئى دىئەپسە، بوتۇو بىرفىكرى قوسوسوز افادە ائتمەپسە خصوصى اھمىت وئىرىلىردى. شعرىن، ناطق لىگىن اسلوبىا تىن يوكسك، انكشافا ئتىدىگى بىئلە بىسەر دۇورده نازل اولموش قرآن كرېم عربلرېن شېرتى دىللىرازبىرى اولان بوتون محتشم صنعت ائشلىرىنى اوژ تكرار ائدىلمزگۇزەللىگى ايلسە كۇلگەدە قۇيموش، اولنلرېن بدىعى تا شىرقوەسىنى ھىچە ائندىرمىشدى. ھىمىن دۇورده وسۇنراكى واختلاردا بىرچوخ گۇركملى عرب شاعر، ناشىر و خطىبلرى محمدىيغىمىرىن قرآننى اوزوندىن اوبدوردوغونو ادعسا ائدەر كاؤنا بنزەر نموشلر ياراتماغا ھىدگۇستەرمىش، لاكىن سۇنرا بۇجھدلرى نىن بوشا چىخدىغىنى گۇروب قرآننېن حقىقى اللە كلامى، آسماننان نازل ائدىلمىش بىر معجزە اولدوغونو اعتراف ائدەر كاؤنر اسلاما دونموشدولر .

قرآن كرېم انسان سۇزو، بشركلامى دگىلدىر. بۇ، اوزون عصرلېرىن تجربەسىندە دفعەلرلە شىوت اولونموشدور. معتبر روايتە گۇرە، بىسەر عرب شاعرى كاغاز اوژەرىنە بىر شاعرىا زمىش، مصراعلاراسىنا بىرنىچە سطر حدىث وبىر قرآن آيەسى علاوه ائدىب اونو اسلام دىنىندن وقرآننان

خبری اُولمايان، لاکين عرب ديليني چوخ بيلن بيريدوييه (صحرادا يا شا - يان كوجرى عربه) اُوختدورموشدور، بدوى شعرى اُوخوموش، حديثسه جاتديقا: "بۇ، يوخاريداكى سطيئرله بنزه مير، بۇراداكى صنعت داها يۆكسكدير" - دئميش، قرآن آيه سينه يئتيشديكده ايسه شاقين بيير وضعيته: "بۇ ايسه هئچ بيرسۇزه بنزه مير، بۇرادا معنا ايچهريسينده معنا واردير. ها ميسيني آنلاما غا امان بوخدور!" - سۇيله ميشدى .

بشرمدنييتينه اُولميونئزيا نمونه لرى، جها شمول صنعت اثرلرى بخش ائتميش عرب ادبيا تيندا قرآن قدهر گو، جلووتأثيرلى پوئتيك نئشر نمونه سى ياراديللا بيلمه ميش، اُو، تکرارا ئديلمز، تقليدا اُولونما زبيير كلام كييمى قالميش وشبهه سيزكى، دؤنا دوردوجادا قالا جاقدير. قرآن كريم عرب ديلينه ونطقينه يئنى آهنگ، عرب موعظه سينه مقدس بيير هارمونىيا گتيرميشدر. قرآنين بقره سوره سى نين ۲۳ - نجو آيه سينده بۇنا اشاره ائديله رگ بئله دئيلير: "اگرينده ميزه (محمد عليه السلام) نازل ائتديگيميزه نكينيز وارسا، سيزده (فصاحت وبلاغتده) اُونسا بنزهر بيرسوره گتيرسن واگر سيزسن (بۇ، شرکلامى دير) ادعا نئسز دؤغرو دورسا، آلاهدان ساوايى بوتون شاهدرينيزى و (بت لرينيزى، شاعر خطيب وعالم لرى نيزى) بۇ ايشده كؤمهييه جاغيرين!" .

قرآن كريم قافيه لى نئثرله، همده چوخ فصاحت لى وبلاغت لى بيريديله نازل اولدوغونا، غبيدن خبر وئردىگينه گؤره بير چوخ بت يرست عرب لير محمد عليه السلامى شاعر، كا هن وسئحر يا ز آدلانديرير. بونونلادا بير طرفدن پيغمبرين حقيقى ليگيني، ديگر طرفدن ايسه الله كلامى نين مقدس ليگيني شبهه آلتينا آلماق ايسته بيرديلير. قرآنين اوزونده محمد عليه السلامين شاعر، كا هن، يا خود سئحر يا ز اولما دىغى، الله كلامى نين ايسه شعره ويا كا هن ليك ائربنه بنزه مه ديگى دفعه لرله قئيدا ئيلميشدير. ياسين سوره سى نين ۶۹ - نجو آيه سينده بۇ باره ده بئله دئيلير: "بيز اُونسا (محمد عليه السلام) شعر اؤگرتمه ديك وئو اونا هئج يار شما زدا، اونا وحى اولونا آنجا ق اؤبود - نصحيت وآجيق - آشكار قرآندير" .

اسلام احكامينا گؤره، پيغمبرلره نازل اولان وحى اوليا لارا ويا شاعرلره وئريلن الهامدان داها يۆكسكدير. چؤنكى شاعره وحيين يالئيز بير نوعى - الهام وئريلديگى حالدا، پيغمبره هم الهام، معنى معين بير فېكرن انسانين اؤرهگينه داميزديريلماسى، درونى، مبهم بير سئسه

اونا تلقین ائدیلمه سی، ائله جه ده وحیین باشقا نوع لری گئچرک یوخو،
 الله تعالی ایله یا ملک واسطه سیله، یا خوددا آرادا هئچ بیرو واسطه
 اولما دان (حجاب آرخا سیندان) دانیشما بخش اولونور. وحی پیغمبره
 یا لنیز آلاهدان نازل اولدوغو حالدا، الهام شاعره، یا خودباشقا بیبر
 کیمسه یه آلاهدا یا ناشی شیطانین وسوسه سیندن، جن لردن و پیری لردن ده
 گله بیله ر. پیغمبر معصوم اولدوغوندا ن شیطان اونا باطل فیکر لری وسو-
 سه ایله تلقین ائده بیلمز. بئله لیک له، پیغمبر درجه اعتباری ایله
 شاعر دن افضل، پیغمبره نازل اولان وحی اوستون دور. کمال انسان،
 معصوم مخلوق اولدوغو اؤچون روحی وضعیتین، عقلی سویه نیسن ان
 یؤکسک مرتبه سینه بیئتیشن پیغمبرین شعره، شاعرلیگه احتیاجی یوخدور.
 چونکی او، ان یؤکسک مقام اولان نبوت درجه سینه یؤکسک لمیشدیر. داهی
 فضولی بونا اشاره ائده رک یازیر:

اول درج "ان افصح" کی، حکمت دایه سی

شعر شهید یله لب جان پرورین تر قیلما میش

شعر بیر زیور دیر، آما بیز کیمی ناقص لره،

اول کی کمالیدیر، اؤنوم محتاج زیور قیلما میش

بونولا بئله پیغمبر علیه السلام دینین، اخلاقین، پاک لیغین و
 یؤکسک آمال لارین تبیلیغینده شعرین صنعتین گؤجونو گؤزه ل بیلیمیش،
 شعره و شاعره یؤکسک قیمت و ثرمیشدیر. اؤی، حبییره ابن وهب، امیه بن ابی
 السلت کیمی خلقی بت پرستلیگه و اخلاقی سیزلیغا دعوت ائدن مشرک.
 شاعر لری قطعیت له پیسله میش، حسان بن ثابت، کعب بن مالک، عبدالله
 بن رواحه کیمی مؤمین شاعر لره بؤیوک احترام گؤسته رمیش، اؤنلاری
 عزیز له میش، اؤز یا نیندا سا خلا میشدیر. اؤنلار پیغمبر علیه السلام
 حضور و ندا یؤکسک موقع صاحب لری اولموشلار. اسلام تاریخچ لری نیسن
 بیلدیر دیکلرینه گؤره، پیغمبر علیه السلام حسان بن ثابت ته تئز-
 تئز مراجعت ائدیپ: "سؤیله کی، روح القدوس (جبرئیل) سنینله برابر
 دیر!" - دئیهر میش. پیغمبریمیز اؤزونون مدینه ده کی مسجدینده حسان
 بن ثابت اؤچون خصوصی بیر منبر دوزه لتدیر میش دی. حسان قالخیب منبرده
 اگله شر، خلقی دوغر و بولا، ایما نا جا غیرار، رسول اکرمین علی نهینسه
 دانیشان، اونا افترا یا خان مشرک لری و کافر لری هجوا شده ردی:

شاعر اولدور کی، اؤنون قلبینه حسان کیمی
 نفخه روح الامین ائیله یه القای سخن!

پيغمبرين اصحابه لري آراسيندا شعرطبعي اولانلار آزديگيلدي، ابوبكر،
عمرده شعر دئيه ردي لر. علي عليه السلام ايسه مقتدر بيرشا عرايدى. اونون
"ديوان امير"ى عرب عالمينده بۇگونه قده رمحتشم شعر نمونه لر يندن
حساب اولونور.

"قيامت گونو آلاھين حضوروندا عالمن مركبى شهيدين قانيندان
قيمتلى دير"، "عالم لر پيغمبرلرين وارث لري دير."، "علم جين ده ده
اولسا، آرديجا گئدين!" - بويوران پيغمبر عليه السلام علمى، ائله جه
ده شعرى بۇكسك قيمت له نديره رك: "حكمت لى شعرده وار"، "شعربيسر
سۇزدور، گۇزەل اولانى دا وار، چيركىن اولانى دا. سن گۇزەليني گۇتور،
چيركىنى نى آت!" - سۇبله ميشدير.

قرآن كريمين ۷۷۱xx سوره سى نين ۲۲۷ - جى آيه سى، همچنين يوخا ريدا
دئيلن لر بعضى شرقشنا سلارين محمد پيغمبرين گوياشا عرلري سئومه ديگى،
شعره، صنعتته قيمت وئرمه ديگى تبار ده كى اساس سيز مدعا سيني كوكوندن
تكذيب ائدير.

پيغمبر عليه السلام قرآن كريمى اؤگرنمەيى ويا شقالاريندا اؤگره تمه
يى واج بويور موشدور. بۇايشين بۇيوك شوابي واردير. معتبر حديث لر -
ين بيرينده بئله دئيلنر: "وشاقلاريندا قرآن كريم اؤگره دتلره وينا
اوللارى قرآن معلمى نين يانينا گۇنده رنلره اؤگره ديلن قرآن نين هر
حرفى اوچون اون دفعه كعبه معظمه زارتنين شوابي وئريله روقيامت
گونو باشينا دولت تاجى قونار". اؤدوركى، قرآن اوخوما قلا فيضه جاتماق،
ثواب قازانماق ايسته ين اوتو باخشي اؤگره نمەيى، عربجه بيلمە ديگى
اوچون الله كلامى نين معنا سيني دقيق آنلاما سادا، هئج اولما سا، دؤزگون
قرائت بييله نمەلى دير. قرآن كريمى دؤز اوخويان اوزوننه ثواب، سهو
اوخويان ايسه گناه قازانميش اولور، فضولى نه گۇزەل دئميشدير:

اي خطا لفظيله قرآن نين شكوهون سينديران
معجز آيات قرآن داندان حذر قيلما زميسان ؟
هراليف بير خنجر خونريز بران دير سنه
خنجر خونريز بران داندان حذر قيلما زميسان ؟
بیر حکیم کا ملین دارالشفای حکمتیـــــــ

قيلماق ايسته رسن خراب، اولندان حذر قيلما زميسان ؟
قرآن كريمين بعضى سوره لري، خصوصيله فاتحه، اخلاص، ياسين، جمععه،

الرحمان، رعد، دهر، توبه، نحل سوره لری بقره سوره سی نین آیت الکرسی حصه سی دیندارلار آراسیندا داها جوخ اوخونورکی، بودا اولارین تئز- تئز اوخونما سی نین مؤمنه داها آرتیق ثواب قازانديرما سی ساره ده پیغمبر علیه السلامین بویوروقلاری ایله باغلیدير. مثلا، "عادت او زره آغیر خسته نین، جان وئره ن آدامین یا نیندا، یا خود قبراؤستونده یا سیین اوخونور، یا سین سوره سی حقینده حدیث شریفده بئله دئییلیر: "یا نیندا یا سین اوخونان خسته سۇدان دویاراق وفات ائده ر وسۇدان دویاراق قبراؤیینه گئده ر". ویا: "مسلمان بیر خسته یا نیندا یا سین اوخوندوقدا رضوان آدلی ملک جنت شریعتی گتیره ر. خسته سۇدان دویموش وضعیتده وفات ائده ر وسۇدان دویاراق قبراؤیینه گئده ر. اونون سویا احتیاجی اولما ز". اسلام احکامینا گؤره ،جان اؤسته اولان آداما سوا یچیرتمک لازیمدير، چونکی بۇزما ن اونا شدتلی یا نفی اوزونلیر. اونداشیطان جان وئرن آداما ماف سوگؤسته ریب: "سندن باشقا تا نریم یؤخدور، دئسن سنه سو وئهرم"، سؤیله ر. یا سین سوره سی اوخوندوقدا ایسه بسۇ سوسوزلوق آرادان قالخار. بۇندان علاوه یا سین دۇنیانین کئچیمی اولدوغونو بیلدیردیگی، جنت نعمت لرینی، جهنم عذابینی اطرافلی تصویرائتدیگی اوچون همین سوره آغیر خسته ویا جان اؤسته اولان آدامین یا نیندا اوخوندوقدا اونون ایمانینی داها آرتیرار، قبراؤیینه ایما نلاگئتمه سینه سبب اولار. یا سین همده دیربله ر اوچون بیر عبرت درسی دیر. عمومیت له ،مسلمان عالم لری یا سین اوخونما سی نین آشا غیدا کیمی اون فایداسی اولدوغونو گؤسته ریرلر:

- ۱- بۇزما ن آج توخ اولار، یعنی گؤزله مه دیگی ییئردن اونسا روزی گلهر.
- ۲- سوسوزلوق، یا نفی آرادان قالخار.
- ۳- پالتاری اولما یان پالتارتا یار.
- ۴- اجلی جاتما یان خسته شفا تاپار.
- ۵- اجلی جاتان خسته اولوم آجیسینی دویماز.
- ۶- جان وئره ن خسته نین گؤزونه جنت ملک لری گؤرونور.
- ۷- انسانین قورخوسو، سگسه گه سی آرادان قالخار، اونا خالیر جمعلیک، امین امانلیق گلهر.
- ۸- غریب آدام ویا سفرده اولان اوزونه دوست هایان تاپار.
- ۹- سۇبا یلارین اولنمه سی آسانلاشار.
- ۱۰- ایتنه ن شئی تابیلا ر.

رعد سوره سی اوخوندوقدا روحون بدنن چیخما سی آسانلاشار، آیت الکرسی امین - آمانلیق، سلامتلیق بخش ائده ر، بالرحمان سوره سی انسانا

تسلى بخشاشدەرو الى آخر. قرآنين هانسی سورەلری نین ،بۇویا دیگىر سورەنین هانسی آیەلری نین هانسی مقامدا ۋخونما سی بارەدە حدیث لردە ،تفسیرلردە وشریعت کتابلاریندا اطرافلى معلومات واردیر . اسلام عالمیندە قرآن کریملە باغلى ان جتین مسئلەلردن بیری دە اۇنون تفسیری وترجمەسى مسئلەسى دیر .

معلوم دوركى ،الله كلامى نین آیەلری نین هر بیری بۇیا دیگر حادىثە ایلە علاقە دارنازل اولموشدور . هرآبە نین اۇز نازل اولما سببى وار . دیر . قرآن دا ایشلەنن قىساآبەلرین ،آیری - آیری سۇزلرین هر بیری اۇز لویوندە گئنىش معنا تۇتومونا مالک اولدوغو ،بۇیا دیگر دینی ،شعری مسئلەبە ،تاریخی حادىثەبە ،معین بیرا حوالاتا اشارەلر ائدیگی اۆچون اۇنون نازل اولما سببىنى بىلمەدن ،ماهیتینه وارمادان الله كلامىنى دۇغرو - دۆزگون باشا دۆشمک اولماز . قرآن بیغمیر بىمیزه نازل اولدوغو آلاھین امیربلە جبرئیل طرفیندن یالینزا ۋنا ۋخونوب ابضاح ائدیلدیگی اۆچون ،طبیعی کی ،اۇنون ان دوغرو ،ان دۆزگون معنا سینی بیلن دە محض بیغمیر اۇزو اولموشدور . "قرآن کریمین معنا سینی یالینیز محمد علیە السلام آنلامار "حدیثی بۇنوا جیق - آیدین بیلدیر مکدە دیر . صحابەلرین اکثریتی اۇز آنادیلینی - عرب دیلینى چۇخ گۇزەل بیلدیکلرینە ،گئجە - گۆندوز بیغمیر نوروندان ضیالاندىقلارینا باخما یاراق ،بئئندە قرآن کریمین سیرچۇخ آیەلری نین دقیق معنا سینی آنلایا بیلمز ،اۇنلاری محمد علیە السلامدان سۇرۇشوب اۇگرە - نردیلر . بیغمیر بىمیز اۇنلارین هر بیری نە اۇز عقلی سۇبە سینە موافق اولاراق الله كلامى نین معنا لارینی ابضاح ائدەردی .

محمد علیە السلامین وفاتیندان سۇنرا علی بن ابوطالب عبدالله بن عباس ،مجاهد ،قطادە ،مقاتیل ،اسن حویرکمی باخن صحابەلر بۇ ایشی دوام ائتدیرمیش ،الله كلامىنى بیغمیردن ائشیدیب بیلدیکلری ،اۇندان روایت اولونان حادىثەلر اساسیندا تفسیر ائتمیش ،معنا سینی اۇمتە چا تدیرمیشلار . علی بن ابوطالبین "نہج البلاغە" سی قرآن کریمی آنلاماق ،ایلکین اسلامدا کی شرعی واجتماعی - افتصادی مسئلەلەلر اۇگرە نمک اۆچون عوض سیز قایناق دیر .

سۇنرا کی دۇورلردە قرآن کریمە مختلف مذهب واستقامت لردە ما ی سیز - حساب سیز تفسیرلریا زیلمیش ،آیەلرین ظاهری و رمزی معنالاری

آچىقلانمىشدير .

قرآن تفسىرى اسلام عالمىنده ان چتىن علم حساب اولونور . تفسىره يالينز علمده مجتهدلىك مرتبه سببه يئتيشن عالم جرئت ائده بىله ر . قرآن كرىمى تفسىر ائتمه يه گىرىشىن مجتهدا يگىرمى آنا (اساس) علمى و اولدان آيرىلان آلتىمىش قولۇ مكممل بىلمه لى دىركى ، بونلارىن دا مجموعى سكسان علم تشكيل ائدير . همىن علملره درىندن بيه لنمه يىن شخصىن ائدىكى قرآن تفسىرى يا رىمجىق ، ناقصدىركى ، بودا بۇيوك گناه سايلىر .

اسلام احكامىنه گۇره ، قرآن كرىمده كى علم و بىلگى لرا وچ قسم دىر . بىرىنجى قسمه الله تعالى نىن اسىملرى وصفت لرى دا خىل دىركى ، اولونو تانرى اولنلارنى ماهىتنى هئج بىرىبنده سىنه بىلدىر مه مىشدير . اولنلارى الله دان باشقا هئج كس بىلمز . ايكىنجى قسمه داخلى اولان بىلگى لرى يالينز محمد عليه السلاما بىلدىر يلمىشدير . پىغمبرىمىز اولنلارى يا خىن اصحابه لرىنه ، صحابه لر اولز لرىندن سونرا گلن تا بعىنه ، تا بعىن ده اولز لرىندن سونرا گلن لره اولز ره تمىش لر . بئله لىك له ، بونلار قرآن كرىمىن مختلىف معنالارا گلن متشابه آيه لرى دىركى ، اولنلارى پىغمبر عليه السلام اولز و اولون وارث لرى علمده قوتلى اولان عالم لرى ، مجتهدلر بىلر . اولونجو قسمه داخلى اولان بىلگى لرى الله تعالى محمد عليه السلاما اولز تمىش و اولنا همىن بىلگى لرى اولز امتىنه ده اولز تمه يى امر ائتمىشدير . بۇ بىلگى لره ده اولز نوبه سىنده آشا غىداكى ايكى قسمه آيرىلر : ۱- قدىم انسا نلارنى گنجىمىش امت لر بن حىات و معىشتىنه ، تاريخىنه عايد اولان حكايه تلىر (قصص) ، ۲- الله تعالى نىن دۇنيادا آخرته ياراتمىش اولدو غو يارا دا جا غى شى لرحق قىنده كى معلوما تلىر (اخبار) بۇ بۇلگونون بىرىنجى قسمىنه عايد اولان بىلگى لرى آغىلا ، تجربه ايله دگىل ، پىغمبر عليه السلامىن دئدىكلىرى ، سۇيله دىكلىرى ايله آنلاشلا بىله ر . ايكىنجى قسمه داخلى اولان بىلگى لرى ايله آغىل ، تجربه و علمىن گوجو ايله آنلاشلا بىله ر . بوخا رىدا دئىلىن لى قرآن كرىمى تفسىر ائتمه گىن نه قده رچتىن و نه قده ر مسؤلىت لى بىرايش اولدو غونا دالست ائدير .

قرآن كرىمه اولرتا عصر لره يازىلمىش مشهور تفسىر لرا بجه رىسىنده طبرى نىن ، ابو حىب نىن ، فخرالدىن رازى نىن ، بىضادى نىن تفسىر لرىنى

زمحشرى نين "كشاف"، جلال الدين محلى و جلال الدين سيوتى نين "تفسير الجلالين"، شيخ طبرسى نين "مجمع البيان" اثرلارنى، ائله جهده "تفسير ابى السعيد"، "تفسير صفى" و باشقا لارنى گؤسته رمك اولار.

قرآن كريمين صوفى تفسيرينه، رمزى يورۇمونا حصارا ئدلميش اثرلر ايچە ريسينده محى الدين بن عربى نين مشهور تفسيرى، همچىن جلال الدين رومى نين الله كلامى نين باطنىنى، داخلى ماھىتىنى آ نلاما ق اؤچسون عوض سيزقا يىناق اولاق "مثنوى" سى خصوصى يىرتوتور.

معاصر دؤوروموزده عرب مملكت لرينده، ايراندا، توركيه ده پاكستاندا و باشقا مسلمان اولكه لرينده قرآن كريمه علمين صون نائليت لرينسه اسالان بيرچوخ مكممل تفسيرلريا زيلميش ويا زيلما قدا ديركى، اولارنى بورادا بير-بير سادالاما غا وحقينده دانيشما غا مكان يوخدور.

بىرشى نظره آماق لازيم ديركى، قرآن كريمين ايلك تفسيرى نى ساغليغىندا حديث لرله اوزو وئره و وفا تيندان سونرا دؤوره، زامانا گؤره الله كلامى ناچوخلو تفسيرلريا زيلجا غىنى گوزل بيلن بيغمبر عليه السلام توصيه ائتميش، بالنىز آغىلا، سربست محاكمه بهورمىزى يوروملار استنادا ئندن تفسيرلرين خطادان خالى اولما ياچاغىنى، بئله ليكله ده صاحبينه گناه قازاندىراچاغىنى خبر وئرميشدى. اؤدور كى، قرآن نين اوز تعبىرى ايله دئسك، "علمده قوتلى، محكم اولدو غونو" بيلدىكەن، اهل خبره طرفيندن اعتراف اولوندو غونو يقين ائتىدىكەن سونرا تفسيره گيريشمك لازيم دير. بيغمبر عليه السلامين بومقدس توصيه سى قولقلاردا سيرغا ئدىلەر ك ايندى نين اوزونهدە راسلام عالمينده نقله استنادا ئدن، بؤويا ديگر آيه نين ايضاحيندا نقله اساسا "فيكيرو ملاحظه يورودولن تفسيرلره اؤستونلوك وئريلير. قرآن كريمين هرھانسى بير ديله ترجمه سينه گلدىكده ايسه، بؤ، اولدو قچاچتىن، مشكل بير مسئله دير. هر شئيدن اول اونوقتيدا ئتمك لازيم ديركى، قرآن نين عرب دىلينده تفسيرى سوزون گئنىش معناسيندا الله كلامى نين عىنى بيرديله باشقا سوزلرله ايضاحلى ترجمه سىنى، شرحىنى وئرمك دئمك دير. لاكين بؤ تفسيرلر نه قدير مكممل، فصاحت و بلاغت له يا زيلسا دا، قرآن كريمين متنى ايله مقابله سده ده چوخ ضعيف، سؤنو ك گؤرونور. عموميت له، هرھانسى بير اثرين باشقا ديله ترجمه سى، نه قدير قوتلى اولسا دا، اصلى نين يىرتىنى وئره بيلمز، اول كى قالدى الله كلامى اولاي

ھرھانسی بېر مترجم قرآن کریمی بۇویا باشقا دیلە ترجمە ئىدە رکن اُونو
 اُوْز باشا دۆش دۆيوکیمی ترجمە ائدیر. قرآن دا کی سۆز لرین معناسی ایسه
 اُوْقدەر درین ، اُوْقدەر کونتکتستوال دبرکی، اُونلاری چُوْخ زامان بېر
 سۆزلە وئرمک ممکن اُولمور، ایستەر۔ ایستەمز علاوه سۆزلەرە ویسا
 معترضە دە وئریلن ایضا حاتلارا احتیاج دۇیولور. بعضاً "بۇویا دېگرسۆزون
 دقیق معناسی بیلینمیر، عرب تفسیرلری نین اُوْزونده مختلیف کلمەلرە
 افادە اُولونور. مترجم وارگوجونو صرفا ئدیرکی، قرآن آیەلرینسی
 باشقا دیلە محض اللہ تعالی نین ایستەدیگی کیمی دقیق جاتدیرسین .
 لاکین ، تأسف کی، بۇچُوْخ زامان ممکن اُولمورو ترجمە جی ایستەر۔ ایستە
 مز آیە نین دقیق ترجمە سیندن داها چُوْخ اُونون آنلامینی ، عمومی مضمونونو
 اُوْخوجویا جاتدیرمالی اُولور. محض بۇنا گۆرە دە بعضی گۆرکمالسی
 مسلمان عالم لری حق لی اُولاراق قرآن کریمی هئج بېردیلە ، حتسی
 عربجە نین اُوْزونده بئلە ترجمە ائتمەگن ممکن اُولما دیغینی گۆستە ۔
 رمیشو اُونون ترجمە سیننی مصلحت گۆرمە میشلر. اُو دورکی، قرآن نین بۇ
 ویادېگردیلە ترجمە سی دئدیگدە اُونو مطلق معنادا دگیل، شرطی معنادا
 باشا دۆشمک لازیم دیر. بۇرادا اساس مقصد عرب دیلینی بیلمە بن لسی
 قرآن آیەلری نین عمومی مضمونو ایلە تانیش ائتمک اُونلاردا اللہ
 کلامی نین متننی حقیندە آنلایش ، تصویری ائتماق دیر. قرآن کریمی ن
 حقیقی معناسینی آنلاماق، بیلمک ایستە بن لر مشهور دین عالم لری نین
 اشرلرینی دریندن اُوخویوب ۔ اُوگرە نەمە لی دیرلرکی، اُونلارین دا اساسینی
 بیئنه قرآن ویالنینز قرآن تشکیل ائدیر. سۆزوموزون مغزی بۇندان
 عبارتدیرکی، قرآن کریم پیغمبر علیہ السلام عرب دیلیندە نازل اولدوغو
 اوجون او، عربجە اُوخونمالی، موعظە واختی، دینی آیین لرین اجراسی
 زامانی اُونون آیەلری عربجە دئیللمە لی، صۇنرا اُونلارین عمومی
 مضمونو، مېسرا اُولان معناسی عربجە بیلمە بن لره ایضاً ائدیلمە لی دیر.
 اللہ کلامی نین باشقا دیل لره اُولان ترجمەلرینە هئج واخت قرآن
 دئیلمز، اُونلارا یالنینز ویالنینز قرآن نین ترجمە سی وی آنلامی آدی وئەر۔
 یلەر. بۇ ترجمە لرین هامیسی قرآن کریمین اصلی ایلە مقایسە دە
 قیزیل گۆل اُولمایان یئردە اُونون عطرینی گۆلابدان آلماق کیمی
 بېر شئیدیر. قرآن نین اُوْزگە دیلە ترجمە سی بېربانادۇرسون، عرب
 دیلی نین اُوْزونده اُولان ھرھانسی باشقا بېرچُوْخ فصاحت لی و بلاغت لی

كلام، سجع له يا زيلميش قافيه لى نثر نمونه سى، اُونو اُوخويان ودينله يين
اُوچون الله كلامى نين اسرار انگيز آهنگى نى، مقدس هارمونى سينسى
فوقا لى بشرگۇز زه لى لى گى نى عوض ائده بيلمز، گۇرون دو بىوكى مى، قـــــــرآن
كرىمىن بو تون حكمتى عرب دىل ينده اُولدو غوكى مى، اُونون سئحر لىسى
تاثير قوه سى ده يالنىز عرب دىل ينده دير .

بو تون بۇنلارى نظره آلان پيغمبر عليه السلام قرآن كرىمى اُوزونون ان
بۇيوك معجزه سى آدلاندير ميش ، اُونون دۇنيا دوردوقچا دورا جا غىنىسى
سۇيله ميش دير . معلوم دوركى ، هر پيغمبره اُونون پيغمبر لى گى نين دۇغرو-
لۇغونو تصديق ائتمك اُوچون الله تعالى طرفيندن بير و بير نئچه
معجزه و ثرىلميش دير . مثلاً موسىٰ عصا سىنى يئره آتاند او ، اژداها يا دۇنر
الىنى قوينونا قويوب چىخا رتديقدان صۇنرا او ، پالاق نور سا حىــــم
باخانلارى حىيرته گتيره رميش . عيسى پيغمبر حذام خسته لى گى نى
تۇتولانلارى سا غلادير ، نفسى ايله اُولولرى دىر بلدير ميش . محمد عليه
السلام بارما غى نين حركتى ايله آيىكى بۇلرميش ، بو تون بو معجزه لر
همين پيغمبر لرحيا تدان كۇچدو كدن صۇنرا كسىلبر ، روايت شكل ينده
نسىلدىن - نسيله گنچه رميش . محمد عليه السلام صون پيغمبر اُولدو غوننا
گۇره اونا دۇنيا نين آخىرىنا ، قيامت گۇنونه قده رقا لاجاق بير معجزه
و ثرىلمه لى ايدى . همين معجزه قرآن كرىمدير . محض بو معجزه نين نتيجه سى
دىركى ، بو تون بۇيوك عرب شاعرونا ثر لرى قرآن نين گۇزه للى گى قا رشى -
سيندا اوز حىيرت لرى نى گىزله ده بىلمه يى اُونو فوق بشركتساب ،
الاهى كلام آدلاندير ميشلار ، محض بو معجزه نين نتيجه سى دىركى ، مىليونلارلا
انسان هر گون مسجدده ، ائوده ، يا خودرادبو وتلو بىزون ايله قىمىر آن
كرىمىن اُوخونما سينا دقت له قۇلاق آسبر ، اُونودىنله مكدن دۇيىمورلار .
قرآن اونلار ادايم تزه ويئنى گۇرۇنور .

قرآن كرىمىن اوزگه دىله ترجمه سى ايله علاقه دار بوخا رىدا دئىيلن
چتىنلىك لرله ياناشى ، محمد عليه السلام بو تون بشرىته پيغمبر گۇنده ر-
يلىدىگنه ، قرآن دۇنيا مدنيتى نين ان محتشم آبيده لر يندن بىــــرى
اُولدو غوننا گۇره او ، باشقا دىللره ترجمه اُولونما لى ويا بىلما لى دير .
بۇچۇخ نجيب ولازىملى بير ايشدير . تصادفى دگىلدىركى ، اسلام دىنى نين
بىرچۇخ باش بىلن لرى ، اوجمله دن امام بخارى قرآن كرىمىن باشقا
دىللره ترجمه سىنى جايىز بىلميشلر .

پيغمبر عليه السلام اؤز ساغليغيندا آلاھين حکم لريني، بۇيوردۇقلاريني
 تبليغ ائتمک اؤچون ياخين صحابه لرينه اجنبي ديلىرى اؤگره نهمه يى
 توصيه ائدirdى. اؤ زيدبن ثابت قرآن کریمی غير عرب سامى خلق لره
 آنلاتماق، اؤنلارین آراسيندا يايماق مقصديله عيبرانى و عيرانى
 ديلىرينى اؤگره نهمه يى بۇيورموشدۇ، سلمان فارسى اسلام تاريخينده
 ايلک دفعه عرب ديلىنى بيلمهين ايرانلىلارا اؤچون فاتحه سوره سينى
 فارس ديلىنه ايضاحلى ترجمه ائتميشدى. گؤرونديوکیمی، قرآن کریمين
 ترجمه سى ايشينه اسلامين لاپ ايلک دؤورلرينده تشبث گؤسته ريلميشدى.
 قرآن کریم قديمدن برى تورک و فارس ديلىلرينه ترجمه ائديلميشدير
 قرآنين علم عالمينه معلوم اولان ايلک ترجمه سى ۱۱۰۰ يوزا يىلليگه
 عايددير، جفتاي لهجه سينده اولدوغو احتمال ائديلن بۇترجمه نين بير
 نسخه سى لنين گراد شرقنا سلىق انستيتونون کتابخانا سيندا، ديگر
 نسخه سى ايسه منچسترده کى ريلانديزکتا بخانا سيندا ساغلانىلير. الله
 کلامى نين اوغوز لهجه سينده اولان ناتمام بيرترجمه سى بریتانيا موزه —
 ينده، ۱۳۳۸ — جى ايلده ائلخانلىلارا اؤچون همين لهجه ده شيراز دا
 يازيلميش باشقا بير نسخه سى ايسه تورکيه ده دير. حاضردا تورک ديلىنده
 قرآنين يوزه ياخين ترجمه سى و تفسيرى موجوددور. آروپا دا قرآن
 کریمين ترجمه سينه اورتا عصرلردن برى بۇيوک مارق گؤسته ريلميش
 و ايندى نين اؤزونده ده گؤسته ريلمکده دير. قرآن ۱۱۴۱ — جى ایلده
 لاتين، ۱۵۱۳ — جوايلده ايتالیا ن، ۱۶۱۶ — جى ایلده آلمان، ۱۶۴۷ — جى
 ایلده فرانسيز، ۱۶۴۸ — جى ایلده انگليس ديلىلرينه ترجمه ائديلميش.
 دير، بۇگون همين ديلىلرده قرآنين اؤتوزاقده رترجمه سى واردير.
 روسيه ده قرآن کریمين ترجمه سينه ۱۷۱۱ عسره بۇيوک بيستورون
 تشبثوايله باشلانميشدير. دؤورونون گؤرکملی مدنيت خادمى ب. پ—
 سينکوف ۱۶۴۷ — جى ایلده دبوريئنن فرانسیز ديلىنه ترجمه سيندن
 استفاده ائده رک قرآنى روسجا يا چشويرميش، ۱۷۱۶ — جى ایلده اؤنو
 پترپور قدا نشر ائدیرميشدير، ۱۷۱۱ عسرين ايکينجى ياريسيندا
 يا شاييب ياراتميش روس ادیبى م. ا. ی. وئريووکين ده همين فرانسيز
 ترجمه سيندن استفاده ائده رک، ۱۷۹۵ — جى ایلده، قرآنى روس ديلىنه
 چشويريب درج ائدیرميشدير. داھى روس شاعرى آ. س. پوشكين اؤزونون
 "قرآنا نظيره" دلی شعر سلسله سينى م. ا. ی. وئريووکينين بۇترجمه سينه

اساساً قلمہ آلمیشدیر. همین ترجمہ دن ایکی ایبل صونرا، یعنی ۱۷۹۲ - جی ایلده پطربورقدا آ. و. کؤلما کؤوون ترجمہ سی نشر اولونموشدور. بونشردہ قرآن کریمین اصلیندن دگیل، انگلیس دیلینہ ترجمہ سیندن استفادہ ائدیله رک روسجایا چئوریلیمیشدیر.

xix - عصرین ایکینجی یاریسینداک. نیکولائیوین یئنہ اوریزینا - لدان دگیل، آ. ب. بیبئرسٹئین - کا زیمیرسکی نین فرانسیز دیلینسه ائتدیگی ترجمہ دن چئوریدیگی قرآن بیرنئجه دفعه (۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۷۶، ۱۸۸۰، ۱۹۰۱) مسکو وادا نشر اولونموشدور.

قرآن کریم روس دیلینہ اوریزینا لدان ایلک دفعه گئنرال د. ن. بو - قوسلاوسکی طرفیندن ۱۸۷۱ - جی ایلده ترجمہ ائدیلمیش، لاکین - ال یازماسی شکلینده قالمیشدیر. داها صونرا ایسه مشهور روس شرقشناسی ومیسیونری ق. س. سا بلوکوف طرفیندن ۱۸۷۸ - جی ایلده ترجمہ ائدیلمیش بوراخیلمیشدیر. بؤیوک روس یازچی سی ن. ق. چئرنیشئوسکی نین ساراتو و سمیناریا سیندا معلمی اولموش ق. س. سا بلوکو وون بؤترجمہ سی قرآن نین عربجه متنی ایله بیرلیکده ۱۸۹۴ - جو و ۱۹۰۷ - جی ایلسردہ داها ایکی دفعه نشر ائدیلمیشدیر. و. بئلیا یئو و پ. قریا زئتو یچین، آکا دمیکای. ی. کراچکو و سکی نین روس دیلینہ ائتدیگی قرآن ترجمہ سی نین بیرینجی نشرینہ (مسکو و، ۱۹۶۳) یا زدیقلاری اؤن سؤزده یوخاریداکی ترجمہ لردن هر بیرینین مزیت لری گؤسته ریلیمیش و علمی قیمت - وئر یلمیشدیر.

قرآن کریمین روسجایا ترجمہ لری نین ان مکملی ای. ی. کاراچکو و - سکی نین ترجمہ سی حساب اولونور. گؤرکملی شرقشناس، دؤنیا شهرتلی عالم بونجیب ایسه ۱۹۲۱ - جی ایلده لنین گراد انیورسیتئتی نین طلبه لرینہ قرآن دان خصوصی کورس اولخویا رکن باشلامیش، ۱۹۳۰ - جو ایلده اونو باشا چا تدریمیشدیر. ای. ی. کراچکو و سکی، یقین کی، صونرا لارا اؤز رینده یئنیدن ایشله مک نیتی ایله ساغلیغیندا بؤترجمہ نی چاپ ائتدیرمه - میشدیر. لاکین عؤمرؤ و فائتمه دیگیندن مشهور عربشناس بؤایشی یئرینہ یئتیره بیلمه میش، همین ترجمہ اونون حیات یولداشی وقدیر بیل - شاکردلری طرفیندن چاپا حاضر لانیب، ۱۹۶۳ - جو ایلده مسکو وادا نشر ائدیلمیشدیر. اثر ایکینجی دفعه ۱۹۸۶ - جی ایلده یئنہ اؤرادا چاپدان چیخمیشدیر.

ای.ی. کراچکۆوسکی قرآن کریمی روس دیلینه دقیق حرفی ترجمه ائتمه یی قارشیسینا مقصد قویموش و بۇنا اساسا "نا یل اولموش دور. آنجا ق تأسف له قئیدا ائتمک لازیم دیرکی، ترجمه زامانی افراط درجه ده حرفی لیگه و دقیق لیگه مثیل گؤسته ریم له سی نتیجه سینده بیرسیرا آیه لرین معناسی اؤخوجا و چون قارنلیق قالیرو مطلبینی ندن عبارت اولدوغا و تاشیلیمیر. قرآن کریمین آذربایجان (تۆرک) دیلینه ترجمه سینده اورتا عصر لردن باشلانمیش، لاکین، تأسف کی، بۇترجمه لرال یا زما شکلینده قالیب نشر ائدیلمه میشدیر. قرآنین آذربایجان دیلینده "کشف الحقایق آن نکات الایات والدقایق" ۳دی آلتیندا نشر ائدیلمیش ایلک ترجمه و تفسیری یا کی قاضی میر محمد کریم آقا یا مخصوص دور. گۆرکملی عرب یا زیچسی جرجی زیدانین "رمه نوسه لمصریه"، "اون یئددی رمضان"، "کربلایا نغیسی"، "عذارء القریبش" روما نلارینی آذربایجان دیلینه ترجمه ائتمیش. "طیب محاربه سی" ۳دی ایکی جلدلیک اوربؤینال تاریخی اثر یا زمیش میر محمد کریم آقانین اؤج جلددن عبارت بۇترجمه - تفسیری "کاسپین عزتی نبین بخاریه مطبعه سینده نشر اولونموش دور. (۱ و ۲ نجی جلدلر ۱۹۰۴، اؤجونجو جلد ۱۹۰۶).

میر محمد کریم آقانین ترجمه - تفسیری چوخ قیمت لی اثر اولوب هم ده سؤزون اصیل معنا سیندا سانبالی بیرتدقیقا تدبیر.

زاقا قفا زیبا شیخ لاسلامی محمد حسن مولزاده شکوی نین ۱۹۰۸ - جی ایله تفسیرین غیرت مطبعه سینده چاپ اولونموش "کتاب البیان فی تفسیر القرآن" ۳دی ایکی جلدلیک ترجمه - تفسیری ده اؤز علمی ثقلتی و دقیق لیگی ایله نظر دقتی جلب ائدیر. محمد حسن مولزاده اوربؤینال بیؤلا گئده رک قرآن آیه لرین نین ترجمه سینا اساسا دیرناق ایچینده، تفسیرینی ایسه دیرناق دان کناردا وئرمیشدیر. قئیدا ائتمک لازیم دیرکی، بۇترجمه - تفسیرنه ینکی زاقا قفا زیبا مسلمانلاری، هم ده جنوبی آذربایجان دیندارلاری آراسیندا چوخ اؤخونان و بگه نیلین اثر لردن بیری دیر. محمد حسن مولزاده نین "کتاب البیان فی تفسیر القرآن"، ترجمه - تفسیری نین هجری ۱۳۹۹ - جو ایله ده اؤست اصولو ایله ایراندا چاپ ائدیلمه سی دئدیگ لریمیزه جانلی ثبوت دور. سئویندیرجی حال دیرکی بۇقیمتلی اثر قافقاز مسلمانلاری اداره سی نین نجیب تشبثو ایله ۱۹۹۰ - جی ایله باکی دایئنیندن نشر ائدیلمیش دیندارلارا جا تدبیریل -

میشدیر. لاکین تأسفدوغوران اؤدورکی، هم میرمحمدکریم آقانی، همده محمدحسن مولزاده نین معتبر عرب تفسیرلری اساسیندا یا زدیکلاری بؤویکی اثرین دیلی غلیظ اولدوغونا گؤره اولنلاری اؤخویوب باشا دؤشمک عرب وفارس دیللرینی بیلمه یین معاصر آذربایجان اؤخوجوسو اؤچون چؤخ جتیندیر .

اؤخوجولارا تقدیم اولونان بؤنشدن مقصد قرآن کریمین معاصر آذربایجان دیلینه ادبی ترجمه سی دیر. مترجم لرقرآن آیهلری نین آنا دیلیمیزه امکان داخیلینده دقیق ترجمه سینه سعی گؤسته رمیشلر . یؤخا ریداقئیدا ائتدیگیمیزکیمی، قرآن کریمین دیلی چؤخ معنالی لیق، تشبیه، مجاز، کنایه، ایهام ورمزلرله اؤقده رزنگین، اؤسلوب اؤقده ر پؤئتیک و بدیعی دیرکی، هر هانسی بیر دیله ترجمه زامانی اؤنون هم معنا دقیق لیگینی، همده اؤسلوب گؤزه للیگینی ساخلماق اصلا ممکن دگیلدیر . قرآن کریمی پؤئتیک ترجمه ائتمک ایسته یین یا الله کلامی نین اؤزؤنده اولان قافیله سیستیمینی ساخلماق، یا دا ترجمه ائشدیگی دیله اؤیغون بیر قافیله سیستیمی تاپاراق اؤنون هم معنا دقیق لیگینی، همده اؤسلوب گؤزه للیگینی پؤئتیک لیگینی قورویوب ساخلماق دیر. بؤویکی عمده مزیتین هر ایکیسینه عئینی درجه ده موفق اولماق، هر ایکیسینی بؤتون ترجمه بؤیؤ قورویوب ساخلماق امکان خارچینده دیر، بئله لیک لسه پؤئتیک ترجمه - اگر بؤنانابل اولماق ممکندورسه - فورما گؤزه للیگی آردینجا قاجیب عرب دیلینی بیلمه یین اؤخوجو اؤچون ان واجیب اولان معنایین آرخا پلانا گئچمه سینه سبب اولار. عرب دیلینه بلدا ولما دیقلاری اؤچون قرآن کریمین اصیل گؤزه للیگینی دؤیما بابلار اظا هرا" چؤخ اؤخوناقلی گؤرونه بیلن بدیعی ترجمه الله کلامینی اؤزه للیگینده محروم ائده ر، اؤخوجونو اساس مطلبدن یا ییندیرار. دقیق حرفی ترجمه یسه قرآن کریمی آنلاشیلما زانیدیب مترجمی حرمتدن سالار، امه گینی ضایئده ر عمومیتله، قرآنی حرفی ترجمه ائتمک اؤنقا قارشى حرمت سیزلیکدن باشقا بیرشکی دگیلدیر . ظنیمیزجه، ابضا حلی ادبی ترجمه عرب دیلینی بیلمه یین اؤخوجولارا قرآن کریمین معناسینی امکان داخیلینده دقیق آنلاماق اؤچون انال وئریشلی اولدور .

قرآن کریمی تورک دیلینه ترجمه ائتمیش متخصص لر "ترجمه سؤزؤندن داها چؤخ" مآلی" اصطلاحینی ایشله دیرلر. مآلی، یعنی آنلام بؤیادیگر

آیه‌نین عمومی مضمونون مترجم طرفیندن با شا دؤشولدؤ بؤکیمی وئريلمه‌سی، سؤنرا معترضه ده ویا خصوصی ایضا حاددا و نون معنا سی نبسن آچیقلا نما سی دیر. فیکریمیزجه، بؤ قرآن کریمین ترجمه سی او چون جوخ مناسیدیر.

او خوجولارا تقدیم ائتدیگیمیز حاضیرکی نشرده گئنیش شرحه امکان اولما دینی او چون آیه‌لرین ترجمه سی ایله با ناشی، لازیم گلن یئرلرده اونلارا معترضه دا خلینده قیسا ایضا حاد وئريلمیشدیر. بؤ ترجمه نبسن او خونوشونو ظاهراً معین درجه ده آغیرلاشدیرسا دا، بیطرفدن مطلبین با شا دؤشولمه سینی خئیلی آسا نلاشدیریر، دیگر طرفدن ایسه آیه‌نین معنا سی نین داها دقیق، داها اطرافلی احاطه اولونما سینا خدمت ائدیر. قرآن کریمین آذربایجان دیلینه ترجمه سی زامانی نظره آلینمیش آشا غیداکی جهت لره دقتی جلب ائتمک ایستردیک:

۱- قرآن کریم وعظ، موعظه کیمی نازل اولدوغونا، اکثرًا "اوحادان اوخوندوغونا گؤره متن دا خلینده عئینی بیرسؤز - اسم ویا فعل بعضاً" بیرنجه دفعه تکرار اولونور. بؤ هر شئیدن اول دینله یینجی نین نظر دقتینی معین بیر فیکره جلب ائتمک، اونو هر هانسی بیر ایشی گورمه یه سوق ائتمک، یا خود اوندان چکیندیرمک او چون دور، بؤنا گؤره ده ترجمه زامانی قرآن نین همین اولوبونا رعایت ائدلمیش، تکرار سؤزلر ساخلانمیشدیر، مثلا: "دئی کی: "سیز بیزیم ائتدیگیمیز گنا هار باره سینده سورغو - سئوال اولونما یا جاق سینیز، بیزده سیزین ائتدیگینز گنا هار باره سینده سورغو - سئوال اولونما یا جاقیق (۲۵ / ۱۷ xxx)." .

۲- بعضاً قرآن متن نین اوزونده جمله تام وئريلمه دیکده، لاکین بورا خیلیمیش حصه نظرده توتولدوقدا و اون سوز آیه تام با شا دؤشولمه دیکده همین حصه برپا ائدیلیب معترضه ایچینه آلینمیشدیر. مترجم لر معتبر عرب تفسیر لرینه اسا سلانمیش، اونلارین کؤمه یی ایله فیکرین تاما ملانما سینا نایل اولما غا جالیشمیشلار، مثلا: "الله منافق کیشی لری وقا دینلاری، مشرک کیشی لری وقا دینلاری عذابا اوغرا تسین، مؤمن کیشی لرین و قادینلارین دا توبه لرین قبول بویورسون دئییه (اما ننتی آدم اولادینا تا پشیردی)" (۷۳، III xxx)." .

۳- قرآن نین هر هانسی بیر دیله خصوصیه فعل و مصدر ترکیب لری جوخ ایشله ن آذربایجان دیلینه ترجمه سی زامانی قارشیا چیخان چتینلیک.

لردن بیری ده آیهلرین سیرانمره لری نین سا خلانیلما سی دیر. بعضی ترجمه لرده تئز- تئزبیرنئجه آیه نین بیرله شدیریلیب بیریش-بیریش وئریلمه سینه تصادف ائدیلمیش. بئله بیروضعیت، مترجمین ایشینی، ترجمه-نین اؤخونوشونوآ سا نلاشدیرسا دا، اوریژینالین کیفیتینه خلل گتیریر، بۇبیر طرفدن آیه لری ن آردیجیلیغی نین بۇزولما سینا، دیگر طرفدن ایسه هر بیر آیه نین آیریلیقدا مستقل افاده ائدیلمیش معنایین تحریف اؤلومنا سینا گتیریب چیخا ردیر، بۇوبا دیگر آیه ده کونکرئت نهدئبیلدیگی آیدن اؤلومور. مترجم لر قرآن آیه لری نین دقیق سیرانمره لری نیسن سا خلانیلما سینا خصوصی دقت یئتیریمش و دشک اؤلارکی، بۇجتنین مسئله نین عهده سیندن گلمیشلر. بۇايشده یئنه معتبر عرب تفسیرلرینه مراجعت ائدیلمیش، آیه لری بیر-بیری ایله علاقه لندیرمک، بیر-بیرینه با غلاماق مقصدیله لازیم اؤلان ایضاح ائدیجی سۆز، ایفاده و حمله لر معترضه داخلىنده وئریلمیشدیر.

۴- بیری سیرا آیه لر، سۆز و ایفاده لر مشهور عرب عالم لری طرفیندن مختلف حور تفسیر و ایضاح اؤلوندوغوا و چون ترجمه نین متنی داخلىنده اؤلجه اؤلارین ایلکین معناسی وئریلمیش، سؤنرا معترضه لرده دیگر واریانتلار ترجمه ائدیلمیشدیر. (مثلاً "ما دسوره سی ۳۵ - ۳۲ جی آیه لر) اکثر حاللاردا "یا خود"، "وبا" سۆزلریندن استفاده اؤلونموشدور.

۵- ترجمه نین متنی بک نسق ائتمه مک، اؤخونو بۇرما ماق مقصدیله بعضی عینی ایفاده لر ائکویوالئننتلیگی سا خلا ماق شرطیله آذریا-یحان دیلینده مختلف سینونیم لرله وئریلمیشدیر. هر هانسی بیر آیه ده بۇوبا دیگر سینونیم واریانتین وئریلمه سی کونکرئت له معین اؤلونموش اؤنون محض هانسی موقعه ده اها یا خشی سسله نمه سی نظره آلینمیشدیر.

۶- ترجمه نین دیلیمیزده اها یا خشی سسله نمه سی اؤچون لازیم گلدیکه اوریژینالدا ن فرقلی اؤلاراق، همجنس خبرلر آرا سیندا "و" با غلابیجی سی ایشله دیلمیشدیر. مثلاً: "اللہ ائشیدن و بیلن دیر".

۷- قرآن کریمده جۆخ زامان محمد علیه السلامین آدی چکلمه دن اؤنا مراجعت اؤلونور. بونا گؤره ده پیغمبره اللہ تعالی طرفیندن مراجعت ائدیلمدیکه، عرب تفسیرلرینده اؤلدوغو کیمی، "یا محمد ا"، "یا پیغمبر"، "یا رسول اللہ ا" خطابلاریندا ن استفاده اؤلونموش، قالان حاللاردا ایسه "محمد علیه السلام"، "پیغمبر علیه السلام" ایفاده لری ایشله-

دیلمیشدیر .

۸- ترجمه نین متنی ایجه ریسینده وئرلیمیش معترضه لرده کی سؤز ، ایفاده و جمله لر آشاغیدا کی مقصدلره خدمت ائدیر : الف) شخص و اشاره عوضلیک لرئ نین ، ائله جه ده اوچونجوشخده ایشله دیلمیش مبتداسیز فعللرین کیمه ، نه یه عاید اولما سی . ب) - ائللپیتیک ، باریمجیق جمله لرین تاما ملانما سی ج - آیه لرین بیر - بیر ایله علاقه لندیریلمه سی . د - قیسا ایضا حلاز . بؤیا دیگر معترضه نین محض ها نسی مقصدلله ایشله دیلمه سی متن داخلینده اؤز - اؤزونه آیدن اولور .

۹- بعضی سؤز و ایفاده لرین ، تاریخی - جغرافی آدلارین ، شخص آدلارینن قیسا ایضا حی اوخوجونو چتینلیگه سالما مق اوچون متنین داخلینده کی معترضه لرده ، مفصل ایضا حی ایسه ترجمه نین صونوندا کی شرح لـ کرده و قشیدلرده وئرلیمیشدیر .

۱۰- سوره لرین آدلاری اولحه عرب دیلینده اولدوغو کیمی ، صونرا ایسه اولارین آذربایجان دیلینه ترجمه سی وئرلیمیشدیر .

۱۱- ترجمه اصلین یئرینی وئرمدگی ، قرآن مقامیندا ایشله نله بیلمه دیگی اوچون او ، جزء لره و حزب لره بؤلونمه میشدیر .

۱۲- قرآن کریمین بؤنشری دیلمیزه اوربؤنسالین اؤزوندن ترجمه ائدیلمیشدیر . ترجمه زامانی طبری نین ، ابوحیا نین ، فخرالدین رازی نین ، ابن کثیرین ، بیضاوی نین تفسیرلریندن ، زمخشری نین "کشاف" جلال الدین محلی و جلال الدین سیوتی نین "تفسیر الجلالین" ، شیخ طبرسی نین "مجمع البیان" ، محمد علی صابونی نین "صفت التفسیر" ، ابوطالب مکی نین "مشکیل و اعراب القرآن" کتابلاریندا ن ، ائله جه ده اسماعیل فرخ افندی نین تورکجه "المواکب" ، عمرنا صوحی بیلمه نین "قرآن کریمین تورکجه مآلی عالی سی" اسماعیل حقّی ازمیرلی نین "معانی القرآن" ، میر محمد کریم آنا نین "کشف الحقایق النکته الایات والدقیق" محمد حسن مولازاده شکه وی (شکوی) نین "کتاب البیان فی تفسیر القرآن" اثرلریندن ، همچنین صون دؤورلرده عرب اولکهلرینده قرآن نین چتبن آیه لرئ نین ایضا حینا حصرا اولونموش بیرسیرا خصوصی تدقیقا تلاردا ن استفاده ائدیلمیشدیر .

۱۳ - جنت ، جهنم سؤزلری خصوصی اسم کیمی ایشله دیلدیگه بؤبؤک حرف له ، تعین کیمی ایشله دیلدیگه ایسه کیچیک حرف له وئرلیمیشدیر .

ضياء م. بنيا دوفون ترجمه يه علاوه كيمي يا زديغي شرح لروقتيدلسرده تور اتدان، انجيلدن، قرآنين مختليف ديللرده اولان تفسيرلريندن، بير سيرا عرب ماخذلريندن، آروپا عالم لرى نين اثرلريندن خصوصى ايله اى. ي. كراچكووسكى نين قرآنين روسجا ترجمه سينه يا زديغي شرح لردن استفاده اولونموشدور.

مرحوم ادبيمميز، قرآنين، كلاسيك آذربايجان ادبى تىنين وعروضون كوزه ل بيليجى سي على فهمى على اكبروفون اونودولما زخاطيره سينه حرمت علامتى اولاراق اونون ۱۹۷۰ - ۱۹۶۹ جي ايللرده بوسطيرلرين مؤلفى نين رثدا كته سي ايله ترجمه اتديكى بقره، آل عمران سوره لرى ونسا سورهي نين ايلك دوققوز آيه سي يئنى دن ايشلنمك، له متنه داخيل ائديلميشدير.

قرآن كريمين آذربايجان ديلينه ترجمه سي زامانى اوز دگرلىي قئيدلرى ومصلحت لرى ايله بيزه ياخيندان كؤمك گؤسته رميش قاقاز مسلمانلارى اداره سي نين صدرى، شيخ الاسلام حاجى الله شوكورپاشا زاده حضرت لرينه اوزدرين تشكروموزو بيلديرير، ترجمه ايله باغلى مصلحت - لرينه گؤره گؤركملى شاعرتيمورا ئلچينه، محمدا مين رسول زاده آدينسا بد او - نين (باكى دولت اوينور سئيتتى نين) دوستنتى اسماعيل محمدا وفا، هابئله بونجيب ايشده بيزه هر هانسى بير يا رديم گؤسته رميش بوتون دوستلارا تشكرا ئديريك.

بيز قرآن كريمين ترجمه سي نين نه قده رچتين ومسئوليت لى بير ايش اولدوغونو ياخسى باشا دشور. ترجمه نين نقصا نلاردا ن وخطا لاردا ن خالى خالى اولما ديغينى يقين بيليريك. بۇ باره ده اؤز قئيدوملاحظه لر ينى بيلديره جك اؤخوجولارا اولجه دن تشكرا ئديريك. اؤنلارين دگرلىي تنقيدى قئيدلرى ترجمه نين گله جك نشر ينده منتدا رليقلانظره آلينا جا - قدير.

بۇ چتين ايشده الله تعالى اينا ه آپا رير، الله تعالى دان علم و معرفت، كؤمك واؤغورديله بيريك !

واسيم معدعليوف

بیغمبر (ص)

صافلیق حکایتی

(سۆنوجو حصّه)

ائشیت ای انسان!

قوشولدو اسلاما "میصیر" "ایران" لا
 "شام" ائلی دیلیندی بؤیوک ایمانلا.
 عؤمرون وداع دئییب قارلی قیشینا ،
 "تورکیه" سس وشردی دین قارداشینا .
 اسلام نور ساجدیقا بۆتون دۆنیا
 بیغمبر (ص) شکرائتدی آلاهی تعالییا .
 آلاهی دا اؤز توتدو اؤز رسولونا :
 "حقّین یولو دئدیم سنین یولونا" .
 اولودور چکدیگین اشکنجه ، عذاب ،
 وارمیدير جهاندا عذابسيز شواب ؟
 بیعته گلیرلر بۆتون جهاندا ،
 چئتده آغریلار چیخا جاق جاندا ،
 مکانین دونیا نین بیئدهدی قاتیدير ،
 چئت- شوابلارین ، مکافاتین دیر ."

"من سنین قولونام ،

قولونا رحم ائت."

"اؤزون حقیقت سن ، آدین محمد (ص) .
 سؤدو بو آندا جا اولهیی سس ،
 آلاهی ائشیدیلر ، آلاهی گؤرونمز!

"آلاهی بیردیر" - دئییه

هر ائله یایدی ،

اوله ایلك حقیقتی دونیا یا سؤیلر .
 آلاهدان بیر باشقا تانری اولسایدی
 تارمار اولاردی یئرلرله گؤیلر .

انسان ، بیلیرسنمی هئج ثروت نه دیر ؟
 ثروت الدن اله کئچن کؤلگه دیر .
 خسیس قیزیل بیغمبر ،
 هئج دؤیدوم دئمیر ،
 ایلان قیزیل اؤسته یاتسا دا بیغمبر .
 قلبی آچیق اولمال عؤمرون داغینا ،
 قیزیل قسمت اولمور قیزیل بیغانا .
 آچگؤلوک انسانی سیمیچ ائدن دیر ،
 سیمیچ لیک اوره گی افلیح ائدن دیر .
 انسان ! کاسیبلارا فطره ، زکات وشر ،
 جانسیز اوره کلره جان وشر ،
 حیات وشر !

مکه حسرتی

قرآنا یالان دا دئینلر اولدو ،
 قرآنا قربان دا دئینلر اولدو ،
 قرآنین آلتینا گلدی شهرلر ،
 اذانلا آچیلدی نۇرلو سحرلر .
 هجرت مرکزی دیر قدیم مدینه ،
 صادق دیر اؤز اولو محمدینه (ص) .
 شهرلر دالینجا اولکه لر گلدی ،
 اولکه لر دالینجا قطع لر گلدی .
 گلدی "حبشستان" "یمن" له بیرگه ،
 یوللارا دؤزولدو ائیل جرگه - جرگه .

جهان سجدہ اٹدیر،
 آما کی، مکہ
 میدان اؤ خوبوردو بیٹنہ فلکھ .
 مکہ بیر سوسمایان ہارایدی سانکی
 پیغمبر (ص) کؤکسونده
 یارایدی سانکی .
 اؤ ہارای چا غیریر دؤغما تۇرپاغا
 اؤ درین یارانسی کسب ، آتماغا .

پیغمبر (ص) اینامی غلبہ چالدی،
 چؤکدو اؤرہ کلرہ ربین ضیاسی .
 کؤهنہ خرابہ لر اؤستده اؤجالدی
 مقدس، معظم اسلام بیناسی .
 حقیقت یاد گؤزه باتدی اؤخ کیمی
 قؤہ لر بیرلشدی بیر یومروق کیمی .
 کاینات گؤج آلدی پیغمبریندن،
 قؤبدو کؤهنہ دؤنیا اؤز محوریندن .

خدمتچی قیز حیفاز

بیرگؤن پیغمبر (ص) بازارلیفا گئدیر، چیبینده جمعی ایکی درہم پولو
 واردی. بیر درہمہ ارزاق آلدی، بیر درہمہ ده اؤزو اوچون کؤینک آلماق
 ایستہ ییردی. بیردن گؤردو کی، بازارین بیر کونجوندہ بیر قیز حیفاز
 آغلا ییر. پیغمبر (ص) اؤنا یاخینلا شیب سؤرؤشدو:
 - ای قیزیم، نیہ آغلا ییرسان؟ قیز حواب وئردی:
 - من بیر بُت پرست ائوینده خدمتچی یم. صاحب منہ بیر درہم وئردی کی،
 گئت بیر شوشہ یاغ آل، پالچیق ایچیندن کئچنہ شوشہ الیمدن دوشوب
 سیندی. یاغ دا داغیلدی. ایندی صاحبیم باشما نہ اؤیون آچا حق بیلیمیرم .
 - آغلاما قیزیم - پیغمبر (ص) دئدی و بیر درہمی نی چبخاریب قیزا وئردی .
 - گل شوشہ ده آلاق، یاغ دا .

بئله ده ائتدیلر. قیز حیفاز پیغمبرہ سؤز تاپمیردی نئجہ منت دارلیق
 ائلہ سین. آما قیزین اؤرہ کینہ قورخۇ دوشموشدو .
 - من ائوہ چؤخ گتچیک میشم. گلن کیمی صاحبیم باشما بلا آچا حق .
 - گئدک ، قیزیم، من اؤنا دئیہرم سنہ تۇخونماز .
 اؤنلار بت پرستین ائوینہ چا تدیلار . پیغمبر (ص) قاپینی دؤیدو . صاحبی
 اؤزو قاپی یا گلیب و بیردن پیغمبری گؤروب ایکی الینی گؤیہ آچدی:
 - گؤر منیم قاپیما کیم گلیب؟ دونیا لارین بیرجہ دفعہ اؤزونو گؤرمہ یہ
 جان آتدیغی اؤلؤ پیغمبر محمد (ص) .

پیغمبر (ص) احوالاتی صاحبہ دانیشدی. صاحب دئدی: - یا پیغمبر، سیز
 کی، منیم قاپیما تشریف بویوردونوز، بو گؤندن من بو قیزی آزاد ائتدیم .

سۇنرا مەنە نىجە مۇسلمان اولماغىن يۇللارنىنى اۇيره دىن.
 پىغمبەر (ص) اونا هر شىيى باشا سالىدى. صاحب كلمه شهادتىنى دىدى، و
 "الله اكبر" سۇيلهدى. بۇتون عائلەسىنى تۇپلايىپ، اۇنلارا دا مۇسلمانلىغى
 قبول ائتدېگىنى بىلدىردى. ائو صاحبى پىغمبىرىن آياغىنا سجدە يە ائتدى و
 اونا دعالار اوخۇدو.

قىزجىغاز ايندى بىلدى كى، اونا خىرخواھلىق گۇستەرن اولو پىغمبەر (ص)
 اوزو ايمىش. - جانىم سىزە فدا اولسون يا پىغمبەر! (ص)
 بۇگون بىرقىز آزاد اولدو، بىير عائلە ايسە مۇسلمانلىغى قبول ائتدى.
 ان گۇزەل عمل - انسانى سئومگ دىر.

ائىتاي انسان!

<p>... من كى، علمىن شەرى بىم، حضرت على او شەرىن قاپسى دىر. او قاپىيا ايمان - دىئە گلەسە عالم اوردان علاج تاپسى دىر. دىئە كىمكى، ظفر چالىر دۇنە - دۇنە قەرمان اولور. اكر كىم كى، حاكىم اولسا اوز نفسىنە، قەرمان اودور!</p>	<p>تائىرى، ائتىمى علمە قۇوۇش دور، حالى ائت دونيانىن عاقبتىندىن. عالمىن بىير ائلىق بۇخوسو خۇش دور جاھلىن اون اىللىك عبادتىندىن. علم، قايىبخان، داشلار قىراندىر، وار - دۇلت اۆرەگى داشلادىر اندىر. علمىن اوغرۇلاردان بۇخوسو، مال - دۇلت اىزىنچە كزىر اوغرۇسو.</p>
--	--

وترىملى ال - خىيرلى ال

اولو پىغمبىرىن (ص) سر كرده لرىندىن بىرى وارلنماق خيالينا دۇشور. گلبر
 پىغمبىرىن حضورنا: - يار سول الله، آرزوم بۇدوركى، اوردۇموزا خىيرىم
 دەيسىن. فقير - فقرايا دال تۇتوم. زكات وئرىم، بۇنونچون من مال دۇلتە
 صاحب اولماق اىستە بىرم. ياپىغمبەر (ص)، دعا ائتكى، من زنگىن اولوم.
 پىغمبەر (ص) اونا جواب وئردى: - الله سىن ايندىكى وضعيتىن دە بىس دگىل.
 بىر دە وارا، دۇلتە هر آدام دۇزە بىلمز. گرەك شۇكور ائتمەيى با جارسان،
 الى آچىق اولاسان. سر كرده اوز خواهشنى تكرار ائتدى.
 - وار - دۇلتىن ناراحاتلىغى، عذابى - پىغمبەر دىدى - بۇتون عذابلاردا
 دەشتلى دىر. اونا دۇزە بىلە حك سنى؟

سر كرده اوز اىستەگىندە اصرار ائلەدى. پىغمبىرىن الله دعا سىيدان
 سۇنرا سر كرده وارلاندى. سۇرو - سۇرو دە وەلرە، قۇيۇن - قۇزولارا، ايلخى -

ايلىخى اتلارا صاحب اولدو. او، ياواش-ياواش هر شئىي اونوتماغا باشلادى. مسجده گفتمدى، نماز قىلمادى. آدم آراسينا چىخمايدى. اونوتدو كى، مال-دولت انسانا ايمانين محكم لنمه سى اوچون وئريلير. مال-دولت اونون گوزونو تمام توتوموشدو. حتا اوردودان دا اوزا قلاشميشدى. زكات وقتى گليب چاتاندا بېغمبر (ص) اونون يانينا آدم گوندردى. سركرده اولجه وئره جه يى ماللارى بىر طرفه آيىردى، چور بىلىب باغدى، گوزونه يامان چوخ گوروندو. بو وقت ابليس ده ايشه قارىشىدى. اونون ماغلىنى باشيندان چىخاردى. ابليس اونا پيچىلدادى :

- مگر بو وار- دولتى اونلارلا بىرگه قازانميسان كى، اونلارا وئره سن ؟ گوزو قىزميش سركرده زكات اوچون گلميش آدمى دويوب قوودو. بوخبر بېغمبر چاتاندا او دئدى: - خيس ضرر چكدى! آز كئچمه دن، سوزوندن دؤنن خيسين قاپى سى نين آغزىنى فلاكت كسدى، مالى نين يارىسىنى قوردلار يئدى، يارىسى دا آزارا دوشوب قىرىلدى. خيس قالىد قورو يئرده. اولكى وضعيتىندن ده آغبر بىر گونّه دوشدو، بىر ال قازانيرسا، اوبيرسى ال وئرمه لي دير، خئير وئرىملى اله گلىر- ناحق دئمه يى بىر.

بتلر دا غيدىلاركن

سيز، اي ايگيت عسكرلريم
 سوزلرينه قولاق آسين بېغمبرين،
 آغا جلارى بانديرمايين،
 بوداقلارى دؤغرامايين،
 نه شهرده، نه ده كندده
 طبيعته يارا ووران
 يارا آلار آخرتده.
 قوجالارا تۇخونمايين
 اوشاقلارا تۇخونمايين،
 دؤنه نيميز، صابا حيميز اولانلارى
 عزيز سايين،
 ايگيت لريم، بو آن سيزه
 بىر مقدس سوزوم ده وار:
 سيز ائولره اود وورمايين
 انسان سئوهر كوما سيني،
 امر ائدېرم داغيتمايين

اونون دؤغما شهرينه
 بولو نئجه اوزاق اولدو.
 دؤنيالارا قاپى آچدى،
 مگه اونو ياساق اولدو.
 مگه ايندى اوره كينده
 نغمه كيمي، صدا كيمي
 مگه دوردو گور عماندا
 آلبنمايان آدا كيمي.
 " دؤغما مگه، اولو شهر
 سندن زورلا چىخارىلديم،
 هارا گئتديم، هاردا اولدوم
 يئننه قىلبا سنده قالديم،
 مگه، گل آج قوللاريني
 اوغلون سنى قوجا قلاسين.
 سنه حسرت گوزلريمي
 سئوينج باشي چولقلاسين.

بىر قۇشون دا بۇواسىنى.
 بۇ بىر بىزىم ئانا مېزدىر
 ۋ ئانايا بىز ۋولادىق.
 مەكە بىزدىن ۋۆز دۇندردى
 بىزكى، ۋۇندان آيرىلما دىق.

آخشام دۇشور، بىز مەكە
 وارد ۋلاق " يارب " - دئە،
 قۇى مەكەدە بىرچە آندا
 ۋون مەن آتتى ياندىرىلسىن.
 ۋون مەن آتتى، ۋون مەن مەشعل
 ۋون مەن گۇننىش ياندىرىلسىن.

... قەدىم شەھەر بىردىن بىرە
 غرق ۋولونجا آتشلرە

گەلدى انسان آخىنلارى
 بىعت ۋچون بىغىمبەرە (ص)

دۇغما شەھەر گۇننىشكىمى
 پارلاق نورا بۇياندىقجا،
 مەيدانلارا سانكى قاناد آچا - آچا
 گەلدى جوان، گەلدى قۇجا .
 يەننە غۇمۇر يازىلىردى

قەدىم شەھەر طالەينە .

زاغلى قەلەينچ تۇشلانمىشىدى
 كافرلەين كۆرەگىنە .

" بوسفيان، دئى ھاردا سان؟
 يازىق سە،

با تەدىن غۇمرون ظەلمتەينە .
 گل ۋۆزە چىخ، دئەيم آچىق .

تا نرىمىزىن پاك ،

مرحمت گۇنودور بۇ .

سەنن ساختا بتلەرىنن

سۇنودور بۇ .

يانان مەن - مەن آتشلردىن
 نورلو - نورلو گونشلىردىن،
 گۇز قاماشىب
 كافر چاشىب ، كافر قاچىب .
 ابوسفیان،
 بۇ آتشدە سەن آلىش ، يان!
 فقط بۇ آن

بىردىن - بىرە
 كىمەسە گەلىب چۇكدو بىرە .

ابوسفیان بىللە دۇشودۇ
 بىغىمبەرىن (ص) آيا غىنا ،

تەرت - دئە - آيا غىنن
 تۇرپا غىنا .

ۋو يالواردى دۇنە - دۇنە
 ال قالدېردى گۇيە سارى .

بىغىمبەرىم با غىشلادى

با غىشلانجا ز گنا ھكارى .

ۋو، مەكە سەگىز ايللىك

ھسرتى دە با غىشلادى .

غذاب دۇلو، ۋلوم دۇلو

ھجرتى دە با غىشلادى .

با غىشلادى تەقىرلەرى، يالانلارى .

با غىشلادى غۇمرونو دە

زەھەرلەين ايلانلارى .

بۇ مرحمت بىغىمبەرە

ۋو، ۋلو مرحمت دىر .

بىر ۋورر ، ھق، عدالت

اگمىش ايدى، ۋو دا بىتدى .

طلباشتدى ۋو،

كەبەننن آچا رىنى .

سالىدى ۋورا گذارىنى .

الەندەكى عصايلە

اۇجا خورما آغا جىنن
 دىلىم دىلىم يار باقلارى
 مشعل لرین شفقینده
 يانیر ياشیل شمعلىر كىمى.
 ایشیق سا چىب دالغانلار
 ياشیل اسلام بايراقلارى
 رنگین چمن نورو سپىر
 تزه گلن باهار كىمى.
 ياشیل بايراق، پارلاق - پارلاق،
 يانان اولدو،
 جهان باشقا جهان اولدو.
 او نور قاتدى
 نىللىرىن، عصرلىرىن
 عومرونو ده.
 اۇجا بايراق شفق ساچىر
 بو گونه ده
 صاباحین دا او
 عدالت ایشیغى دیر،
 ابدیت ایشیغى دیر!

ییخدی تانیش بت لری او.
 داشدان، گیلدن، تاختالاردان
 يارادیلیمیش بت لری او.
 او، بت لردن اسلام اوغلو
 عذاب گوردو، بلا چکدى،
 کدر اولدو، حوزون (حزن) اولدو.
 تانری بیریگون او بت لری
 بیترله پیکسان انده چک ایدی.
 او شانلی گون بۇگون اولدو.
 جانلی بت لری، اولو بت لری
 داغیدیلدی.
 پیغمبریم آلاهیئینا دعا اشدی.
 نماز قیلدی.
 مناره لر گور ایشیقدا
 نورلو - نورلو ستونلار تک
 یوکسه لیردی عظمتله.
 بیتر او زوندن گویلهر تک.

اوندوز پله لرله

آی چیخدی گویه

امری یله بیرجه یول پارچا لاندیمسا
 نچه دونیا لاری بیرلشدیردی او.
 اونون حکمت دولو نصیحت لری
 کمالا سله بیر یئنه بشری.
 "هشچکسین دالینجا دانیشما هنجواقت
 آرخایجا دانیشماق دوشمن یارادیر،
 دؤغرو سوز دئدینمی - غیبت اولاجاق.
 یالان سوز دئدینسه - او افترا دیر!
 پاخیللیق ائتدینمی سن ذلتده سن،
 گوجسوز سن بو گون ده، آخرتده سن.

آی سۇدو، سۆزه رک بۆتون عالمی
 دئدیم: - آچدین اولو حقیقت منه.
 نه سیرلیدی دنیا یا آپاردین منی
 نقل ائتدین نه بۇیوک حکایت منه.
 - یلادیر، عذاب دیر پیغمبر عومرو
 او بۆتون نورو نو بشره ساچدی.
 سونسوز بیرکتا دیر پیغمبر عومرو
 سنه سطر - سطر من سیرلر آچدیم.
 من گویلر قۇینوندا بئله یاندیمسا
 عومروندن عومرومه ایشیق وئردی او.

حریطر، ابلیسلر، بیر ده پاخیللار
 جنتدن قوۋۇلوب ایلکین چیخیللار.
 دۇرنالار یول آلسین قوی دسته- دسته
 جا غلاسین آرزولار عمانین سنین.
 اۋزونه نه اۋمان، دۇستا دا ایسته
 یۇخا کامل اۋلماز ایمانین سنین.
 هامییا ال تۇتسام، نه ابدی دردیم،
 من زنکین اۋلسادیم، حیا ائدردیم.
 حیاتدا سیرلره چۇخ گزدی جواب
 قۇلوندا تانریدان کلن هنردی.
 هنچواقت افترا یا وئرمدی جواب
 اۋنونچون جوابی آلاهی وئرردی.
 " نه اۋلار سۇخوما
 نورلار النسه،
 كۆرۈم كۆر ساچلاری گۆموش کیمی دیر.
 — "کیم اۋنو یۇخودا اگر كۆررسه،
 لاپ اۋنو حیاتدا كۆرمۈش کیمی دیر." —
 " آي یۇخوم، بس ها جان
 سن گله چکسن؟"
 — " سن اۋنو كۆرمۈسن،
 سن كۆره چکسن!
 كۆرمه سن بازمازسان بۇ سظیرلری،
 سنه عیان اۋلماز عصرین سیرلری.
 جهانین سماوی اۋقولرینده
 آغیر کاروانلارین ازلری درین.
 ان بۇیوک بلالار بئر اۋزه رینده
 دۆشور طالعینه پیغمبرلرین.
 نه قدهر بشر وار،
 محمد (ص) ده وار.
 بئرلر وار، كۆلر وار،
 محمد (ص) ده وار،
 وجدانین مقدس معبدی دیر اۋ،

جنت قۇینوندا دا ابدی دیر اۋ.
 ... بیردن نه كۆرورم؟
 دستیر اۋلدوزلار.
 آیی هارا یلییب، جاغیریر گۆیه.
 نورلو یلله لرله دۇنور اۋلدوزلار.
 اۋلدوز پله لرله آی قالخیرگۆیه.
 آی لا ودا علاشیدیم من آرام- آرام
 اۋنا ایندی نه سۇز،
 نه ده اۋن جاتیر.
 فقط پیغمبرله ودا علاشمیرام،
 اۋ منیم قلیمده، وار لیغمدا دیر.
 تک تنها قالیرام بئر اۋزونده من
 یانیقلی کلمه لر قۇیور سینهم دن،
 مراجعت

 بیئنه بئرین، گۆیون
 قۇلاغی سسده،
 سما یۇلوموزا نورونو تۇکسون.
 مۇلود قندیللری باشیمیز اۋسته
 اوفوقدن اوفوقه قوی شعله حکسین.
 انشیت، سسیمیزی سن آی محمد (ص)
 تک قادر آلاهدان، تک سندن مدد،
 چۇخدور مودریک سۇزون
 بۇ جهاندا، چۇخ،
 قلبیمیز سن وئیررسنن سسینه،
 " انسانلار آنادان، آنادان دا چۇخ
 اۋخا بئر اۋزونون زمانه سنه،"
 زمانه اۋزونه اۋخشار اۋولادی
 مکره، رذاله شریک ساخلادی.
 اگر بنزه مه سن اۋز زمانه نه،
 زمانه آشیرار آتیندان سنی.
 چیرپار سال داشلارا—
 اۋ دۇنه- دۇنه،

گۆبىلىرىن يىتتىدىنچى قاتىندان سنى،
 حلال - بېيغىمىرچىن بايراغا دۇندو،
 حرام سا - بېيىمچىن داياغا دۇندو.
 سىن آچدىن ايشىغا گۆزلىرىمىزى،
 كۆر اۆلدوق بېيىز عصرىن
 ظلمت چاغىندا .
 سىن حلال دونىايا چاغىردىن بېيى،
 بېيىز باتىدىق حرامىن باتا قلىغىندا .
 يالانا ، رىايا اۆرەك آچدىقچا ،
 خياللا چئورىلدى عبادت گۆنو .
 بېيىز حقدىن ، دۆزلىكدىن اوزا قلاشدىقچا
 بىلكە ياخىنلاشىپ قىيامت گۆنو .
 عدالت سۆزۈ وار ، اۆزۈ بسى هانى؟
 مرحمت سۆزۈ وار ، اۆزۈ بسى هانى؟
 انسان قۇرودوقچا اۆز غرورونو ،
 وقارلى باشلارى دېيىدىن اۆزدولر .
 بېيىم اۆستوموزدىن سىنىن نۇرونو
 بېيىز مان يىخىدىغىن بتلر كىدىلر .
 نورو كىدىلرسە اۆ قانلى يادلار
 قلىبدىن قۇپارماغى با جارما دىلار .
 حقيقت دۇنۇندا يالان دىدىلر ،
 بايدا عۆمرە ياغان
 سۇيوق قار اۆلدو .
 قارداش دىر انسانا انسان دىدىلر
 انسانا انسانا جانا وار اۆلدو .
 انسانلار دۇغولدى اۆز چىركا بىندا
 انسانلار بۇغولدى اۆز چىركا بىندا .
 مرحمت گىتىرر گۆجلىو انسانلار ،
 درد عۆمرون آيىندا ، ايلىنىدە گلىدى .
 گاه قۇنشو جلد يىدە گىردى شيطانلار
 گاه "بۇيوك قارداشىن" جلد يىدە گلىدى .

وۇرولدى غضبە دىللىرە زنجىر ،
 آياقلارا قاندا ، اللرە زنجىر .
 تۇتدو بىئر اۆزونو زنجىر سىلرى
 اۇنوداق بىير حقى ، مقدس لرى .
 بىيىز حىيات يا شادىق غملى ، تلاشلا ،
 قاچاق اۆلوردومو
 اۆلومدىن ، قاندا ن؟
 بىيىزە "قاچ" دىدىلر —
 آياقدا قاندا
 "بۇيوك قارداش" گلىر ،
 تىز چىخ ، قارشىلا ،
 قۇجا قلاش" دىدىلر قۇللاردا
 زنجىر ،
 هر زنجىر حلقەسى آغىر بىير تحقىر .
 بىيىزە فرمان وئرىب دىدىلر هر گۆن :
 — اعتراض ائلسەن ، بىيل كى ،
 عىث دىر!
 سىبىرە ابدى گىتمەك اۆچون
 سىبىردە تۇكولموش زنجىرى گىزدىر!
 بىيىز نەلر گۆرمەدىك داها اۆلكەدە
 گۆردۆك بشرا و غلو آچدىر ، سۇسوزدور
 هر شىيى باها دان باها اۆلكەدە
 انسانىن قىمىتى تىكجە اۆجوزدور!
 چكىلدى گۆبىلرە بىيىم رۇزوموز ،
 قلىبە محرم بىيلدىك دردى ، غمى بىيىز
 دۇشك جەننەمە بۇخدور قۇرخوموز
 گۆردۆك بۇ اۆلكەدە جەننىمى بىيىز .
 عشقىن ، محبتىن سۇنور ضىاسى
 گل ، حرمت گۆزلەمە حرمتىن اۆستدە .
 رشوت لە بۇغرۇلوب عصرىن ما پىاسى
 اۆلكە بىر قار دىر رشوتىن اۆستدە .
 جىبىنىن گۆزۈ بىلە ائلى گۆرنلر

چکیر اوستا - اوستا قیلینجی قیندان
وظیفه نامینه رشوت و شره نلر،
چیخاریر خرچینی خلقین جانیندان،

کاسیبین آرزوسو ده دیدیکجه داشا
اؤ قدرینی بیلیر چؤخون، آزین دا .
حرام شستله کئچیر یۇخاری باشا
حلال بیثنه قالیر قاپی آغزیندا .

"عادل لیک" آدیله جیبیلر سؤکۆرلر
اؤنلارین تک پۆلدور ایمانی، دینی .
اوسید سنه قالیب، اولو بیغمبر،
گۆستر "عادلر" ه عادل لیگینی،

وارلیلار یا شاییر ائله فرطه،
بیلیمیری دونیادان کۆجه چک اؤنلار؟
یانار جهنمه اؤدلو قذله،
صباح ایرین - زهر ایچه چک اؤنلار .

گرهک یا خشی بیلک تۇرپاق قدرینی
اثل غیرت یۆلوندان هنرله کئچسین،
تۇرپاق دیندن آلسین اؤز قدرتینی
دین ده اؤز سۆیونو
تۇرپاقدان ایچسین .

قطره - قطره ائتدیک جا غلار عمانی،
اؤنون بیلاسینی گۆروروک ایندی،
اثل - اثل پارچالادیق آذربایجانی
محلّه - محلّه بۆلۆرۆک ایندی .

بئله نادانلیغا نئجه دۆزۆم من،
هانى اۆمتی مین بس قطعیتی؟

محلّه بۆلۆرۆک، آمماکی، دشمن
وۆرۆب قۆلتوغونا بیر ولایتی،

آپاریر جالاسین قونشو تۇرپاغا
دئیغا! بیخیلارسان، آستا چیخ داغا .

جنایت، زدالت حدی آشیدیر،
یۇخسا دشمن باشی گۆرا تیتره بیر،
رئیم، قان ایچنلر قودوزلاشیدیر،
ایندی بیترسیز گلدی،

بیترلی قاچ دشیر،
داریدان چیخ، دۆنۆز! بونو قانماز اؤ .
بورنو اؤوولماسا عاغیلانماز اؤ .

زمانه اؤزوندا وۇخشار اؤولادی
شیمالدا ن یۆللا دی -
شیمال جلا دی!

گۆلله یه توتولدو مغرور مردلریم،
دونیا م شهیدلرین باتدی قانینا،
بیرگونون ایچینده پایتخت شهریم
چئوریلدی شهیدلر خیابانینا .

آنالارین آهی اربتدی قیشی،
تۆکدو قرنقیلر قانلی گۆزباشی .

اؤلوم قانادینی داغلارا گریب،
نسیللر نلره شاهی اؤلورلار،
بیترده شهیدلری تاریخ چۆخ گۆرۆب،
ایگیت اؤغوللار

ایندی آسماندا شهید اؤلورلار .
تارینین یانیندا شهید اؤلورلار .

اسلامین ایلك ظفر وعده لرینده
گۆردون کافرلردن بلانّه قدهر!
اؤلۆلو جهنم وادی لرینده
دوشمنه بیتر آبییر، اولو بیغمبر!

اثلین حالینا حرام قاتانلار
تیتره بیر،

قۆرغولار دوشوب جانینا .
خلقه قان اوددورۆب، دیوان توتانلار

چكىلسىن تىزلىكلە حق دىۋانىنا .
 كاسىبا ، يۇخسولا امداد ائىلەدىن ،
 اۋرەك وئىر ، اتشلى اۋرەكلە بىزە .
 نەقدەر قۇللارى آزاد ائىلەدىن ،
 بىز دە قۇللار يىنىق ،
 رحم ائىلە بىزە .
 ائىلە مقدس سن ، گىنىش قىلبىلى سن ،
 بشر طالەبىندە تىلاشى كۇردون ،
 نەياخشى شاعرلە پىغمبرى ، سن
 جنت يۇللارىندا ياناشى كۇردون .
 نورلو قانادىنى اۋستوموزە سر ،
 وفالى پىغمبر ، دۇغما پىغمبر !
 جهان دە بىشىدىكجە اۋز تىلىندىن ،
 قدىم مەدىنە يە يۇللار اۋزانىر .
 اۋدلار دىيارىندا ، آذر ائىلىندىن
 قىبرىنى قۇجما غا قۇللار اۋزانىر .
 ائشيت سىمىزى سن ، اى محمد (ص)
 تىك قادر آلاھدان ، تىك سندن مدد .
 نورونا سجدە يە گللىر دونىالار

انسانلار آخىشىر كۇرۇشە مېن - مېن .
 خىزىر ساحىبىندە بىرشاعر دە وار ،
 ايمانى ، بىعتى سەدىر ... آمېن !

سۇن نىقشە ؟

زامان منىم اوچون دا ياندى سانكى
 فىكىرلەر بىتمەدى ، سۇزىلر بىتمەدى .
 مقدس عصرلەر بىر آندا سانكى
 گىلدى ، وارلىغىمى چۇلقادى گىشتى .
 خىالىم دۇلاشدى قىطعە بە قىطعە
 او آددان حق او مان آماندا قالماز .
 سىر گىلدى —

قۇباركن يازىما نىقشە :

— سۇنسوز بىر عۇمۇرە

نىقشە قۇبولماز !

شاعر خۇكمۇنە دە باشا گىمىز اۋرك
 فىكىرىن آسماندا ، اۋزون يىتردە سن .
 بىلكە دىنىزلردە اۋزەن گىمى تىك
 چىشىدىغىن لىمانا دۇندون
 بىر دە سن .

سۇن ۱۹۸۲ — ۱۹۹۲

" آذربايجان معلمى " غزەتى ، ۱۹۹۲ — نجى ايل ، ۱۰/۸/۳/۱ آپرىل تارىخلى
 نىمەلرىندىن كۇچۇرۇلدى .

الىفبا مىزا كۇچۇرە نىلر : محمد رضا هىئت

د . ابراهيم پور

آدلار يىن قالانى :

سۇزىلوك يازماق ان اۋنملى كۇلتوروموزە دا ياق بىرا شىر اۋلابىلر . اميد
 ائدىرىم يازارلار يىمىز آدلار سۇزىلوكو يازماق ايلە آنا دىل يىمىز —
 ياردىم ائتىنىلر . فارسجا آدلار سۇزىلوكوكىمى آدلار تارىخى تورگىو
 آدلار يدا ايجىنە آلمالىدىر .

سۇن

“ملانصرالدين” ايراندا

آذربايجان ملي - دموكراتيک مطبوعاتي نين بايراقداري اولان مشهور “ملانصرالدين” مجموعه سي (۱۹۰۶ - ۱۹۳۱) هم موضوع و مرا مينا، مبارز - ليگينه، همده احاطه دايره سي نين گشنيش ليگينه گؤره مطبوعات دۇنيا سيندا بيرينجي ليک قا زانميشدير. آيا ريلان آراشديرما لارنتيجه سين - ده معين اولونموشدوركي، “ملانصرالدين” مجله سي بيتركؤره سي نين اوج قطعه سينده يا ييليب اولونموشدور. مجموعه نين اروپا، آسيا و آمريكا يا آياق آجان آيري - آيري نسخه لري اوز دؤورونده اولدوغو كيمي، سونرالاردا مارق دؤغورموش، تدقيقا تجيلارين دقتيني جلب ائتميشدير. مختلف مونوقرافيا و مقاله لرده “ملانصرالدين” نين يا يلما سي باره ده زنگين معلومات اوز عكسيني تايميشدير. لاکين درگي نين اوزاق ساوزاق اولكلره گئديب جاتما سي گشنيش شرح اولوندوغو حالدا، “ملانصرالدين” بنان ياخين اولكله ده - ايراندا كي طالعي معلوم سيبلرا و زونن او زون ايلرلا زيمي سؤيه ده ايشيقلانديريلما ميشدير. حالبوكي همين ساحه ده ادبي - تاريخي فاكتورلاردا ها جوخدور.

معلوم اولدوغو كيمي ۱۹۰۶ - نجى ايلده تيفليسده گؤركملي آذربايجان يا زيچي سي جليل محمدقلي زاده نين (۱۸۶۹ - ۱۹۳۲) رهبرليگي ايله نشره باشلايان “ملانصرالدين” مجموعه سي نين ان جوخ يا ييلديغي و اولوندوغو بيئرلردن بيرى ايران، خصوصا “جنوبى آذربايجان ولايتلىرى دير، مُدرک “ملانصرالدين” عصرين اوللرينده ايراندا كي مشروطه حرکاتينا بير اُردۇدان زياده خدمت گؤستر ميشدير. ايراندا شاه رژيمينه، جهالست و غولمه قارشى مبارزه ده گؤستريلن مجموعه نين مثيلسيزرولوا اولموشدور. حقلى دئيلميشديركي، جنوبى آذربايجاندا “ملانصرالدين” دؤيمه ديگي قاپي، گيرمه ديگي ائو اولما ميشدير.

بوتون بۇنلارلا ياناشي، جليل محمدقلي زاده “ملانصرالدين” درگي سيني بيرمدت تيريزده نشر ائتميشدير. گؤركملي يا زيچي ۱۹۲۰ - نجى ايلده

عائلهسى وياخين قوهوملاراييله تبرىزه گلميش،ايكى ايله ياخيــــن بۇرادا ياشاميشدير. ۱۹۲۱- نجى ايلده تبرىزده ژورنالين ۸نۇمرهسى چا پ اولونموشدور. لاکين ميرزه جليلين حياتينين بۇمرحلهسى و "ملانصرالدين"ين تبرىزنشورلى ايندىيه دک ضعيف تدقيق ائدىلميشدير. (۱) سۇن وقتلر الده ائتديگيميزيئنى آرشيوسندلرى همين بۇشلۇغــــو دۇرلدورما غا امكان وئيرير. آذربايجان رسپوبليكاسى علملرآکادهمياسى اليازمالار اينستېتوتونون فۇندوندان آشكارا اولونان ايكى سند - " تبرىزشهرينين آبۇنه دفتري " و "ا طرف آبۇنه چيلرين دفتري" آدلى سندلر ملانصرالدين "درگيسينين جنوبى آذربايجانداكى ياييلما دايره سينى، ژورنالين آبۇنه چيلرينين سايينى، سوسيال تركيبينى، ناشرين مادي چتيليكلرينى، مجموعهنين ياييلما سيندا مهم زحمتى اولان موكللرين خدمتلىرىنى معينلشديرمگه شرايط يارادير .

"تبرىزشهرينين آبۇنه دفتري" آدلى سنده ده "، "ملانصرالدين"ين بۇ شهرده كى ۲۵۲ نفر آبۇنه چىسى حقينده معلومات وئريلميشدير. "آبۇنه دفتري"نده كى معلومات اوچ بۇلمه دن عبا رتدير : ۱- آبۇنه صاحبلرى. ۲- عنوان، ۳- بۇلون مقدارى.

"ا طرف آبۇنه چيلرين دفتري"ده همين بۇلمه لراؤزره ترتيبب اولونموشدور. بۇ، درگينين ياييلماسى ايله باغلى بيجوخ مسئله لرى آيدىنلاشديرما غا امكان ياراميشدير .

تبرىزدن اولان آبۇنه چيلركيملر ايميش؟ "آبۇنه دفتري"نده آدى، ياخود سۇى آدى قيدا ئدىلن ۲۵۲ نفر اؤزپئشه، وظيفه و مشغوليتى اعتباريله ان مختلف ساحه لرده چالیشان شخصلردن عبا رتدير. اولنلارين آراسيندا ژاندارم، تنظيمه، عدليه، ماليه، تامينات ادارهلرينين نماينده للىرى معين قروپ تشكيل ائديرلر. آبۇنه دفترينده ژاندارم اداره سيندن ۱۱ تنظيمه دن ۱، ديوانخانادان ۲، ماليه اداره سيندن ۸، عدليه دن ۶، تامين بۇلمه سيندن ۵ نفرين آدى وفاميللى، عنوانى، درگينين اونا چا تديريلان نۇمره لرى، اؤده دىگى بول وسايطينين مقدارى اؤز عكسينى تاميشدير. جمعيتين يوخارى طبقهلرينين نماينده لرى آراسيندا انگليس، روس و فرانسه قونسولخانالارى، شترپان، خيابان، دروازا، ششگيلانكميسا - رلارى. ايشلرمديرى بشارت مرندى، حتا دسته فرماندهى سلطان كاظم خان وباشقالارينين آدلارى قشيدا ئدىلميشدير. اولنلارين سیرالاريندا تنظيمه

ژنرالسى اسما عىل خانىن دا آدى واردير، اۇ، مجموعه نىن ۳ و ۴ - نجى نۇمره لرىنى المىش، شعبان آيىنىن ۷ - سىندە "ملانصرالدين" داره - سىنە ۱۰ تومن پول وئرمىشدير .

آپاردىغىمىز تحليل لر گۇستردىكى، "ملانصرالدين" درگىسى نىن داها گىنىش يايىلدىغى ساحه ضيالى و صنعتكارلار محيىتى اۆلموشدور . بۇ، طبيعى ايدى، اۆلا، شرطى اۆلاراق اورتا طبقه آدلاندىردىغىمىز همىن شخملر جمعيتىن سوادلى، هىچ اۆلما سايا زيب - اۆخوماق وردىشلىرىنە داها چوخ مالكا، اۆلان قاتى ايدى .

غزئت - درگى آبونەچىسى اۆلماق اۆچون بۇچوخ مهم شرطدىر . ايكىنجىسى ايسە همىن طبقه - ضيالىلار وپئشه - ضنعت آداملارنى "ملانصرالدين" ايدە يالارىنا ياخىن ايدىلر . بعضى آزا دىخواه نمايندەلرى نظره آلماساق، بۇخارى طبقه نىن آداملارنى، چوخ احتمال كى، "ملانصرالدين" نەرغىت بىلە دىكلرى اۆچون بۇخ، بورا داكى ماتريال لارىن مضمونوندا ن خىرتوتماق، اۆنون فعاليتىنە نظارت ائتمك مقصدىلە المىشلار . آشاغى طبقه ايسە سوادسىز اۆلدوغوا وچون زورنالار اۆبونە يازىلا بىلمەمىشدير . جنوبى آذربايجاندا "ملانصرالدين" سايا اورتا طبقه نىن آبونە پۇلو حسابىنا ياشامىش، اۆز فعاليتىنى داوام ائتىرماكانى قازانمىشدير . مجموعه نىن ايدە يالارىنىن آشاغى كۆتلەيه چا تىدرىلما سىندا دا ضيالىلار وپئشه ماخىلرىنىن خصوصى سىيى وخدمتى قئىد اۆلۇنماليدير .

" تىبرىز شەرىنىن آبونە دفتىرى "ندە آدلارنى گۇستىرلىنلرىن تخمىنا" ۱۷۰ نفرى اورتا طبقه نىن نمايندەلرى دىر . بۇنلارنى ايكى حصە يەنە آيىرماق اۆلار : ۱ - ضيالىلار ، ۲ - پئشه - صنعت ماخىلرى .

ضيالىلارنى آراسىندا جمعى ۳ نفر حكيم اۆلموشدور . اۆنلاردا ن بىرى طبىب الملك كالىنىكى نىن حكىمى دوقتور مىرزە محمودخان ايدى كسى ، تىبرىز دەكى راستا بازار طرفدە ، احمدخان كۆرپۇسونون يانيندا ياشايدىر . دى . اۇ ، ملانصرالدين "نىن ۷ نۇمرە سىنى المىشدير . حكىملردن ايكىنجىسى دربند ساكنى مترجم لدوله ، اۆچونجوسوايسە دوقتور سىد محمودخان ايدى . بۇندا ن باشقا ، دواخاناچى مىراحمد ۲۲ قران آبونە حقى اۆدەيىپ "ملانصرالدين" مجموعه سى المىشدير . تىبرىز دەكى "شفا ئىه" و "كمالىيە" دواخانالارى دا درگى يە آبونە يازىلمىشلار .

"ملانصرالدین"ین ان چوڭ اوڭوچوسومعارفایشچیلری اؤلموشدور .
تکجه تبریز معارف اداره سیندن و آیری - آیری مکتبلردن ۳۰ نفره
یاخین ضیالی مجموعهیه آبونه یا زیلمیشلار . بونلارین آراسیندا "نجات"
مدرسه سینین مدیری میرزه یوسف ، "حکمت" مدرسه سینین دؤردونجوصنیف
معلمی میرزه حاجی آقا و باشقالاری واردیر . "ملانصرالدین" ژورنالیسی
"فیوضات" ، "رشدیه" ، "متحد" ، "نوبر" ، "افتخار" ، "بصیرت" ، "دانیش" ،
دولت مکتبلرینه ، "شمس" ، "معرفت" ، "اعتماد" ، "گلزار" کیمی شخصی
مکتبلره پولسوز گؤندریلمیشدیر . جلیل محمدقلیزاده نین تبریزده ایکن
نشر مسئله لری ایله علاقه دار اولاراق ، جدی مالییه جتینلیگری ایچینسده
اولدوغونو لازیمینجا قیمتلندیرمه لیک . هنج شبهه سیزبو ، بویوک
ادیبین منسوب اولدوغو خلقی معارف لئنگ یولوا ایله انکشاف ائتدیر -
مگین ممکن اولدوغونا ایللردن بری بسله دیگی امیدین یئنیشرا یطده کی
افاده سی ایدی . مطبوعات و کتابخانایشچیلرئده "ملانصرالدین"ین آبونه -
چیسی اولموشلار . تبریزده نشر اولونان "تکامل" ، "مناره" ، "آییق" و
"زنگ" غزئتلری "ملانصرالدین" مجموعه سینین آبونه چیلری سیراسیندا -
دیر . بوندان باشقا ، شگیلاندا خا زن لشکرو عطاء السلطنه ، راستا کوچده ده
میرزه باقر ترکیده "ملانصرالدین"ه آبونه یا زیلمیشلار . جلیل محمدقلیزاده
"آییق" و "زنگ" غزئتلری ایله "ملانصرالدین" درگیسینین قارشیلیق لسی
مبادله سیننی تشکیل ائتمیشدیر . تبریزین شیشه گر خاننا بازاریندا کی
"معرفت" کتابخاناسی وار "ملانصرالدین"ین آبونه چیسی ایدی .
آبونه دفترینده مختلف پئشه - صنعت آداملارینین نماینده لرینین
آدلاری قئید اولونموشدور . گمرکچی لرهدا بیت الله خان ، جلفا پاسپورت
اداره سینین رئیس و شوق ، تاجرباشی حاجی جواد آقا ، مشهدی محمدعلسی
زنوزی ، مشهدی جواد آقا مرندی ، فرش فروشلاردان حاجی میزاقا فرش فروش ،
قلی فرشی ، مشهدی رضارمال ، "اسد" مطبعه سینین ایشجیسی حسن آقا ، بؤرکچولر
میرزا آقا خان مکافات و حاجی خان ، میرزه عبدالعلی چو خاچی ، عبدال آقا
دکانینین چایچیسی اشرف آقا و ونلارلا باشقالاری "ملانصرالدین"ین
تبریز آبونه چیلری سیراسینا داخل اولموشلار . آبونه چیلر آراسیندا ۶
نفر گمیچیلیک و دمیریول اداره سینین نماینده سی واردیر .
درگینین تبریز آبونه چیلری ایچری سینده شمالی آذربایجانین دا
نماینده لرینه راست گلیریک . "آبونه دفتری" نده فرج افه علی علمیرد -

انوف، نصریوفه حسین بیگ وزیروف، میرزه نقی فتعلی یفه حاجی رضا محمود اف مشهدی حسن آقا حسینوفه اسکندر خان عفار خانوفه سdale خان با با یفه حاجی علی آقا فتح له یفوبا شقا لاری کیمی شما لامخصوص فامیلیا داشییان شخصلرین آدلاری قئید اولونموشدور. بو سیرایا ادیبین سوی آدی حاجی محمد آقا نخجوانی، حسن آقا گنجه ای، بویوک خان نخجوانی، غلامحسین اردوبا. دی، مشهدی محمدحسین نخجوانی شکلینده یا زیلمیش هموطنلرینی ده عائد ائتمک اولار.

بوتون بونلار "ملانصرالدین" ژورنالی نین تبریزده گئنییش یا بیلدیغینی، جایخانا لاردان، با زار - دکاندان، معارف او جاقلاریندان توموش پلیس - ژاندارم اداره لرینه قدرهریترده اوخوندوغونوعیانی شکیلده نمایش ائتدیریر.

"ملانصرالدین" نین تبریز نؤمره لری مضمونو و کسربینه، زمانلا سلشمه سینه گوره خصوصی آکتواللیفا مالک ایدی. درگیده ایلک نؤبه ده اروپا و آمریکا نین آزادلیق دیپلوما تیاسی آدی آلتیندا شرق اولکه لری نین، او جمله دن ایرانین ثروتلرینی اما نسیر جاسینا چاپیب تالاماسی، معنوی اسارته سالماسی تنقید و افشا ائدیلمیشدیر.

جلیل محمدقلی زاده کیمی قدرتلی صنعتکارین قلمیندن جیخمیش فئلیه تون و مقاله لرده غربین آزادلیق فابریقاسی نین "ایرانین باشینا گتیردیگی بلالار آیین - شایین آجیلیب گؤستریلیمیشدیر. مجله آمریکا میسیونرلری نین ایرانداکی خریستان تبلیغاتی، بیغری اها لینی بونا او یاراق. "بالا جاسلمان او شاقلارینی جیرا" خریستیان عبادتخانا سینا داخیل ائتمک "تشبثلری قطعیتله پیسله نیلمیشدیر. درگی نین ۱۴ شعبان ۱۳۳۹ نجوایل (۲۳ آپریل ۱۹۲۱ - نجی ایل) تاریخده چیخان آلتینجی نؤمره سینده کی "میسیونرلر" آدلی مقاله ده دئییلیر: "مینلرجه تأسف اولسون کی، قسم - قسم علم، فن و صنعت معدنی اولان آمریکا مملکتیندن پروفیسور و استادلار عوضینه بیره گؤندریلن تحفه (عبارت اولور اوزون اتک و اوزون ساقلال میسیونرلردن. فن مدرسه لر و صنعت خانالار بیئرینده کشیش خانالار بنا اولونور.

بیز مهمان دوستلوق با بتیندن و آزادلیخواهلیق اوچون مملکتیمیزده یا شایان جمیع خریستیان ملت لرینه، او جمله دن میسیونرلر ده رعایت ائتمگه حاضر ییق. اما همان آزادلیخواهلیق نامینه اولاردا گرهک

زمانه نین تقاضا سینی ملاحظه ائله ییب ، اؤز روحانی استبدادیندان ال چکله ر و دینی تبلیغا تلاریندان مجبوریت لیگی بالمره ترک قیلالار . درگیده و ثریلمیش یازیلاردا ایرانین جنوبی آذربایجان ولایتلر- ینین حیاتی نین عکس ائدیلمه سی ده گئنیش یئر تۆتموشدور . قوجا "ملانصرالدین" اؤز دده - بابا اسلوبونا صادق قالاراق ، معنوی اسارتی اقتصادی کئریلیگی ، مدنی انکشافا بؤخوو اولان بۆتون مانع لری کسکین تنقید آتشینه تۆتموشدور . "ایلان - قورباغا" ، معارف دوستلارینا بشارت "جاوانلارا" ۳ دلی مقاله لرده جهالت و خرافاتدان یخه قورتارما غین یول لاری آراشدیریلیمیش ، علمه ، معارفه ییهلنمک توصیه اولونموشدور . میرزه جلیل اؤره ک آغریسی ایله یازیردی کی ، "وطن اؤز نجاتینسی جوانلاردان گۆزله دیگی حالدا ... جوانلارین داشنبه آخسامی و جمعه گئجه لری صبحه دک گۆزه ل وقتلری قمارا صرف اولونور" . بوندان باشقا ، عظالت ، ایشیزلیک ، بیکارلیق ، سستلیک ، منفی عادتله ره گۆجلومئیل سالماق و تنبیل لیک ده ایران اهلینی کئری چکن ، دالاسان خصوصیتلردن بیر کیمی تنقید اولونموشدور . بۇ جهتن ژورنالین تبریزده چیخان بیرینچی نؤمره سینده و ثریلمیش "بیکارلار محله سی" فنلیه تونومهم اهمیت کسب ائتمیشدی . بۇرادا "کارگذارخانا بیکارلارینا ... بیکار اول- اولایا آیدا دؤردمین حقوق" و ثریلدیگی حالدا ، دیلنچی کؤکونه دؤشموش محله ، کوچه بیکارلارینا هئج بیر رحم گؤستریلمه مه سی ، یار دیم ائدیلمه مه سی اجتماعی عدالت سیزلیگین قاباریق نمونه سی کیمی اؤخوجولارا چا تدییر- یلمیشدیر .

میرزه جلیل ایله بیرلیکده تبریزده اولموش اؤنون عؤمور- گؤن یولداشی حمیده خانیم محمدقلیزاده سونرالار اؤز خاطیره لرینده یازمیشدیر : "معلوم اولدوکی ، ژورنالدا "کارگذارخانا" یا چکیل- کاریکا تور ، اؤنون حقینده یازیلان مقاله بو داریه باشچیلیق ائده ن ، ۳۰ ملکی و تهراندا چؤخلو دوستلاری اولان جنابین خاطیرینه دیمیشدیر . اؤ ، سون درجه عصیلمیش ، والینین یانینا گئدیپ آغلیا - آغلیا - دئمیشدیر کی ، تحقیر اولونموشدور ، رسوای ائدیلمیشدیر . خواهش ائتمی - شدیر کی ، ژورنال صادره ائدیلب باغلانسین و ردا کتور جزالاندیر- یلسین ... والی ژورنالی باغلاماق حقینده امر و ثرمگه مجبور اولموشدو" .

جنوبی آذربایجاندا "ملانصرالدین"ین نشریه مادی و معنوی جهتدن کؤمک ائدهن مترقی قووه لرده اولموشدور. بونلاردرگی نین کهنده دوستلاریندا ن اولان اسکندرخان عفاری، مهدیخان شریفزاده، معلم ابوالفتحخان علوی، حکیم فخرالاطبا، معارفپرورگنج علی آذری، عسگرخان قاسم زاده و باشقالاری ایدی لر. ژورنالدا گئدهن کاریکا تورلارین اکثریتینی سید محمد علی بهزاد چکمیشدیر. بوندان باشقا، میرزه محمد علی نقاش و میرمصور نقاش دا درگی اؤچون میرزه جلیلین سفارشی ایله زحمت حق آلمادان شکیل لر چکمی شک بو تمنا سیز خدمت لری نه گؤره جلیل محمد قلیزاده اولنلارین هرا یکسینه "ملانصرالدین" ژورنالینین بؤتون نؤمره لری نین پؤلسوز و ثریلمه سینسی تامین ائتمیشدیر. تبریز شهرینین آبونه دفتری "نده" میرزه محمد علی نقاشین آدینین قارشیسیندا یازیلمیشدیر: "پول آیینما یا جاق، بسزه صورت چکیب".

موضوع رنگا رنگ لیگینه، ساده لیک و بیفجا ملیفینا، هابئله گولمه لی و شکیل لی اولما سینا گؤره "ملانصرالدین" درگی سی ایرانین پایتختی تهراندا دیگر ایالت و شهر لرده ده گئیش یا یلمیشدیر. الهه ائتدیگیمیز ایکی نچی آرشیوسندی - "اطراف آبونه چیلرین دفتری" بونوعیانی شکیلده ثبوت ائتمکده دیر. گؤستریلن منبعدن آیدین اولورکی، بودرگی — سه تبریزدن باشقا ایرانین ۲۶ شهرینده ۲۰۲ نفر آبونه یازیلمیشدیر. آبونه چیلرین ترکیبی آشاغیدا کی کیمی اولموشدور:

شماره	اسامی شهرها	تعداد
۰۱	تهران شهری	۱۰ نفر
۰۲	مراغه	" ۲۷
۰۳	مرند	" ۱۰
۰۴	اهر	" ۱۰
۰۵	خوی	" ۳۹
۰۶	زنجان	" ۲
۰۷	ساجبلاغ	" ۱۰
۰۸	قزوین	" ۱
۰۹	اردبیل	" ۳۵
۰۱۰	میانہ	" ۱۱

تعداد	شهر آدلاری	نمره
۴ نفر	سراب	۰۱۱
" ۲	دهخوارقان	۰۱۲
" ۲	شرفخانا	۰۱۳
" ۵	صا بین قلعه	۰۱۴
" ۱	کرمانشاه	۰۱۵
" ۲	میاندوآب	۰۱۶
" ۱	بوکان	۰۱۷
" ۱	شبهتر	۰۱۸
" ۱	عجب شیر	۰۱۹
" ۱۴	بناب	۰۲۰
" ۳	جلفا	۰۲۱
" ۷	ماکو	۰۲۲
" ۱	آستارا	۰۲۳
" ۱	سقز - بانه	۰۲۴
" ۱	بازرگان	۰۲۵

بوندان باشقا، آلمانین برلین شهرلرینده یاشایان حسین کاظمزاده ایرانشهرکتا بخاناسی واسطه سیلکه "ملانصرالدین" مجموعه سینین اوجو-نجو و دوردونجو نؤمره لرین الده ائتمک امکاتی قازانمیشدیر.

"ملانصرالدین" درگیسی نین ایرا-ندا گئنیش یا بیلما سیندا اجتماعی موکلرین خدمت لری خصوصی قئید اندیلیمه لیدیر. اؤنلار درگینسی یا میمش، اؤنا مشتری، آبونہ چسی توپلامیش، لازیم گلدیکده مجموعه نین ساتیشینی تشکیل ائتمیشلر. مشتری-

لردن آبونہ حق نین توپلانیلیب نالرله چا تدیریلما سی، یا خودمجموعه-نین اؤنلارین یاشا دیقلاری شهرده کی آبونہ چیلره وقتینده یئتیشمه سی همین موکلرین تواضعکار، لاکین یا ددا قالان خدمت لری دیر. بؤنا گؤره ده جلیل محمدقلی زاده گلجک تاریخ اؤچون اؤنلارین دا آدلارینی قئید ائتمه گی لازیم بیلیمیشدیر. اؤنون بیزه چا تدیردیفی معلوما تدان آیدین اؤلورکی "ملانصرالدین" ن تبریز موکل لیگی وظیفه سینین عسگرخان قاسم زاده یئرینه یئتیرمیشدیر. اؤ، تبریز کیمی بؤیوک شهرده بومهم وظیفه نین عهده سیندن با جاری قلا گلمیش، ژورنالین یا بیلما سیندا میرزه جلیلین "ساغ الی" اؤلموشدور. اؤ، همچنین جلیل محمدقلی زاده نین عا ئله عضولری ایله قاینا بیب - قاریشمیش، ۱۹۲۱ - نجی ایلین مای آییندا بؤیوک ادیب باکی یا قاییدارکن عسگرخان دا اؤنونلا بیرلیکده شمالی آذربایجانا گلمیشدیر.

"ملانصرالدین" ن تهران موکل لیگینی ۲ نفر ا جرا ائتمیشدیر. سید عبدالرحیم خلخالی درگی دن ۲۵ عدد گتیریپ تهراندا ساتدیرمیش، الده اندیلن واسیطی تبریزه میرزه جلیلین عنوانینا گؤنדרمیشدیر. جلیل زاده شیرین افدا "ملانصرالدین" ن تهرانلی پرستشکالاری آراسیندا یا بیلما سیندا چوخ ایش گؤرموشدور. میرزه جلیل "آبونہ دفتر" نده اؤنون آدی نین قارشیسیندا بؤیوک احترامی افاده ائنه ن

كۆهنه و صداقتلى و كيليميز "سۆزلىرىنى يا زميشدير، بۇندان باشقا
تهرانين لاله زارخيا با نيندا يئرلشن مطبوعاتى يا يان اداره واسطه سيله
درگى شهرده كى آيونه چيلره چا تديريلميشدير. تخميناً بئله احتمال
اشتمك اولوركى، دائمى آيونه چيلردن باشقا "ملانصرالدين" دن ۴۰ - ۵۰
عدد تهراندا يا بيلميشدير .

درگى نين خوى شهرينده كى موكللى مير عيسا آدلى شخص ايدى . او ،
شيخعللى خانين تعليماتى اساسيندا بوايشه جلب اولونموشدو . مير عيسا -
نين شمره لى فعاليتى سا يه سينده "ملانصرالدين" تيريز و تهراندان سونرا
ان جوخ خوى شهرينده آلينيب اولونموشدور . بو شهر دن درگى يه ۳۹ نفر
آيونه چى جلب ائديلميشدير .

مراغه ده سردار ناصر ، بنابدا ساندوس سلطان ، ساوجبلاغدا حاجى خان
چلبى ، قزوينده حسين خيام ، اهرده مير حبيب آقا "ملانصرالدين" نين
موكل ليگى وظيفه سيني فداكارلىقلادا دا شيميشلار . جليل محمدقليزاده -
نين قارداشى على اكبر محمدقليزاده ده (۱۸۷۴ - ۱۹۲۲) ژورنالينين
ايراندا يا بيلماسيندا فعال اشتراك ائتميشدير . او ، ايران حياتينا
بلدايدى ، عصرين اوللرينده مشروطه حركا تيندا ياخيندان اشتراك
ائتميش ، ستارخانين ان ياخين سلاحداشلاريندا ن بىرى كيمي تانينمش .
دى ، حيمده خانيم محمدقليزاده اوز خاطيره لرينده يا زميشدير "ميرزه
جليلين قارداشى ميرزه على اكبر . . جنوبى آذربايجان نين مشروطه انقلابچيلار -
يندان بىرى اولموش ، ستارخانلا جيگين - جيگينه مبارزه ائتميش ،
مختلف وقتلرده حياتى نين ۷ ايلينين حيسخانلاردا كئچير -
ميشدى .

.... بيردفعه ميرزه على اكبرى تبريزده حبس ائديب ، روسلار
وئرميش ، روسلار اونو قاندا لاييب يوز قزاقين مشايعتى ايله
نخجوانا گوندرميشلر . يولدا فرانسيزيا حى بو پروسى گوروب ، اونون
كيم اولدوغونو سوروشموش ، آدينى دفترينه يا زيب ، شكلىنى چكميشدير .
بوتون بونلار ، "ملانصرالدين" مجموعه سى نين تبريز نشرلى نين
ايراندا بويوك مارق دوغوردوغونو ، گئنىش يا بيلديغىنى عيانلى
شكيلده ثبوت ائتمكده دير . آشكارا چيخارديغىمىزنى سندنلردن آيدىن
اولوركى ، "ملانصرالدين" ايراندا ، خصوصيله آذربايجان ايا لترلرينده
داها چوخ يا بيلميش دير . بوتؤولو كده اجتماعى - مدنى ترقيسى ده ،

اۋزۈنۈ دركاشتمە پروسىيىنىدە، مىلى - آزادلىق حرکاتىنىدا گۇستریلىن
دركى نىن مەم تاشىرى واھمىتى اولموشدور. □

عيسا حىبىب بىگلى

يوسف محمدعلی یف آدینا نخجوان دولت داشگاهى-
نین علمى ایشلرا ۆزره رئیس معا ونى، فىلولوۋى
علمى نامزدى، دوست .

۱- مقاله نین مؤلفى گۇرونور "ملانصرالدين" ین نثرى نین ۵۰ نجى ایل
دۇنومو مناسبتیلە ۱۹۵۶- نجى ایلدە پرفسور حمید محمدزادە نىــــ
آذربایجان عمللر آکادىمىسى نظامى آدینا ادبیات و دیل اینستیتوتونون
اشلریندە نثر اشدیلمیش "ملانصرالدين" تبریژده "عنوانلى مقاله سینی
نظر دن قاچیرمیشدیر. " وارلىق ."

ها دی سیه رودى

كىم كىمه دیر؟!

وارلى دوستلار حظ آپاریر
اولما بابلار قرض آپاریر
آجلار گلیب درز آپاریر
بو دۇنیادا كىم كىمه دیر؟!

كىمى آسیر، كىمى ساتیر
بۇدۇنیادا كىم كىمه دیر؟!
بۆزلرى وار اراقاتیسر
بو دۇنیادا كىم كىمه دیر؟!

انسانلیغین مەكى پۇل ،
بۇتون آرزى - دیله یی پۇل.
انسانلارین اۆره یی پۇل
بو دۇنیادا كىم كىمه دیر؟!

بیرى كۆزلیۆ، گۆر اۇجاغى
بیرى لۆتدور، یۇخ اۇطاغى.
ساققىز و شریر قارپیزتاغى
بۇدۇنیادا كىم كىمه دیر؟!

كىمه ساتیراۋز قانىنى
كىمه ساتیر وجدانىنى
"ها دی" تانى دۇورانىنى
بو دۇنیادا پىشتینه دیر.

گۆز یۇمورسان چا پان چاپیر
بۇز كۆپه كلر قافلان چاپیر
باخ، هریاندا تۇتان یاپیر
بو دۇنیادا كىم كىمه دیر؟!

حق همسایگی

"ارمنیان هزار سال است بین مسلمانان خصوصاً ترکهای مسلمان زندگی می‌کنند. ما در طول تاریخ دوست و همسایه خوب آن‌ها بوده‌ایم، ملت ایران "فارس یا ترک" همواره آن‌ها را در آغوش فشوده و با مهربانی مواظبت کرده است. چنانکه تا کنون در سرزمین ما یک نفر ارمنی خون دماغ نگردیده است..."

بعد از ظهر روز ۲۱ آذر ۱۳۲۵ بود... شهر تاریخی مراغه نیز همچون سایر شهرهای آذربایجان به دنبال تحول پیش آمده و در هم ریختن نظام حاکم قبلی، موقتاً فاقد نیروهای نظامی و انتظامی بود و با زهما نند شهرهای دیگر کم نبودند و لگردان و رجاهای ماجراجویی که با استفاده از فرصت مناسب مسلح شده بودند.

"ارمنستان" مراغه برخلاف "ارمنستان" تبریز خیابان اصلی عریضی است که از مدخل شمالی شهر از روی "صوفی‌چای" امتداد یافته یکسره به خیابان مرکزی شهر می‌پیوندد، که در آن روزگار در کوچه‌های هردو سمت آن آرامنه و مسلمانان شهر که اغلب همسایه دیوار به دیوار بودند منزل داشتند و شاید هم اکنون نیز چنین باشد و بنا بر این اگر فی‌المثل کبریته در نقطه‌ای از ارمنستان مراغه روشن میشد تمام شهر بسرعت در آن آتش می‌سوخت.

لحظه‌ها به سرعت سپری می‌شدند. لحظه وقوع فاجعه دلخراش و ویرانگر نزدیک میشد. هر آن شدت اضطراب مردم فزونی می‌گرفت رفته رفته تب شهری ما حب به مرحله بحران میرسید. دستجات او باش مسلح در حال پیشروی بسوی خیابان ارمنستان بودند.

- برویم! عجله کنید دوستان! - برویم از "بیدینان" انتقام اسلام

● ترجمه قسمتی از مقاله وارلیق - قاراباغ فاجعه‌سی - نوشته دکتر

هیئت - وارلیق شماره ۸۴.

را بگیریم - کافرانرا بکشیم - اموالشانرا تمام کنیم شرع ما جان!
و مال و ناموش کافرانرا بر مسلمانان حلال دانسته است! بشتا بیست!
جوانان غیرتمند! بشتا بید!

از اینسوجوانان ارمنی نیز برای دفاع از حریم جان و مال و ناموس
خود حتی مسلسل‌ها را در پشت با مهاکار گذاشته و ماده شلیک بودند!
دقایقی نمانده بود که شهر با مردم واقعا "بیگنا هشتاد و یک قتل عام
دهشتناک و ویرانگری بسوزد و پیاپی مداین فاجعه که میرفت بوقوع پیوندد ،
بمرور سالیان عقده‌های موقتا" سرکوفته انتقامها و تسویه حسابهای شخصی
باشد که هزارگانه‌ای در فرصتی مناسب سربازکندوباز قتل و کشتار، باز
تجاوز و تخریب

برید... گم‌شید! گورتان را گم‌کنید...! پدر سوخته‌ها! به شما چه ربطی
دارد - دولت خودش می‌آید خایان را تنبیه میکند!

" ایتیلین! ایتاوشا غی! کوپکاوشا غی... سیزده نه مربوط دی -
دولت اوژی گلرخان لری تنبیه ایلر...!"

این آن سیدلای غرسیه چرده - آن روحانی با نفوذ بسیار محبوب شهر ،
مرحوم میرورحاجی سیدحبیب موسوی بود که درست در آستانه وقوع جانکاه -
ترین و وحشتناکترین فجایع سوار بر اسب به آنجا رسیده و خیل ارادل را
جلوی اسبانداخته و در حال تاراندنشان و حرکت دادن خشمگینان عماما
با هفت شیرین دهاتی اینگونه توپ و تشرمی آمد! مگر کسی جرات می‌کرد
بالای حرف "قا" حرفی بزند!

در یک چشم بهم زدن بحران شهر فرونشست، خیابان ارمنستان از
ماجرای جوانان واقعی پاک شد شهر موقتا بی صاحب، آرا مشدیرین خود را باز
یافت .

هشت سال بعد، یک هفته بعد از انتقال به مراغه، خبرتأثر انگیز رحلت
این روحانی راستین، این خدمتگزار بزرگ مردم، در شهر پیچید، همکاران
محلی خبر دادند که حتی در کلیسای شهر نیز برای "قا" ختم گذاشته شده است
منکه بزرگ شده تبریز بودم و همچون مسالهای برایم بسیار شگفت‌انگیز
و غیر قابل انتظار بود زیرا چنین ارتباط تنگاتنگی را بین شهروندان
مسلمان و ارمنی تبریز هرگز ندیده و سراغ نداشتم، از همکارم خواهش کردم
که برای حضور در مجلس ختم مرا تا کلیسا همراهی کند. رفتیم، سالنی مجاور
معبداصلی کلیسا را در اختیار همشهریان مسلمان گذاشته بودند. یکی از

وعاظ معروف وقت بالائی منبر رفته وساعتی از حق جوار صحبت کرد. بعد از پایان ختم و ترک آنجا همکارم جریان با لارا که هشت سال قبل در آن شهر وقوع یافته ومنجر به دخالت آن روحانی محبوب ونتیجه انسانی ودرخشانی شده بود. توضیح داد و افزود- به همین مناسبت است که همشهریان گرامی ارمنی ما من باب حق شناسی وسپاسگزاری برای "آقا" ختم گرفتند و برای اینکه به نظر خودشان به انسانی ترین وشکوه مندانه ترین وضع این ختم را برگزاردکنند قسمتی از کلیسای خود را در اختیار مسلمانان گذاشتند و اختیار این کار را بخودمان سپردند. روز چهارم وفات "آقا" نیز خانمهای بی حجاب ارمنی دوش به دوش بانوان مسلمان وچادری وباحجاب به سر خاک آقا رفته حلواخیرات نمودند.

هرسال در ۲۴ آوریل میلادی به مناسبت سالگرد قتل عام ۱۹۱۴ که در بلاد عثمانی از ارمنیان شده اعلامیه ها وپوسترهای فراوانی به دیوارها چسبانده میشود که عمداً "یا سهواً" ترکیب وصفی "دولت فاشیستی ترکیه" زینت بخش همه جای این اعلامیه ها وپوسترها است. در صورتیکه رژیم جمهوری ترکیه ۷ سال بعد از تجزیه وانقراض امپراطوری عثمانی تشکیل شده ودر سال آن قتل عام کذائی هنوز رژیم مشروطه سلطنتی در آنجا حاکم بود ونامقرنها پیش خود- عثمانی - را داشت ودولت در دست حزب اتحاد وترقی بود.

بهر حال یا ارامنه را هنوز نسل به نسل یا در آن حادثه وحشتناک شکنجه وعذاب میدهد ویا آتشی فروکش کرده از زیر خاکستر سالیان را عمداً دامن میزنند. در هر صورت این سؤال مطرح است که آیا میلیونها خلق ارمنی کشور ارمنستان "نه دولت آنان" در حالیکه از بدست ۷ سال پیش در حقشان رفته، هنوز تا این حد در رنج وشکنجه میدانند که همواره برای بجان همانداختن وکشتار انسانیهای بیگناه وارزشمند وفعال بدست یکدیگر چه دستان پلید با چه اغراض نفرت انگیز وضد انسانی این حوادث را رهبری نموده اند؟

به شهادت صحنه های تلویزیونی مربوط به حوادث ونبردهای اخیر - قریباً غ که مکرر در برابر دیدتما شاگردانست، این شبهه نظامیان ارمنی هستند که پس از اشغال یک روستا با خشم عجیب وکینه توزانه ای درهای خانه ها را لگدکوب می نمایند. واین آنانند که همین خانه ها را با ساکنین داخل آنها به آتش می کشند!

ای میلیونها خلق ارمنی که مسلماً مانند توده‌های میلیونی خلقهای سرزمینهای دیگر بیگنا هیدما دستا ن پلیدتجا وزوا ستشما رکه زآستین دولت شما بدرآمده این تجا وزننگین را با پیا مدهای فجیعترش به شما ها تحمیل کرده ، اگر فلان افسرار شد شما در تلویزیون دولتی ایروان میگوید "قسمتهای مهم سرزمین ما توسط همسایگانمان ایران و ترکیه تصرف شده است و ما با ییداین سرزمینها را از آنان پس بگیریم . . . ۱۰۰۰" شماها بهتراست بیاعتنا به این یا وه در ائیها اندکی توجه کنید به اینکه شاه عرو والامقام شما وارد کس با بایان برادران آذربایجانیش را با چه ویژگی قابل ستایشی مهر می‌ورزد و چقدر مناسب حوادث فعلی است نگرشها و بیانات شیوای این شاه بزرگ انسانها در مورد "انسان" نه "آدم" آری ارمنیان عزیز! تاریخ پراشک و خون و آتش توده‌های میلیونی محروم و بیگناه نشانگر اینست که راهبرانسانها و جوامع همواره در مسیر سرنوشت با یید وارد کس با بایانها و بختیارواها بزاده‌ها باشند نه ژنرالهای تافرق آلوده به خون بیگناهان!

قبلاً اشاره کنیم که این شاه عروالامقام ، شهرتجهان بختیارواها بزاده است که شرح حال وارد کس با بایان را این چنین شروع میکند - عجبا! تفاهم و دل بستگی انسانی بین دوشا عردوانسان و ارسته از دوسرزمین متفاوت کجا؟ و اختلاف بین میلیونها خلق این دوسرزمین کجا؟ "بسیاری از نویسندگان ارمنی آشنائی دارم ، آثار وارد کس بطور میان ، ه. ما تهمیان و . . . را بارها و بارها با اشتیاق خوانده ام ، سرانجام با سه شاعر ارمنی دوستی برقرار کرده ام - پ - بیواک - آ . خاچیونی - و . با بایان .

به این شعرا هم بعنوان انسانهای والا هم بعنوان شاعر مهرورزی شده و دهها شعرا زهرسه را ترجمه نموده ام .

نزدیک به بیست اثر وارد کس با بایان در ایروان ، مسکو و جمهوریهای برادران انتشار یافته است . وارد کس که به شعر و فولکلور آذربایجان از صمیم دل مهر می‌ورزد از نسیمی گرفته تا آثار شهیرترین نمایندگان شعر معاصرمان را به زبان ارمنی برگردانده است در یک کلمه خدمت دوست صاحب قلممان به ادبیات آذربایجان بی‌بدیل است .

کتاب "سئودیم اودلار یوردونو / دوست داشتم آذرستان را" شاعر

که بخوانندگان آذربایجانى تقديم نموده دومين کتاب اوست که بزبان آذرى نشر يافته است .

شاعر، افسانه‌شهر ديوزن "فيلسوف يونانى" را (روز روشن چراغ بدست گردشهر در پي انسان گشتن) از زوايه‌اي ديگر نگريسته و مضمون ديگري به آن داده است .

"عجيب است هم‌اکنون هر کس مدعى انسان اصيل بودن خود وليکــــــــــــــــــــــ تقليل انسانيت و پايمال گرديدن همه انسانها در جهان است و اين قصور را در ديگران مي‌جويد، در صورتى که اصولاً در بهم‌ريختن انسانيت ما همه گناهکاريم، براى تبين اين فکر شاعر نشان مي‌دهد که، امروزه همه خود را انسان خوب يعنى ديوزنى که در جستجوى انسان اصيل بود محســــــــــــــــــــوب ميدارند (۱)*. شاعر با طرح اين پرسش که "اگر آنان که به دنبال انسان خوب مي‌گردند در اصل، خود، خوبند پس چرا نميتوانند همديگر را بياينند" ما ربه تفکرو تا مل و اميدارد .

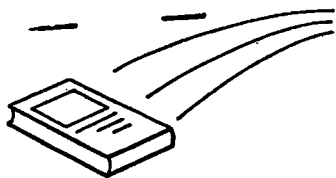
حال که در اين جهان اين قدر ديوزن وجود دارد
از چه رو آدميان از همديگر بي‌خيرند (۱) * *

اگر همگان ديوزن‌هاي جويندگان خوبيند، پس آدم بد کيست؟ * * *

حال که سخن به اينجا رسيد جا دارد که قسمت‌هاى از مقاله "فاجعه‌ها را باغ مندرج در آخرين شماره وارليق را که بيگمان حکايت از نهايت داورى منصفانه و راستين نويسنده‌ها نشمند و محقق و نکته‌سنج آن دآردزينت بخش ختام اين نوشته‌ها چيز گردانيم .

– "ا امروزه تنها يك مسئله بصورتى بي‌نهايت روشن خودنمايى ميکند، آن اينکه همه ميدانند متجا و زکيست و کجا موردتجا و زقرار گرفته و آنانکه وحشيانه بهتجا و زگراييده اند کيا نند؟ مظلوم کيست و ظالم کدام، به‌نظر ما امروزه ادا ره‌کنندگان ارمنستان نمايندگان حقيقى ملت ارمنسى نبوده و آينده اين خلق را به بازي گرفته‌اند..."

* * * = علامات تعجب از نگارنده . * * * – صفحات ۱۶۰ – ۱۶۱ از کتاب
بيا بيديبصراحت گفتگوکنيم "بختيا رواها يزاده، برگردان قسمت‌هاى فارسى از نگارنده .
بقيه در صفحه ۸۷

کتاب « زبان آذری ادبی معاصر »

« کتاب زبان آذری ادبی معاصر » تألیف آقای دکتر محمد تقی زهتابی اخیراً از چاپ خارج و منتشر شد .

کتاب در ۱۴۱ صفحه و از طرف انتشارات نوبل در تبریز انتشار و از طرف آقای دکتر علی کبیر ترابی (حلاج اوغلو) ویراستاری شده و مقدمه‌ای بر آن نوشته شده است .

کتاب در چهار بخش تألیف شده از اینقرار :

بخش نخست : زبان گفتاری و زبان نوشتاری و عناصر سازنده آن
بخش دوم : زبان آذری ، تشکل زبان آذری و نگاه‌های به تاریخ تکامل آن .

بخش سوم : شناخت ساخت آوایی زبان آذری معاصر و قوانین آن .
بخش چهارم : قواعد نگارش زبان آذری ادبی معاصر .
به بیان دیگر کتاب شامل تاریخ تشکیل و گرامر و قواعد نگارش زبان آذری ادبی معاصر است .

بنظر اینجانب قسمت گرامر کتاب که هم تخصص مؤلف بوده و نیمی از سالها در دانشگاهها تدریس نموده است بسیار روشن و آموزنده است و اگر بخواهیم بایک عبارت و بایک کلمه بیان کنیم مختصر و مفید است و بدون تعارف عالی است . البته استاد در این زمینه سالها قبل کتابی به ترکی نوشته بنام « صرف ترکی ایرانی » که از کتاب حاضر مفصل تر است و دارای نمونه‌هایی به شعر و نشر است که خود آنتالوژی بسیار زیبایی از شعرای آذری میباشد .

درباره تشکیل زبان نظریات و تذکرات خودم را طی نامه‌ای به خدمتشان ارسال خواهم داشت . ولی در مورد الفباء زبان آذری —————
اجازة استاد تذکر زیر را ضروری میدانم :

۱- تاریخ الفبای او ر خون به ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ سال نمیرسد ، زیرا

نخستین سنگ نوشته‌ها و اسناد کتبی اورخون مربوط به قرن هشتم میلادی میباشد، فقط کتیبه سنگی قبر قوتلوق خاقان در سال ۶۹۲ میلادی نوشته شده است.

سنگ نوشته‌های حوالی رودینی‌سئی (مانند سنگ نوشته بارلیق یا وارلیق) که بنظر میرسد دو قرن قدیمی‌تر است با حروف بینی سئی نوشته شده و از ۱۵۹ حرف و با علامت تشکیل شده و بیشتر بشکل تصویری است.

۲- الفبای عربی جای الفبای اورخون را نگرفته بلکه بعد از قرن دهم میلادی بتدریج جای الفبای اویغوری را گرفته است زیرا از قرن هشتم میلادی (۷۶۳) که بوگو خاقان اویغوری دین مانی را پذیرفت خط اویغوری را که از الفبای سغدهای مانی مذهب ساخته شد، بجای الفبای اورخون رواج داد.

۳- مؤلف محترم در صفحه ۱۲۴ در مبحث "طرز نگارش مصوت‌های آذری" می‌نویسد: "در سالهای اخیر از طرف بعضی از ادبا و روشنفکران علاماتی برای هر یک از مصوت‌های نه‌گانه آذری پیشنهاد شده‌اند، اما نظر بر این است که، این پیشنهادات به ترکیب صوتی زبان آذری و قوانین محکم آن تکیه نداشته‌اند، دایره عملشان محدود بوده است، بدین معنی که بر اساس این پیشنهادات با یستی مصوت‌های نه‌گانه در تمام حای کلمات آذری به طور مکمل، یعنی هم حروف وهم علامت‌های آنها نوشته شود".

جای بسی شگفتی و تأسف است که استاد دکتر زهتابی مانند کسی اظهار نظر می‌کند که گوئی تازه از راه رسیده و با مطبوعات ترکی بعد از انقلاب اسلامی آشنائی نداشته و مقالات تحقیقی استاد دکتر نطقی را در مجله وارلیق ندیده و یا نخوانده است!

در ۱۳ سال گذشته از همان سالهای ۱۳۵۸ و ۵۹ استاد دکتر نطقی نتایج تحقیقات طولانی خود را با مشورت دیگر نویسندگان آذری (از جمله آقایان فرزانه، پرفسور حمید محمدزاده، مشروط‌چی، ساوالان و خود آقای دکتر زهتابی و دیگران) بشکل سلسله مقالاتی درباره اصلاح الفبای آذری در وارلیق چاپ نمودند. همچنین رساله‌ای بنام "یازی قایدالاری یا املا قیلاووزو" در دیماه سال ۱۳۶۵ ضمیمه وارلیق منتشر نمودند که در آن در جدول مقایسه‌ای (صفحه ۱۸ - ۱۹) حروف و علامت‌صدادار را از مؤلفینی مانند قاموس (شمس‌الدین سامی)، تورکجه‌الیفبا، مختلف‌نشریات، کورچایلی، سا را (کتاب حسن مجیدزاده)، زهتابی، تورک‌کوستان و با آخره بی‌زیم‌الیفبا یعنی الفباء پیشنهادی خودشان ارائه نمودند.

الفبای اصلاح شده فوق الذکر از نخستین سالهای بعد از انقلاب در وارلیق و فروغ آزادی بطور مستمر و در دیگر مطبوعات (بعضا) با کمی اختلاف (بکار رفته و در دوسه سال اخیر در مجله یول، اسلامی بیرلیک، از آغاز انتشار همچنین در اغلب کتابهای آذری مورد استفاده قرار گرفته است. حتی حروف علامت دار با صدا برای چاپ ساخته شده است. و اگر بشکل الفبای فارسی کاربرد همگانی رسمی نیافته بغلست این است که پشتوانه دولتی نداشته است.

آقای دکتر زهتابی در الفبای پیشنهادی در نمایش دو حرف صدا دار با الفبای وارلیق اختلاف دارند؛ یکی در علامت مخرج () = اب = که بشکل "اب" نمایش داده و دیگری = اب = که بشکل "اب" پیشنهاد نموده اند.

در هر دو مورد علامات رایج در وارلیق و اکثر مطبوعات حاضر آسانتر است. زیرا نگارش $\text{I} = \text{H}$ بشکل "ا" هم تاریخی و هم عینی فارسی و عربی است و همه به آن عادت کرده اند. در مورد $\text{I} = \text{اب} = \text{b}$ به جای گذاشتن علامت "ه" بالا و دونقطه پائین میتوانیم حتی از گذاشتن دو نقطه "ی" هم صرف نظر کنیم تا هم ساده تر و هم قابل تشخیص از $\text{I} = \text{اب}$ بوده باشد.

با در نظر گرفتن تاریخ انتشار کتاب "زبان آذری ادبی معاصر" یعنی اسفند ۱۳۷۰ بسیار شگفت آمیز است که مؤلف محترم که خود از اساتید زبان آذری و از راهروان قدیمی این راه است مقالات و کتابهای تورکولوژیست و نویسندگان و شعرای آذری را در ۱۳ سال گذشته نادیده گرفته و در حق پیشکسوتان و پیشروان فرهنگ آذری ایستادگانین اظهار نظر نموده است. در اینجا فقط یک چیز میتواند اینگونه اظهارات مؤلف را موجه جلوه دهد و آن اینست که در صفحه دهم کتاب در آخر مقدمه زیر نام مؤلف تاریخ ۱۳۶۰/۱/۳۰ و در آخر کتاب تاریخ ۱۳۶۰ / ۱ / ۲۸ قید شده است.

با این ترتیب به نظر میرسد دوست عزیز و دانشمند ما این کتاب را قبل از اردیبهشت سال ۱۳۶۰ به رشته تحریر در آورده است. با وجود این انتظار میرفت بعد از گذشتن ده سال و انجام آنهمه کار و تلاش دست اندرکاران زبان و فرهنگ، آذری جناب استاد مرووری تازه در نوشته خود میفرمودند و کتابشان را برابر روز و بقول معروف *up to date*.

می‌نمودند، امیدواریم در جایهای بعدی کتاب استاد و دوست عزیز ما با تجدیدنظر کامل جبران این نقیصه را بفرمایند.

در ادامه ذکر این نکته مهم را لازم و ضروری میدانم که اگر بنا باشد نویسندگان، شعرا و زبان‌شناسان آذری (بعد از ۱۳ سال بحث و فحص و نوشتن و چاپ صدها مقاله و کتاب) بی‌علت نبودن اخبار دولتی نتوانند شکل واحدی از الفبا را بپذیرند و هر کدام به شیوه دلخواه خود بنویسند و به دیگران هم توصیه کنند، در این صورت و در این شرایط هرگز زبان و فرهنگ ما صاحب الفبا و قواعد جا افتاده‌ای نخواهد شد و ما همیشه در خم یک کجوه درجا خواهیم زد.

با توجه به مراتب فوق بنام کوچکترین خدمتگذار (قوللوقجی) فرهنگ آذری انتظار و تمنا دارم دوستان و نویسندگان عالقدر و عزیز ما با توجه به اصل "قوت و اعتبار در یگانگی است" سعی نمایند یک شیوه بنویسند تا نزد همگان معلوم و ثابت شود که ما هم الفبائی واحد برای نوشتن فرهنگ، غنی خود داریم.

دکتر جواد هیئت

بقیه حق همسایگی :

— " ما از آن روز می‌ترسیم که خلق ما و حتی تمام مسلمانان صبرشان پایان گیرد و برای رودر رو شدن با جنایات ارمنیان افراطی بپاخیزند... آنگاه ارمنیانند که حساب این کشتارها را پس خواهند داد و حتی بیشتر، ارمنیان بیگناه و آنانکه به جنایات این روزها دست نیالوده‌اند؛ من شخصاً به هیچ صورتی در آرزوی جنان روزهای نیستم، ولیکن به این هم‌بیین دارم که دانشاکیها و افراطیون و ملی‌گرایان افراطی ارمنی که رؤیای ارمنستان بزرگ را برای خویش ایده‌آل و حتی برنامۀ کار قرار داده‌اند با این جنایاتی که دست بدان آلوده‌اند و از راهی که پیش گرفته‌اند بیهوده‌آمال و بی‌ارمنستان بزرگ نه، بلکه به "ترکستان" خواهند رسید. "امنیت و آسایش ارمنیانی را که در طی قرن‌ها در رفاه و صلح و دوستی در ایران زیسته‌اند دانشاکیها و ملیون افراطی ارمنی نمیتوانند تأمین نمایند... " *

* واریق شماره ۸۴ از ص ۵ به بعد. برگردان قسمتها و تکیه در برخی جمله از نگارنده است.

ضیالی و سووئره ن دۆلت قوروجولوغو

۷۰ ایلدیرکی، اؤیدورما سووئت خلقینین ایکی صینیفدن - "زحمتکش" آدلاندیریلان فعله لر و کندلیلردن و بیری طبقه دن - ضیالیلاردا ن عبارت اولدوغو تلقین ائدیلیردی. ضیالیلارالینین، استالینین و اونسارین ایدئولوژی تئورمه لرینین فیکرینجه، صینیف دئمک اولما زدی، چونکی گویا ضیالیلار کفایت قده را انقلابچی روحا صاحب اولمورلار، اولار بورژوازی - یییا داها یا خین اولورلار. بؤفیکر، چوروکلوپونه، اساسیزلیغین - باخما یاراق غریبه ده اولسا، چوخ یا شاما قابلیتلی دیر. و دئمک اولارکی بؤگونوموزه ده گلیب چیخمیشدیر. بؤ مسئله باره ده فیکر سؤیله مک - دن اؤنجه "ضیالی" نه دئمک، اولدوغونو آیدینلاشدیرماق لازیم دیر.

بدنام اکتبر انقلابیندا ن قاباق روسییا امپریاسیندا اهالی نین بؤیوک اکثریتی یا سوادسیزایدی، یا داسا وادی ابتدائی و اورتا سوپه ده ن یوخاری دئیلیدی. اساسا اهالی نین دۆلتلی طبقه لری - بورژوازییا، مولکدار، تاجیر و ضیالی عائله لریندن چیخان و عالی تحصیل آلانلار ضیالی حساب ائدیلیردی. بلکه اؤنا گؤره ده "انقلابچی" صینیفلر - شهر و کند پرولتاریاتی ضیالیلارا خور باخیردیلار، اولار بیرونوع "دوشمن" و یا دوشمن اولابیله جک قووه ساییردیلار.

ایندی وضعیت کؤکوندن دیشمیشدیر. اهالی نین بؤیوک اکثریتی اؤ جمله دن "کندلی" و "فعله" صینیفینه عاید اولانلارین دا چوخو عالی سا وادلی دیر. مختلف ساحه لره ایشلیه - ایشلیه غیا بی اؤخویوب (?) دیپلوملو متخصیص اولانلاردا یوخاریداکی بؤلگوا یله دئسک ضیالیلار - یعنی عالی سا وادلاری وار.

عالی سا وادلارین سایی نین مین ده بیردن اهالی نین آزقالا اؤجه ده بیری سوپه سینه یوکسلمه سی ضیالی سؤزؤنون ما هیتی نی دقیق لشدیرمه یی طلب ائدیر. سون زامانلار ایسته ردۆلت آپاراتی نین رهبرلییی، ایسته رسه ده مخالفت، یا خود دموکراتیک بلوکادا بیرلشمیش اجتماعی تشکیلات

و قورۇملارین رەھبەرلىرى ۋىيالىيلارنى عموم خلىق ايشىنىدە پائىيوليكسىدە ، پائا خاسىنى كىنارا چكىمدە . تقصىرلىنىدىرىلەر . بىلىمك اۆلمۇر صىحت كىمدىن كىندىر . ھرايكى اتھا مچى طرفىن تركىبىنىن بۆيوك حىصەسى عالىسى سا وادلىلار معناسىندا ۋىيالىيلاردا ن عبارتدىر . بس تقصىرلىنىدىرىلنلر كىملىدىر ؟ مسئله كۆنكرتت لىدىرىلندە پائا خاسىنى كىنارا چكىلرىنى تائىنىمىش پائا زىچى لارىن ، شاعىرلىرىن ، رساملارىن ، عالىملىرىن (بۆكسك رتبه لى علمى ايشىچى) آدلارى چكىلەر . حتى دۆورۇمۇزون صابىرى ، ملانصرالدىنى سويەسىنە بۆكسەلمىش لارىن ، دىتك - نىن قىلىنچى بىلن دالىدا ، قاباغى دا كسىبى زامانلاردا اۆلۇمدىن قورخما پائا ق اۆزكسكىن فىكىرلىرىنى اشلىرىندە گۆسترنلرىدە ، بۆگۆنكو اىدئولوژى سا غالىمانىن تمل بىنى قۇبا نلارى دا راحت بۇرا خمىرلار . بس انصافدان ، حقىقتىن اۇزاق اتھاملارنى سىبى نەدىر ؟ گللىن تارىخە باخاق . آدى تارىخە دۆشموش مشهورامپرا - طورلارىن ، شاهلارىن وداھا كىچىك مطلق حاكىملىرىن ھامىسى بۆيوك قانلار تۆكۈلەر ، لاكىن اۇنلارنىن ان عالىلىلارى - ھاممۇرا بى ، پىرىكل ، مقدونىھلى اسكندر ، بۆلى سزار ، خسرو انوشىروان ، تىمورلىنگ ، شاه اسماعىل ختائى ، شاه عباس ، ناپلئون وباشقالارى علمە و صنعتە ، پائا رادىچى آدمالار ، داھا عالىم و صنعتكارلار بۆكسك قىمت و ثرمىشلر . حتى اۇزاق حربى سفىرلەرە چىخاركن اۇنلارى اۆزلىرى اىلە مصلحت چى صىفتى لىه آپارمىشلار . بونونلا بىرا بىر حاكىملىرىن اكثرىتى تائىنىمىش عالىم و صنعت كارلارى اۆزلىرىنە تھلكە سائىمىشلار و لازىم بىلىدىك دە اۆزلىرىندىن اۇزاقلاشدىرىپلار ، بعضا ايسە محواثمىشلر . البتە ، صىحت عادى ۋىيالىلار - ردان دئىيل ، تارىخىن اۇنودا بىلمەدىبى داھىلردىن كىندىر . آنجاق امپراطورلار ، شاهلار داھىلىرى گۆرۆردولر ، كىچىك خۆكىمدارلار ايسە اۆز اطرافلارىندا علم و صنعت آداملارىنى .

پرۇلتا ردىكتا توراسى داھمىن بۆللاكتىدى . تائىنىمىش ۋىيالىلارنى پلانلى صورتدە محواثدىلر ، سۆرگۆنە گۆندردىلر . ھىتلردە بئلاشتى بۇدا اۆخودو غوموز و گۆزوموزلە گۆردوبوموز تارىخ ا معاصىرىمىز ، گۆركملى ائىستون فىلوسوفى ، رىاضا تچىسى ، آكادمىك غوستا و نائان ۲۰- ۱۵ اىل بوندىن قاباق بىر مقالە پائا زمىشدىر : "معنويات و حاكىمىت" ("دوخى ولاست") . ھمىن مقالەدە حاكىمىت آپارائىنىن علم و صنعت آداملارىنى خصوصا " اۇنلارنىن ان تائىنىمىشلارىنى نھا وچون سئومەدىكلرى -

نین و اؤز لریندن اؤز اقلاشدیرما غا چالیشدیقلاری نین سببلری باره ده مارقلی فیکر سؤبله میشدی . مقاله استونیا نین "لیومینسک" ژورنالیندا چاپ اولونموشدو . ایله همین آن مؤلفین "درسینی و ثریب" مقاله نین بیغیشدیر میشدی لار . آنجا ق ال یا زمالاری شکلینده ماکینا و کسیر و صورتلری بوتون اولکله یه یا بیلمیشدی .

دوغروسو ، هر ضیالی و صنعتکارهله دا هی دئییل ، آما حاکیملری — هامیسی دا امپراطور ، شاه دئییل ، ایکینجی سی مین لرله عالی سا وادلی (ضیالی) اولما سا یؤزلرله علم و یارادیجی صنعت آدامی بیئتیشه بیلمزو بۇ یؤزلرین ایچهری سیندن ۲۰ - ۱۵ نفر ، اولنلارین آراسیندان ایسه ۵ - ۳ نفر گؤرکملی ، دؤنیا سوپه لسی چیخا بیلمز .

بتله لیکله ، اگر ضیالی عالی سا وادلیلارا دئییلیرسه (منجه ، بسو دؤزگون دئییل ، دیپلوم سوز ضیالی لیلاردا وار ، دیپلوملوی ضیالی سیزلار دا) اولنلارین ایچهری سیندن داها گؤرکملیلر (دا هی سؤزونو تاریخ دئمه — لیدیر) سنجیلیر و سنجیلمه لیدیر .

دموکراتیک جمعیت لردن فرقلی اولاراق آوتوکراتیک لیک اؤستونلوک تشکیل ائده ن اجتماعی قورلوشلاردا ضیالی لارین بۇ اؤچونجو سا یجا کبیچیک دسته سینه مناسبت عادتاً ایکی طرفلی اولور : بیر طرفدن اولنلار بین جمعیتین معنوی و مادی انکشافیندا کی رولو اینکارا ئدیلمیسه ، ایکینجی طرفدن اولنلاری جوخ دا یا خینا ، حاکمیتین یوخاری دایره لرینه بوراخماق مئیلی آشکار دویولور . بونون احتمال کی ، ایکی سببی اولما بیلر . بیر یارادیجی ضیالی لارین "دسته" یه جتین گیرمه سی ، "کوماندا" یا تابع اولما ماسی نین ، بیر قده ر مرکب لیدیر . یا خشی دئییلیب " اورتا باب لارین جمع ی اولنلارین جمعینه ، عالی لارین جمع ی اولنلارین فرقی نه برابر دیر " . ایکینجی سی ، اولنلارین اؤز دؤزگون فیکر لرینده ده و تأسف کی ، سهولرینده ده عنادلی اولما لاری دیر . آوتوکراتیا نین ان عیبه جر وقا باریق فورماسی اولان استالینیزم دؤورونده بومئیل ، دشک اولار کی ، قانون شکلینی آلمیشدی . خلقین گؤرکملی ضیالی لاری نین ایکی بولو واری ایدی : یا یومشالماق ، ایلمک ، محیطه اویغونلاشماق ، یا دا سینماق ، محو اولماق ، ان آزی دیریلیگینده اونودولماق .

بیزه ائله گلیر کی ، آذربایجانین یارادیجی ضیالی لارینا کئچمیش رهبر لیک لرین آزا قلا جنا یتمک رلیق درجه سینه جاتان لاقئیدلینسه و

سا يما زليغينا سون قويولما ليدير. بۇيۇك اينتئللك توال قووه ايله
بركه دوشن دن - دوشه نه فورمال گۇرۇشلر كئچيرمك تجربه سيندن ال
چكىب ، اۇنلارلا دۇلتيميزين سياست ، اقتصا ديات ومدنىت كونسئپ سياسى.
نين حاضيرانما سيندا ثابت ايش بىرلىيى ياراتماق لازيمدير .

بۇ گون آذربايجان اوز عاليملرينه ، سوزون اصل معنا سيندا ، ديلنجى
معاشى وئره ن يگانه مستقىل دۇلت دير ، نه ين سه ، كيملرين ســـــــ
خاطرينه علمى تدقيقات اېستيتوتلارى نين ، حتى اونيوئرسىته تلرين
اورتا . وكىچىك شهرلرده جيليزفيليا لاريني ويا "علمى مؤسه لر ينىسى
ياراتماق عوضينه عكسینه حركت ائتمك لازيمدير . علمى مؤسه لر يـــــــ
هاينى آزالديب اۇنلارين مادي - تئخنىكى تجهيزاتىنى واصل ياراد-
يجى ضياليلارين مادي تا مينا تىنى ياراديجىلىق امه يينه اۇپتيمال
امكان وئره بيله جك سويده يوكسلىتمك طلب اولونور . بوتون وطندا شلارين
معاشى حيات مينيموموندا ن آشا غى اولما ماليدير .

آنجا ق اۇنوتماق اولما زكى ، كمونىست رژىمى نين و سووتت حاكىمىتى نين
ياراديجى امه يه لايقىنجه قيمت وئرمه مه سى نين نتيجه سينده بوتون
اۇلكه ، اوجمله دن آذربايجان بۇگونه دوشموشدور . بىرته ريا شاقا وچون
چاليشيب - چالاماق ، حتى آدينا لايق اولما يان يۇلادوشمك قورخوسو-
ندا اولان عاليم و ياراديجى صنعتكارلانه امريكا ، نه ژاپونىيا ، نه
آلمانىيا ، نه ده فنلاندىيا قورماق اولار . سون اوج دۇلت محاربهدن
مغلوب چىخمشدى ، "بىزيم" دۇلتيميزا يسه قالىب ، نادانلار يوخسارى ،
عالimler آشا غى باشدا اولان جمعيتين طالعى بۇندا ن ياخشى اولابيلمز .
بۇگون جمعيتيميزده ضياليلار (عالى سا وادلى معنا سيندا) ايجه ريسينده
ياراديجى ضياليلار هئچ ده تامين اولونموشلارين سىراسيندا دئىيل لر .
دئيه بىلرلكى ، ايمكانلار قانونى امك حاققلارينا ياشاميرلار (بو
گولمه لى و آغلامالى سئوالين جا و ابى آبدىندير : قانون سوزلوق قانو-
ندان گۇچلو اولاندا ، قانونو قورويانلار اۇنو بوزانلارلا ال بىـــــــ
اولاندا ، حتى اۇنلارين ها وادارى اولاندا خلقين دا ، اۇنون ياراديجى
ضياليلارى نين دا گونو بۇندا ن ياخشى اولابيلمز .

يوكسلك انكشاف سويه سينه چاتمىش وخلقىنى اينسانا لايق حياتـــــــ
تامين ائتمىش اۇلكه لره تورپاغى نين دۇنيا نين آلتيدا بىر يره بر
اولدوغونا ، نه يئر آلتى ويئرا وئستوروتلرين چوخلوغونا و "توكنمزلسى-

يېنە "نە اوردۇسونون گۆجۈنە و خلقلا پارتيا نين سا رسيما زبیرلېنە" گۆره بۆكسك انكشافا نائل اولما يېلار. عصرىمىز علم، تىخنولوگىيا عصرىدىر. اۇنلار شاعاردا دىئىيل، ايشده، عملده ايرهلى گىدىيلر . بدبخت لىمىز اۇندا دىركى، بۇ عادى حقيقت لردن هامىدان چوخ دانيشان دا، بۇنلارى هامىدان ازحياتا كىچيره ن ده "سووتت خلقى" اولوب .

آرتىق سووتت حكومتى وكمونىست رزىمى بۇخودور، چىخىش او بولسدان قطعيت له آيرىلما قدادير. بۇ بۇيوك مسئله نين ان واجيب پروبلم لر- يندن بىرى ده ضيالىلار، اوجمله دن يارادىجى ضيالىلار مناسيبت دىر. دۇنيا مىزى قوران دا، بيخان دا، ايرهلى آپاران دا، كثرى چكن ده علم و مدنيتىن سوبهسى دىر. قالان هرشئى بۇ تمل اوستونده قورولسور . چوروك تمل اوستونده محكم وگۇزهل بنا قورماق اولماز .

بىرايلدن آرتىق دىركى، سووتت دۇلتى وكمونىست رزىمى دا غىليب بعضى شئى ده چۇخلار ينى قانع ائتمه سده، پارلامنتى مىز ده وار، سووتر- هن ليه قدم قويما غا باشلايان دۇلتىمىزده، حتى بوتون نورمال اولكه لرده اولدو غوكىمى، مخاليفت ده، چوخ پارتىيالىق دا يارانيب . رسمى دۇلت آپارا تىمىزلا مخالفتىن كسكىن قارشى دورماسى و بۇنون تۇره ده جىي آغير نتيجه لر آيرىجا بىر موضوع دور، اونا بۇمقالسه ده تۇخۇنماق ايسته ميرهم .

آغير آددىملارلا دا اولسا، بۇيوك قوربانلار حسابىنا دموكراتىيا و آزادلىق بولو ايله ايرهلى له مه يه چالیشان دۇلتىمىزده علمه ، يارادىجى صنعته و اۇنلارى تمثيل ائده ن يارادىجى ضيالىلار مناسيبت ديشمه لىدير. حكومتىمىزىن تركيبىنده علمى تىخنىكى انكشافى تشكيل اداره و تامين ائده جك آپارات - ناظىرلىك ، يا خودكميته يارادىلما - لىدير. جرأت له دىمك اۇلاركى، آكادىمىا نين اونيوترسيئتت لرىن ، مکتب لرىن و علمى تدقيقات اينستىتوتلارى نين مادى - تىخنىكى بازاسى چوخ ضعيف دىر. حقوقى و مادى گۇجۇسۇن درجه آشا غى اۇلان يارادىجى بىرلىك لر، (يا زيچى لار، رساملار، ژورنالىست لر، بسته كار لار و س . . .) اصلينده صاحب سىز قالىلار، سانكى هئج نه يه وهئج كسه لازىم دىيىل لر. ۷۰ ايلدن برى بۇساحه يه "رهبرلىك" ائله ين مركز - نهايت يوخ اولوب. آذربايجان حكومتى ايسه هله بۇ "كىچىك"، "ايكىنجى

درجه‌لی "مسئله‌ایله مشغول اولماغا ایمکان وواخت تا پمیر. بوآجینا —
جاقلی داخیلی چاخناشما وقارشى دۇرمانین نه وواخت ونئج —
قورنارا جاغینی دشک چتیندیر. آنجا ق علمین وتئخنیکا نین انکشافینی
باش سیز قویماق ممکن دئییل. ضالیلار مسئلهسی ده بو پروبلیم —
آیریلماز حصهسی دیر. بیر وضعیتدن چیخماق اوچون بیرنئچه تاخیره
سالینماز آددیم آتیلما لیدیر.

۱- آذربایجان حکومتی نین ترکیببندده دۇلت علم وتئخنیکا کمیتهسی
یارادیلما لیدیر. کمیته علمین بو تون اساس ساحه لرینی تمثیل ائدهن
تجربهسی، تانینمیش عالیم لردن عبارت کوللنگیا سینی یاراتما لیدیر.

۲- داکتک - آذربایجان دۇلتبندده علمین وتئخنیکا نین یئنسی
دهن قورولماسی وادارهسی، پلانلاشدیریلما سی، مالیه لشدیریلما سی —
کونستپ سیا سینی حاقیرلایب رسپوبلیکا نین آکادامیا لاریندا، اونیوئر —
سیته تدرینده، علمی تدقیقات اینستیتوتلاریندا و عالی تحصیل اینستیتو —
تلاری نین علمی بۇلمه لرینده گئنیش وهر طرفلی مذاکره سینی تشکیل
ائتمه لیدیر.

۳- مذاکره لردن سونرا سووئرهن دۇلت شرایطبندده داکتک - نین
استروکتور بۇلمه لری، بیرینجی نۇبه ده عالی آتتستا سیا کمیته سی و
اساس استقامت لراوزره مرکزى یکسپئرت شورالاری یارادیلما لیدیر.
۴- علمی اداره لرین مایی، ترکیبی، قورولوشو و فعالیت لری نین
دۇلت سویه سینده کوردیناسیا مسئله سینده سووئرهن دۇلت قوروجولو —
غونا اوغون اولاراق یئنیدن باخیلما لیدیر.

حکومت ترکیببندده تاخیره سالینما دان دۇلت علمی وتئخنیکا کمیته سی
نین یارادیلما سی یئنسی یارانمیش دۇلتیمیزین بو تون پروبلم لری نین
حبلیندا خلقیمیزین علمی - تئخنیکی پوتنسیالیندان ثمره لسی
استفاده یه ایمکان یارادار.

رداکسیادان؛ ائله گمان ائدیره مکی پروف سونورال دین
رضایفین بۇ مقاله سینده توخونولموش وتوخونولما میش
واجیب مسئله لر باره سینده باشقا گورکملی ضالیلاریمیز
دا اوز فیکرلرینی دئییه چکلر.

"حیدر بابایه سلام" هانسی لهجهده یازیلیمیشدیر؟

"حیدر بابایه سلام" - ین یازیلی صورتی نین دلی بونولوکله نسه ادبی آذربایجان تورکجه سینده، نهده تبریز لهجه سینده دیر. "حیدر بابایه سلام" ین یازیدا عکس اولونان دلی سس قورولوشلاری باخیمیندان بۇ لهجه لرین ایکی سیندن ده پایلی دیر. آما "حیدر بابایه سلام" ین یازیلی صورتینده کندلهجه سی، تبریز لهجه سی و ادبی لهجه میزین انطباق و افتراقی نین ایشیکینده باشقا بیر اؤزه للیک ده واردیر. بۇ اؤزه للیک "حیدر بابایه سلام" ین یازیلیشیندا ایشله - دیلمیش، آزقالا گونوموزه قدهر سورولوب گلن، یازی عنعنه لرینسه عاید دیر. بیزجه تبریز لهجه سیندن گلن صابیلی (معدود) ائتکی (تأثیر) لری چیخاندا، هاسئله اسکی یازی عنعنه لرینه عاید اولان آریلیقلار (فرقلر) گونوموزون یازی شیوه لرینه چئوریلیرسه "حیدر بابایه سلام" ین یازیلی شکلی ده بۇ بؤیوک اثرین تقریباً بونولوکله ادبی لهجه میزده اولدوغونو گؤسته ره چکدیر. "حیدر بابایه سلام" - ین رحمتلیک اوستاد شهریارین اؤز سسی ایله ضبط اولموش صورتی ده بۇ دوشونجه نی تایید ائتمکده دیر.

بۇ دوشونجه اؤزره "حیدر بابایه سلام" ین سس قورولوشو باخیمیندان نه دورومدا اولدوغونو اؤگریمک اوچون ان آزی اوچ نؤکتهدنی گؤزدن گئحیرمیلی بییک، سۇ نؤکتهلر بونلار دیر:

۱- ادبی آذربایجان تورکجه سی نین سس قورولوشونون قارباریق اؤزه للیکلری .

۲- تبریز لهجه سی نین ادبی لهجه دن اولان قارباریق آریلیقلاری .

۳- تقریباً گونوموزه قدهر اوزانان یازی عنعنه لری نین قارباریق اؤزه للیکلری .

۱- آذربایجان تورکجه سی نین ادبی لهجه سینده اؤن - آرخا، دؤدا قلا - نان دؤدا قلا نیا ن دستهلره بولونه بیلن دوققوز صائیت، صابیلی و حسابلی استثنالاری چیخاندا، دؤغما تورکجه بسط سؤزلرده، دؤغما لاشمیش

آلینما سۆزلرده واکلر (پسوندلر) ده صائتلر اویغونلوغو آدلانان
بیر قابدا اۆزره ایشلەنیر. بۇ قابدا اۆزره :

الف : بیر سۆزون صائتلری بۆتونلوکله یا اؤن صائتلردن (مثلاً)
ارگین، ائلجی، گۆل، گۆز ...) ویا آرخا صائتلردن (مثلاً : آزغیشن ،
آلجی، قۇل، قۇز ...) اولمالیدیر .

ب : ایکی شکیلی اکلر اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن یا پیشدبق-
لاری کۆکلره صائتلر اویغونلوغو قورارلار، مثلاً : "دیشلر (دیش + لر) ،
باشلار (باش + لار) ، گلمک (گمل + مک) ، قالماق (قال + ما ق) ، گۆزلر
(گۆز + لر) ، قۇزلار (قۇز + لار) ...

ج : دۆرد شکیلی اکلر اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن عــــلاوه
دۇداقلانماق - دۇداقلانماق باخیمیندا ن دا قوۋۇشدوقلاری کۆکلرین
صائتلری ایله اویغونلاشلارلار، مثلاً : "الیم (ال + ایم) ، آیاغیم (آیاق +
ایم) ، اۆزوم (اۆز + اۆم) ، بۇردوم (بۇرد + اوم) ...

د : / ای ، اؤ ، اؤ / صائتلری، صاییلی، علتلی استئنا لاری جیخاندا ،
یا نئیز ایلك هجده اؤلا بیلرلر. بۇنا گۆره نئحه هجلی بیر سۆزون
ایلك هجده سینده / ای ، اؤ ، اؤ / صائیتی اولاندا ، صونراکی هجده ده بۇ
صائتلرین عوضینده البته اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن بۇنسلارا
اۇغون صائتلر ایشلەنر، مثلاً : "ائلیمه (ائل + ایم + ده) ، اؤزۈ -
مه (اۆز + اۆم + ده) ، بۆلۈمدا (بۆل + اۆم + دا) ...

ه : صون صائیتی دۇداقلانان کۆکه قوشۇلان اکین صائیتی عموماً
دۇداقلانان صائیت اولار، مثلاً : کندی بۆلۈ ، سۆزۈن دۆزۈ ...
و : صون صائیتی دۇداقلانما یا ن کۆکه قوشۇلان اکین صائیتی عموماً
دۇداقلانما یا ن صائیت اولار، مثلاً : "ا ئوین، الین، دیلین ...

ز : سۆزۈ بئیرن صائیت اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن دا اۆزوندن
قاباق گلن صائتله اۇغون اولاجا قدسر، مثلاً : "سۆرۈ ، قوزۇ ، قایی ...

۲- جوخ باخیملاردا ن ادبی لهجه میزله منطبق اولان تبریزلهجه -
سینده :

الف : سۆزۈ بئیرن صائیت اؤن - آرخا - لیق و دۇداقلانماق -
دۇداقلانماق باخیمیندا ن اۆزۈندن قاباق گلن صائتله اویغون
اولما بئیر، ایشده ، بۇ صائیت همیشه / ای / ز / صائیتی اولور، مثلاً : "ادبی
لهجه ده سۆرۈ ، قوزۇ ، قایی ... تلفظ اولان سۆزلر تبریزل لهجه سینده سۆری،

قوزى، قاپى ... تلفظ اولور.

ب: بعضى اكلر آرخا صائىتلە داشلاشما قلا(تشبىت اولما قلا) اُون -
صائىتلى كۆكلرلە دە دگىشىلمز حالدا ايشلەنير، مثلاً "ادبى لهجە دە
گئتمك، گئدەك، گئدەجك، گئتدك، تمىزلىك، گۆردوگوم، سئوينجك ...
تلفظ اولان سۆزلر تبرىز لهجە سىندە گئتماخ، گئداخ، گئدەجـاخ،
گئتدوخ / گئتدوخ، تمىزلىخ، گۆردوگوم، سۆوونجاخ ... تلفظ اولور.

ج- / ۷ى / ياريم صائىتىندىن قاق گلن / ۶ / صائىتى / ائ / صائىتىنە
جئوريلير، مثلاً "ادبى لهجە دە آيران، قايق، قايجى ... تلفظ اولان
سۆزلر تبرىز لهجە سىندە ائيران، قئماخ، قئيجى ... تلفظ اولور.

د: بعضاً "ى/ي / ياريم صائىتىندىن وداها آرتىق، طئىنلى سىلردىن قاق
گلن / ۶ / صائىتى / ا / صائىتىنە جئوريلير، مثلاً "ادبى لهجە دە آيق،
داراق، آرابا ... تلفظ اولان سۆزلر تبرىز لهجە سىندە اياخ، دراخ،
ارابا ... تلفظ اولور.

ه: ايكىنجى شخص مفرد وجمع بيىهلىك اكلرى نين صائىتى دودا قلانير
، مثلاً "ادبى لهجە دە سئين، سىزىن، دىلىن، دىلىنيز ... تلفظ اولان سۆزلر
تبرىز لهجە سىندە سئون، سىزون، دىلون، دىلوز ... تلفظ اولور.

۳- يازى عنعنەلر يىمىزە گلندە، دىلبمىزى اسلامى الفبا ايله يازماقدا
مىن ايللىك تجربە مىزىن مۇنوجو (نتىجەسى) گونوموز دە، بۇ الفبا يا هر
سۆزو دئىلىدىكى كىمى يازماق يئترلىگىنى (كفا بئىنى) وئرمبشدير!)
آما بۇندان قاق، آلتىمىش ايله ياخىن سۆرەن پهلوى سۇغونتوسو -
ندا، دىل يىمىزىن مدرسەلردە تئلىمى باساق اولماغىنا گۆرە آنا دىلىندە
سوادلانماقدان محروم ساخانلىمىش تورک - دىللى ايرانلىلار يىمىز -
شا عىرلى ويا زىجىلار يازىلار يىندا اسكى يازى عنعنەلر يىمىزدن آنجاق
باجاردىقلار قدەر فايدالانا بىلدىلر. "حيدر با بيه سلام" دا آز - چوخ
اسكى يازى عنعنەلر يىمىزدن ائتكىلى (تأثير الميىش) اولدوغونا گۆرە
بۇ عنعنەلر يىن قاق بارىق اۆزەللىكلر يىنى ايزلەمەگىمىز "حيدر با بيه
سلام" يىن يازىلىشىندا تاپىلان ادبى لهجە و تبرىز لهجە سىندىن باشقا
اۆزەللىكلر يىنە اولدوغونو آنلاما قدا بىزە يارديم ائدە بىلر.

عصرلر بۇبو دىل يىمىزى اسلامى الفبا ايله يازماق چا باسىندا
(تلاشىندا)، توركجە نىن دۇققوز صائىتىنى عربجە نىن اؤچ حرفى (يعنى
و، ا، ي) ايله گۆستەرە بىلمكدن اؤترو بۇكىمى تدبىرلر ايشلندى

بورادا يالنىز بحثىمىزى آيدىنلادان بىر نىچە تدبىره اشاره اولور):
 الف : توركجده اولان صائيت - صائيت اويغونلوغو گوزله نىلمكدن
 اوترو بو و، ا، ي حرفلىرى عربجهدن آلتىمىش الفبا نىن اۇن صائىتلىرى
 ايله ايشلەنننندە اۇن، و آرخا صائىتلىرى ايله ايشلەننندە آرخا
 صائيت كىمى دگرلندىرىلدى. بئله ليكه، مثلاً "سود سوزونده /س/ صائيتى-
 نىن اۇن صائيت اولما غينا گوره و حرفينه اۇن صائيت دگرى وئريليب
 صو سوزونده ايسه ص صائيتى نىن آرخا صائيت اولما غينا گوره و حرفينه
 آرخا صائيت دگرى وئريلدى .(۲)

ب : توركجده اولان صائىتلىر اويغونلوغو قايدا سينا گوره ايلك
 هجهدن صونراكى هجەلرين صائىتلىرى نىن يوړومو (تفسىرى) اوجونون
 ايچ دىل بىلگىسى نىن عهدە سىنە بوراخىلدى. مثلاً، اوردكە (۳) سوزونده ،
 يازيدا منعكيس اولمايان صون صائيتى / او / وبوسوزو / ووردون /
 اوخوماق، ها بئله كوكلنه (۴) سوزونده، يازيدا - منعكيس اولمايان صون
 صائيتى / او / بو سوزو / كۇنلونه / اوخوماق اوجونون بوړجـ
 تائىندى .

ج : صائىتلىر اويغونلوغو قايداسى نىن اوجو طرفيندن گوزله-
 نىليب، اكگرين ده اوقايدا اوزره دوزگون اوجونوشو آرخا بىنلىغى
 ايله اكگر بوتونلوكله اۇن دوداقلانمايان صائىتلىره (يعنى /اي / و
 / ا / ايله) يازىلدى. بئله ليكه اولردى (۵)، صائلمه (۶)، سوزىنى (۷)،
 اولسه (۸)، بوقسه (۹)، وارسه (۱۰)، اوتورمه (۱۱)، قورمس (۱۲)، كوگل
 (۱۳)، مرغنه (۱۴)، حالده (۱۵)، جوتچى (۱۶)، تارلاده (۱۷)، اوتاقدن (۱۸)،
 خمارده (۱۹)، حما مده (۲۰) .. كىمى يازىلىشلارى اوجو طرفيندن اولاردى
 صاخلاما، سوزونو، اولسا، يوخسا، وارسا، اوتورما، قورموسان، كۇنلـ
 مورغونا، حالدا، جوتجو، تارلادا، اوطاقدان، حاما مدا .. كىمى اوخوماق
 گوزله نىلىردى .

د: بو نواعلاردان علاوه اسكى يازى عنعنەلرينه گوره چوخ وقت صون
 هجەنن صائيتى ، نەدنسە، دوداقلانان صائيت اولوردو. مثلاً "بو سوزلرده
 گورونن كىمى : كلور (۲۱)، وىرسون (۲۲)، چكسون (۲۳)، ايدوب (۲۴)، آلوب
 (۲۵)، قانلو (۲۶)، نىلسون (۲۷)، دوشمه سون (۲۸)، گلوب (۲۹)، بىلورم (۳۰)
 گوستروسن (۳۱)، چىخوب (۳۲)، دىيورم (۳۳)، سيويندىرسون (۳۴)، محبتى -
 نون (۳۵) آيلمىويدى (۳۶)، دور " (۳۷)، بيا نوب (۳۸)، پىشمىشون (۳۹)، بيا غدور

(۴۰)، آغدور (۴۱)، دیوبلر (۴۲) . . . حا لبوکی ما ئیتلر اؤیغونلوغ—
 قایداسینا گۆره بۇ ما ئیت دۇدا قلانما یا ن ما ئیت اؤلما لی ایدی، یعنی
 وئردیگیمیز مثاللار بئله اؤخونما لی دیر: گلیر، وئرسین، چکمه سین ،
 ائدیب، آلیب، قانلی، نئیله سین، دۆشمه سین، گلیب، بیلیرم، گۆستەر—
 یرسن، چیخیب، دئییرم، سئویندیرسین، محبتینین، آییلما بییدیر، دیر،
 یا نیب، پئیشیشین، یاغ دیر، آغ دیر، دئییلر . . .

قیما جا آجدیغیمیز بۇ اۆچ ملاحظه (یعنی ادبی لهجه میزین، تبریز
 لهجه سینین واسکی یا زی عنعنه لری میزین قارریق اؤزه للیکلیری)
 یا دیمیزدا ایکن "حیدر با بیه سلام" — ین یا زیلی صورتینه با خا رساق
 بۇ مقاله نین باشلانیشیندا اؤنه سؤرولموش دۆشونجه لره جا تا جا غیق.
 "حیدر با بیه سلام" — ین ایلك با صلیشیندا ن (اسفند ۱۳۳۲) آلینمیش
 ۴۲ نجی بۇغومون (بندین) یا زیلیشی عینا" بئله دیر:

بُستان پوزوب گتیریردک آشا غی
 دولدیریردیق اُوده تاхта طا با غی
 تئدیرلرده پشردیق قا با غی
 اوزون بیوب تۇملارین چتاردیق
 جوخ یمکدن لاپ آزقالا چتاردیق

یا زیلیشیندا تکیل (واحد)، منسجیم بیر شیوه عوضینه مختلیف شیوه—
 لردن فایدالانمیش بۇ بۇغوم، یا زیلیب — اؤخونما سی یا ریم عصردن
 آرتیق ایراندا یا ساقلانمیش. دیلی میزین یا زیلیشینا، یا زیلیدیغی—
 عصرده، گۆزگو، (آینا) تۇتما قدا دیر. عربجه و فرانسوزجا سا وادلسی ،
 فارسجا دا ایسه بۇیوک پارلاق اثرلر یا رادان نابیغه شاعیر، آنادیلی
 نده تعلیم آلابلمه دیگینه گۆره "حیدر با بیه سلام" ادلی آنا اثرینی
 آنجا ق داغینیق خصوصی مظلعه لریندن قازانمیش یا زیلیش معلوما تی
 ایله یا زایلیمیشدیر (۴۳).

بۇ بۇغومدا، کند تلفظونون ده، تبریز لهجه سینین ده، اسکی یا زی
 عنعنه لری میزین ده ایزلرینی آیدینجا گۆروروک. مثلا "کند لهجه سی نین
 آیدین ایزینی اُوده (یعنی ائوده) سؤزونده، تبریز لهجه سینین اثرینی
 بۇ لهجه یه اؤزه ل (مخصوص) اؤلان آرخا ما ئیتله داشلا میش بیراکی اؤن
 ما ئیتلی بیر کؤک ایله پشردیق (یعنی پیشیریردیک) سؤزونده، کند
 تلفظ ایله ادبی تلفظ موزون انطیبا قینی گتیریردیک (یعنی—

گتيريرديك (آشاغى، تاختا، طا باغى، يىمكدن (يعنى يىمكدن) سۆزلىرىندە، اسكى يازى عنعنەلر يىمىزىن اشلىرىنى يىوب (يعنى يىيىب) سۆزۈندە دۇداقلانن صائىتىن يىرسىز ايشلەنمەسىندە، ھا بىللە /أ، /اى /، /اؤ / اؤ / اؤ /، /ائى / صائىتلىرى نىن اعرابلا گۇستەرىلمەلىرىندە گۇروروك . كند تلفظۈندە اؤلان / اؤودە / وتبرىز تلفظۈندە اؤلان / پىشىر- يردىخ / سۆزلىرى ادبى لەجەمىزدە دىيىلن صورتلەر صالىنارسا، بۇ بۇغوم بۇتونلوكلە ادبى لەجەمىزدە اۇلاجا قدىر، يالنىز اسكى يازىلىش تكمىللىنىش الفبا مىزا جئورىلمەلى دىر :

بۇستان پۇزوب گتيريرديك آشاغى
 دۇلدوروردوق ائودە تاختا - طا باغى
 تىندىرلردە پىشىريرديك قا باغى
 اؤزۇن يىيىب تۇخۇملارنىن چىرتلاردىق
 چۇخ يىمكدن لاپ آز قالا جاتلاردىق

بىرىنچى "حىدربا بايە سلام" - ا اۋترگى بىر باخىش گۇستەرىركى بۇ ۷۶ بۇغوملوق آنا اشرىن دۇرد بۇغوموندا (يعنى ۱۶، ۴۵، ۶۱، ۶۴ - نجو بۇغوملاردا) تىبرىز لەجەسىندە اؤلان قرە، قرەلدى، قىنىيىبىر، تۇسۇسى (ادبى لەجەمىزدە قارا، قارالدى، قايتايىر، تۇستوسو) وبىر بۇغوموندا (۴۴ - نجو بۇغومدا) قاشدىق (ادبى لەجەدە قاجدىق) يازىلدىقلىرى تلفظدە قافىە اۇيغونلۇغونا گۇرە صاخلانمىلى اۇلورلارسا، قالان ۷۱ بۇغومون ھا مىسىندا ادبى لەجەمىزدن عوموما" اسكى يازى عنعنەلر- يىمىزە گۇرە فرقلى گۇرونن موردلر جىزى دگىشكىلىكلەرە ادبى لەجەمىزە جئورىلەبىلر .

كئچەرەك، بۇدا دىيىلمەلى دىركى "حىدربا بايە سلام" - ين ايلك باصلىشى دىلچىلىك باخىمىندا ن تايىسىز بىر آبيدە كىمى قۇرۇنوب صاخلانمىلى حالدا، بۇ يۇكسك آنا اشرىن قاورايىش (آنلايىش) چئورە- سىنى (دايرەسىنى) داھا دا كنىشلىندىر ك اۋجون اۋنون ادبى لەجەمىز- جە دە يازىلىشى دقتلە حاضىرلانىب باصلىما لىدىر . بۇايش عىنما" ايكىنچى "حىدربا بايە سلام" اۋزەرىندە دە گۇرولمە لىدىر .

بۇ ملاحظەلر عنوان ائدىلمىش محدود بىشى نتيجه لىندىر مگە بىر اشاره حدىندە يىترسەدە، "حىدربا بايە سلام" ادلى دالغالى اوقيانوس اۋرەكلى دالغىجلار يىمىزا (غواصلار يىمىزا) اۋنون تۇكنمىز اينجى

خرمنلریندن یۆکلر توتما غا آرا لیکسیز (مدام) سسلنمکده دیر .

اشاره لر :

۱- بوايش اوستاد دوكتور حميد نطقى حضرتلرى نين همت وچا با لارى ايله اوستادين ۱۳۶۵ - نجى ايلين دى آييندا چيخيمش "يا زى قا يسدا لارى " آدلى اثرينده نتيجه لندير يلميشدير .

۲- يا زى قا يدا لار يميزدان يا نانا (راجع) اوستاد دوكتور حميد نطقى حضرتلرى نين وار ليق درگيسي نين بوا ييلار يندا كى مقاله لرى اولدوقجا دگرلى واؤ گره دي جي دير :

آبان ۱۳۵۹، مهر و آبان ۱۳۶۱، مرداد و شهريور ۱۳۶۲، فرورديه — و اردي بهشت ۱۳۶۴ (۳) - "تيغه اوردك جسم عريا نكا كر كمزى سكا " "فضولى"

۴- "حق تعالى انك كوكلنه الهام ايدر دى .
"كتاب ددم قورقود على لسان ظا يفها وغوزا"
"كوكلنه" يا زيليشي نين ايلك هجه سينده كى / و / ما نيتي نين اينجه ليگى اوندان قاباق گلن اينجه / ك / ما متى ايله گؤسته ريلير .

۵- "... نهدير سه اولردى..."

"كتاب ددم قورقود..."

۶- "ما قلمه نقدغم عشقيني ايجان ظاهر ايت" "فضولى"

۷- "در تك ديشين سوزيني هر دم ايشيتمكا ايستر" "فضولى"

۸- "من بعدا كر منيمله حبيب اولسه آشنا"

(خطا ئى)

۹- "بوقسه دريا اوزره هر بير قطره نين دورانى وار"
(صائب)

۱۰- "چوق دگل حيرت يرى گروار سه شيرين سؤزلى"
(صائب)

۱۱- "اغيار ايله اوتورمه ديدوم بوقدر ديدى (زاجى)"

۱۲، ۱۳، ۱۴) - "قورمسن دام كوگل مرغنه دن گؤستروسن"
(زاجى)

۱۵ - "اوزون بو حالده جانانيمي يتور تانرى" (صراف) .

۱۶، ۱۷) - "جوتچى سورور تارلاده جوت شور ايله" (صابر)

۱۸- "ياريم سحر گؤنش كيمي چيخدى اوتاقدن" (معجز)

۱۹- "يلمىوبدى گنه ايمديده خمارده دور" (قمرى)

۲۰ - "حمامده اوخوماق غربتده اوگونماق"

" مجتهدى (امثال و حكم) ..."

- ۲۱- "سرودن بیکرک کلور اول قامت موزون بکا" (فضولی)
- ۲۲، ۲۳- "صوبه ویرسون باغبان گلزاری زحمت چکمون" (فضولی)
- ۲۴- "برده سندن کشف ایدوبای ورد احمر یوزنکی" (خطائی)
- ۲۵، ۲۶- "مژگانی آلوب قانلو یاشیندن رک یاقوت" (صائب)
- ۲۷- "ساقی منیمله شیشه پیمانہ نیلسون" (صائب)
- ۲۸- "گؤزله آتلارین اؤستینه هیچ یردن ایشیق دوشمه سون" "کورا وغلی (همت علیزاده)
- ۲۹- "دگیرما نچینیک ایوینه گلوب بیپر طرفده اوتوردی... کورا وغلی ..."
- ۳۰، ۳۱- "زلفا یچینده بیلورم خالی نندن گوستروسن" (راجی)
- ۳۲- "چیخوب ترتیب دن اوراق اولوب مجموعه جسمیم" (صراف)
- ۳۳، ۳۴- "دیورم حق سنی سیویندیرسون" (صابر)
- ۳۵، ۳۶، ۳۷- "می محبتی نون جرعه سین ایجن عاشق آیلمیوبدی گنه ایمدیده خمارده دور" (قمری)
- ۳۸- "بیغمبرین چراغی قیزدان یانوب" (مجتهدی...)
- ۳۹، ۴۰، ۴۱- "بیشمشون دادی یا غدور، آشپزین اوزی آغدور" "مجتهدی..."
- ۴۲- "بیمه پیس دیوبلر، یاخشیه یاخشی" (مجتهدی...)
- ۴۳- "دراین دوران شرایط کشورما چنان بودکه اصولا" نوشتن زبان ما یکسره امری محال می نمود. بنا براین هنگامی که زبان ترکی ادبی و نوشتاری به دستگیری دولتیان و عمال آنان منسوخ می گشت بحث درباب دقایق املا و تفکر درباره طرق اصلاح خط را نمی توان منتظر بود. هر شاعر آگاه و نویسنده با ذوق (اگر از دست تجاوز زمان درامان می ماند) قاچاقی و درخفا سرودغم خویش را به هراملا و لهجه و رسم الخط که ممکنش بود در قطعه کاغذی رقم می زد و کسی را مجال چون و جرائی نبود. بدینسان در این زمستان دراز که بر ما گذشت اگر هم دوسه روزی (به هر علت و سببی که بوده) صولت سرما شکست و مجال چاپ چند دفتر و کتابی به زبان ترکی موقتاً به دست آمد، از وسایل و اسباب نگارش به ما حضری که بود اکتفا شد و امکان بحث و فحص در مسائل و فنون کتابت حاصل نیامده دیری نپائید که سرزمین ما از نو در ظلمت سکوت فسر دو آتش این جستجوها نیز فرو مرد.
- (اوستاد دو قنور حمید نظقی "زبان و خط ما" وارلیق دوماه اول ۱۳۶۴)

○ الی ایل گۆز یولا تیکدیم

یولا باخدیم یورولدوم سا مان اولدوم سورولدوم
الی ایل یولا باخماقدان کابا اولدوم قورولدوم

ایلک دفعه اولاراق، مین اوچ یوز ایگیرمی دوردونجو گونش ایلی آذربایجاندا قورولان ملی حکومت زامانیندا، بیرایل اولاراق آنایا دیلینده درس اوخوماغا باشلادیم. ائله اوایلک چاغلاردان آنایا دیلین شیرینلیگینی، دادلی لیغینی دویوشدوم. هرگون دان یئری سؤکولمه دن یوخودان قالخیب مکتب واختینا قدهر چالیشاردیم، صبرسیز قرارسیز مکتبه گئتمک ده ن اوتری اوله ردیم. اوایلردن قیرغ بئشایل سووشا رکن یئنه ده هرلحظه لری یادیمادیر او زمانین خاطره لری بیرجانلی تابلو کیمی گۆزومون اونونده مجسم دیر. بیرلحظه فیکره دالاندا سانکی سینما پرده سی کیمی اوشا قلیق خاطره لری گۆزومون اونونده حانلانیر.

هامیدان قاباق مکتبه گئده ردیم، مکتبین قاپیسی آجیلما دان من اورادا حاضیر اولاردیم. بئله دشمه لیم کی هرگون مدرسه مستخدمیندن اونجه من مدرسه قاپی سیندا کشیک دوراردیم، مدرسه قاپیسی آجیلان زامان هامیدان قاباق ایجری گیره ردیم.

مدرسه میزین مدیری زنگی سله ندیریب هامی اوشاقلار آلا ی وورارد. یلار. منیم سسیم یاخی اولدوغونا گۆره، مدرسه مدیری منی صف قباغینا چاغیریب دعا اوخوماغی تکلیف ائده ردی. منده صفیسن قباغیندا دایاناراق، دعا اوخوماغا باشلاردیم، اوشاقلار داسس - سسه وئرکن من اوخودوغوم دعالی بیرلیکده اوخویاردیلار:

ای بیزی یوخدان یارادان تاریمیز سن بیزه لطفونله عنایت ائله
بیزلری دوزگون یولا دوز ایشلره قدرت ذاتونله هدایت ائله
وئر بیزه توفیق کی تحصیل ائده ک علم وادبیه بیزه زینت ائله
خدمت ائده ک بیز آنایمیز یوردونا سن اوننی دا حفظ وحمایت ائله

قبرخ بئش ایلا بو دعالرین زاما نیندان سوووشور هله ایندی ده
واریا دیمدا دیر. سوزون قیاسی عمر و مده اوج کره کتاب یا ندیر میشام،
هرواخت یا دیما دوشنده ایجریم اؤد دوتوب یا نیر، اوزومو قینییرام
اؤزومه بیر آیری گؤز ایله باخیرام.

ایلک دفعه اولراق استبدادی شاه اولو آذربایجاندا یئنسی دن
قورولاندا ناچار حالدا کتابلار یا ندیریلدی، اوگون منده جانبمدان
آرتیق ایسته دیگیم کتابلاری اؤز الیمله اؤدا چکدیم. کوچه ده هامی
اوشاقلار زوراکیلیغا معروض قالدیقلارینا گوره، اؤز الری ایله اؤز
فرهنگ لرینی آرادان آپا ریردیلار. گؤنده با غریما با سدیغیم کتابلار
جیزا - جیز ایله یا ناندا، ائله نظریمه گلیردی کی جانلی اوشاقلار -
دی یا نیرلار، اولارین فریادینی ائشیدیردیم، بیر آن منده یا ندیغیمی
دوبودوم فریاد جکیب آغلادیم.

کوجه ده اوشاقلارین آتا و آناسی الری قویونلاریندا بوکتساب
یا ندیرما مراسیمینده اشتراک ائدمیشدیلر، آخی بیزیم محله میزده
شاهلیق رژیمینین یا لتاقلاریندا ن صحنه ده واریدیلار، اونون قورخوسو -
ندان هامی کتابلارینی اونون گؤزونون اؤنونده یا ندیردیلار.

هامیا آیدین دیرکی اؤساتقینلار راپورت حاضرلاما غا اوارادا
ناظیرا ولموشدولار. من اؤندا اوشاق اولدوغوما خاطر جریا نیسن
نتجه اولدوغونو بیلمیردیم، سیاسی جریا نیندا اولما دیغما گوره
آذربایجان ملی حکومتین باره سینده شخصی نظریم بوخودور، اونو رد یا
تایید ائله مک منظوروم اولما دیغینا گوره بیرسؤز دشکک ایستییره م،
اودا آنا دیلینین باره سینده دیر.

اؤ بیر ایلدن صورنا تورک دؤنیاسیندان هرگون اوزاقلاشیردیق.
یئنسی کتابلار بیزه وئردیلر اوخوما غا باشلادیق، آما من اؤزومده
آنا دیلینه اولان قیزغین هوسی گوره بیلمه دیم، گونی - گوندن مکتبه دن
بیزار اولوردوم، ایش او یئرله جاتدی کی، آتا - آنا مدان گیلزین
مکتبه دن قاحیردیم.

باش آغریسی اولماسین، هر قده ر تلاش ائله دیم او کتابلارلا انس
توتام امکان اولما دی، باریشا بیلمه دیم. داوا - شاوا ایله اونونجی
صینغه قده ر اجبار حالدا درس اوخودوم.

اونونجی صنفدن صورنا همیشه لیک کتابلاری کنارا قویوب، درس

اوخوماق دونیاسیلا وداغ ائله دیم. آتامین عطارلیق مغازاسی
 اولدوغونا گۆره عسکرلیک دوره سینی سۆره نندن سونرا، آتایا یاردیم
 گۆسترمگه عطارلیق ایشینه مشغول اولدوم. آتام دونیادان گئدییب
 ابدیته قووشارکن من اوزون مدت لر عطارلیق ایشینه ادامه وئردیم.
 سونرا شهریمیزده دوکتور-داواخانا چوخالدیقجا عطارلیق ایشیده
 رونق دن دوشدی، ناچار حالدا عطارلیغی بوراخیب خواربار ساتماغا
 باشلادیم.

ایل لر گئج دی، گونلر باشا جاتدی، شانلی اسلامی انقلابیمیزین زمزمه-
 سی باشلان دی خون وقیام شهری جالخالان دی. اللی آلتی نجی گونش ایلی
 بهمن آیینین ایگرمی دو قوزوندا قهرمان تبریز، مشروطه قهرمانی،
 ستارخان باقرخان یوردو دالغانیب تموجه گلدی، بوموروقلار یومولدی،
 فریادلار قوزان دی، کوتله وی حرکت سئل کیمی باشلان دی، استبداد
 رژیمینین تمل دالشارینی اوینا دیب، رضاخان اوغلونون بئلینسی
 سیندردی. او تاریخی انقلاب دؤنیا جریده لرینده عکس اولوب توپ کیمی
 سله نیب، الهی انسانی رهبرین ان فاس- قُدسی سایه سینده، داهیپانه
 رهبرلیگینین آلتیندا اسلام انقلابی ظفره اوغراد ی، ثمره یئتیشدی.
 استبداد زنجیرلری قیریلدی بیر آزادلیق نسیمی اسمگه باشلادی،
 تحقیرلره معروض قالان ایرانین مختلف ائللری آیاغا قالخیب، آل-
 اله وئریب، اسلامی انقلابی بیزی تهلکه لردن قورویوبلار، او جمله دن
 آذربایجانین قهرمان خلقی ایلر بوی استبدادی رژیمین سونگوسی
 آلتیندا، جوربه جور تحقیرلره - اشکنجه لره معروض قالیب، دیالری
 فرهنگ لری یاساق اولموشدور. اسلامی انقلاب سایه سینده باغلانمیش
 دیلر آجیلدی، دورلو غزت لر درگی لر چیخدی.

اشبیدون سۆزلری عطار اوغلوندا کونلومون یاراسی ساغلا ربیرگون
 باغلانمیش قادا قلی دیلر آجیلر ائلمین نغمه سی یا بیلار ربیرگون

ائله دئدیگیم کیمی اولدی، دیلر آجیلدی استعدادلار شکوفه له نیب
 چیچک لندی. شاعرلر شعر قوشماغا، یازیچیلاریمیز یازی یازماغا
 باشلادیلار. آما یئنی چیخان غزت له - درگی لر مادی لحاظیندان
 چتینلیکلره معروض قالدیقلا رینا گۆره دوامی اولماییب، چوخ گئج

جېخدىلار آما تئز باتدىلار. وارلىق ژورنالى استىشاشى اولاراق، پرو- فسور، حكيم، دانشمند ايرانين آذربايجانين خلفا و غلودكتر جواد هيئت حضرتلرينين باشچىلىقى آلتيندا اينديده ده. دامام اشديب، ديلمىزىن فرهنگىمىزىن جېچكلنمەسېندە و اونون انكشافىندا درين تاشىرى اولموشدور. ايلك جاغلار هرآي بير سايبى اليمىزه جاتاركن علاقەدار- لارزين سونسوز عطشىنى سۇندوروردى، ايندى ايسە اوج آيدن - اوج آيا باسلىب - يايىلاركن، علاقەدارلارنى اوج آي انتظاردا قويور، "هئىچ ذات چتتين اولماز الله انتظار كىمى".

اسفندآيىنين آلتى - يئدينجى گونى بدى. اوگون صبح تئزدن، ساغ كۆزومون اوست قاپاغى اسمەگە باشلامىشدر. ائل ايچينده بئله مرسومدور، هر كىمەسە نين كۆزونون قاپاغى تيتىرەسە، اونا دئىللىر كۆزون يول چكىر. او گونده منىم كۆزوم يول چكىردى، ائله صبح جاغلاردان بير خبرين - حادثە نين اوز وئرمەسېنى كۆزلە بېرىدېم. بونى دا قىد ائتمك لازىمدىر، هر كىسە كۆزى يول چكسە رسم اولدوغونا كۆرە بېر قېرمىزى ساپ يا كاغىذ كۆزونون اوستونە باپىشديرار، اوز وئرن حادثە نين خوش اولماغىنى الله دان طلباشدەرلر. منده كۆزومون اوستونە بېردرە قېرمىزى ساپ باپىشديرديغما كۆرە مغازا يا گلنلرېن كۆزى منە دوشمك همىن، كۆلە - كۆلە دئىردىلر: فلانكس كۆزون يول چكىر، خېردىر انشالله.

دقيقەلر، ساغاتلار، منجە چوخ آغىر نظرىمە گليردى. كۆن اورتا زامانى ياخىنلاشمىشدير، بېرنفر دوستلاردان سئوينجلى اولاراق مغازا يا وارد اولوب اينده بېر بويالى (رنگى) درگى منە گوستريب: "سە بېر هديه كتيرمىشم"، درگىنى منە وئردى.

درگى نين اوستينده كۆزوم "يول" كلمەسېنە دوشدى، ايلك باخىشدا اينانمىردىم، مجلەنى وراقلاماغا اوزومده جرئت كۆرە بىلمەدېگىمە كۆرە، شوكة اولان آداملار كىمى قوروموشدېم - آغزىمىن سووى چكلىب دىلېم آغزىمدا چۇنموردى، آما ايچېرىمده بېر طوفان واردى كى منىم بوالكن دىلېمە ناقص قلمىمە بيانان گلمز، سئوينجىمىدن آزقالىردىم قانادلانام اوحام. اللى ايلدن سونرا اوز آرزىمما چاقدىغىما كۆرە، كۆز ياشلاريم او كۆزەل درگىنى ايبىسلاددى. هلە تازا باشا دوشورەمكى نەسبە كۆزوم بول چكىردى. آغلايا - آغلايا اختيار سىز

سئوينيرم يول گلدى يول آچيلدى يول گلدى
سينميشدى قول قاناديم يئنه منه قول گلدى.

يول درگى سينين اوچونجو ماينى وراقلىرام ،گۆزەل - ياراشيقلى
دەگرلى ،مجلەنين شجا عتلى ،اقتدارلى ،شها متلى ،يارادانين كيىم
اولدوسونى آختاريرام .درگى نين سگيزينجى صحيفە سيندە گۆزوم استاد
ذكريا طرزمى نين شكيلينه دوشدى .اوستادى ايلك دفعە اولراق وارلىق
درگى سيندە شكيلينى گۆرموشدوم .ايندى ايسە اونون عكسى گۆزومون
اؤوندە دير ،اونون سيما سيندا مىلى سردا رستا رخا نين شجا عتلى
باقرخانين وقار يىنى ،شيخ محمدخيا باني نين مفكوره سيني وقوچاق نبى -
نين ظالمىره قارشى مبارزه سيني دۇيورام .

آپارديغى مباحيبيە باخيرام ،ايگيرمى بئشينجى گونش ايليندە
آنادان اولدوغونى گۆرورەم .من كتابلاريمى اودا چكندە استاد
آنادان اولور .بئله نظريمە گليركى استادانان اولاندا ،منسە
گولورموش ،منە بئله دئمك ايستردى .- سن يانديرديغينى من
سۇندورەجەگم - سن بوزدوغونى من تيكەجەگم .

سا والانين گونش پارلار باشيندا داستانلار واراؤ آغارميش باشيندا

ايندى ايسە بو زامانا قوجاسى ،باشى قاشى آغارميش اصنافە ،
قافلانتى داغينين داليندان ،آيدوغموش - قرانقو - قيزيل اوزن جايلا -
رينين كنار يىندا ن ،بالاجا ميانا شھريندن اوستادا اولدى سلاملار
گۇندە يريرم .استادين قلم داشلارينا - يول درگى سيني يارتما سيندا
چالیشان انسانلارين اللرينى اوپورەم .متعال آلله دان استاددا
وقلمدا شلارينا باشى اوچاليق - ساغليق - سلامتلىك دليله يريرەم .
اميدوم بۇنا ديركى بۇمقدس يولونوزدا هميشە ليک داوام ،قوام
تاياسينيز وبوندا ن آرتيق راق نائليت لره باشاريلا موفق اولاسيز .

منیمسه مک اگر بیزیم وظیفه‌میز دگیل کیمین وظیفه‌سی دیر. آیا
وظیفه‌نی انجام و ثرمه مک انسانا عیب سا بیلماز؟
بۇ مملکتده ایگیرمی میلیوندا ن آرتیق بۇدیله دانیشان وار، اگر
بۇ مملکتین، تاریخین و ادبیاتین بیر گلستانا تشبیه ائدسک تورک
قسمتی اونون قیزیل گۆلری ساییلار، اگر بۇ باغین ایچینده بـ
قیزیل گۆلر سولسا گناهی بیزیم بۆینوموزا دوشر، کی اونلاری
یا خشی سا خلیا بیلمه‌میشیک .

نه دن بیزیم آتا - بابامیز دؤرت مین ایلدن بۇيانا سوادسیزلیق
ویا زماق اوخوماق بیلمه‌مزلیق ایلن بۇدیلی و ادبیاتی داشیب و آغیز-
دان - آغیزا وسینه دن سینیه ده‌لر با نارا اؤیره ده - اؤیره ده
و آتالار او شاقلارا اوخویا - اوخویا بیزه بیتر بیلر، اما ایندی
بیر بئله بازیا اوخوما بیلن و بیر بئله چایخانا ایچینده یا شایان
لارین الی ایلن آرادان گئدیر .

انسان بیر شئی هئج بیلمه‌سه اونون گۆزه‌للیگینه پی آ پارماز،
اصلاً بیلمزکی دونیادا بئله بیر شئی ده وار تا گئده اونویا چیندان
تانییا، اما بیر آز بیلنده، بیر آیقلیق اونا اوز وئروب و آیقلیق
اونو قویماز راحت یاتا . بیزیم بودرس اوخویان چوانلاریمیزدا حتی
آیقلیق دا بۇخ دور .

نه زامان وهانسی کیمسه نین الی ایلن بئله بیر آیقلیق بـ
حوانلارا آتا - بابا میراثی باره سینده ال وئره جک اونو الله بیلر .
تورک دبیلنده اولان شفاهی و مکتوب ادبیات و اونون شاخه لری،
لیریک ادبیات، ناغیل لار، اساطیر، دینی و فلسفی نصیحت لی مضمونلار،
عاشق شعر لری، سازدستانلاری، گۆلمه لی سۆزلر او قدهر دیرکی آیری
ملت لرین ادبیاتیندا بئله بیر شیرین و بارلی ادبیات آرتا پیلار،
بیزیم رسمی اوخونان ادبیاتیمیزدا مدرسه لرده ودانشگاه لاردا تورک
ادبیاتینین و اؤ دیله دانیشانلارین آدی چکیلمیروهئج کس اونلارین
وجودوندا ن خبرلی اولمور ائله بیر داش آلتدان و بیر داش اوستدن
قویوب مملکتی بۇ موضوع دان خلاص ائتمیشیک .

اگر عما الدین نسیمی نی تانیما ساق نجور اونون هنرینه پی
آیا رریق، اگر علی نسیمی نی تانیما ساق نئحه اونون فکرینه وزامانینا
نست قابا قجیل فلسفه سینی تانیما رریق، اگر بیلمه سک، خسته قاسم کیم

دیر اُونون گۆزەل شعرلرین هاردا ن اُوخویاریق، اگر دده قورقود کتابین اُوخوماساق هاردا ن بوملتین پهلوانلیقین و انسانلیقین بیلهریک . اگر فضولینی تانیماساق نه بیلیریک اونه دئییر .

ایندی بیزه موضوع بئله مشتبه اولوبکی خیال ائدیریک رسمی دیلده تعلیمات الماق وهرکسین بیرایش اویرنمسی ائله همان تورک دیلینده سوادلی اولماقی دیر، چورکچی لیگین نه ربطی وار دمیرچی - لیگه؟ اونا گۆره بو اشتباه بیزی بوموضوع دان کی آنادیلیمیزده سوادسیز قالمیشیک خبرسیز ساخلیرسونرادا بیریبلن، بیردئین اولمور و عمر بئله گئچیر و بؤدیل بیزیم خبرسیزلیگیمیز اشرینده ازیلیر و ضعیف دوشور وهر گۆن بیریاندان اونا بیر کلمه سؤخولور وینرلی و دده - بابالی کلمه لرین یئرین آلیر، ودانیشا نین آغزیندان چیخان کلمه لرین چوخ حصه سی آیری دیل لردن اولور، بئله بیرآدامین تورک دیلینده دانیشدیغینی دوشونمک اؤچون بیز گرهک آیری بیردیله بیلک یوخسا آیری بیر یا ایکی دیلی بیلمدن بئله بیر دانیشغی فهم ائتمک اولماز. چون بیز بئله بیر فیضه مالک اولموشوق بیر- بیر - میزین دیلین قانیریق یوخسا بئله بیر قاریشیق دیلی آیری فیضه مالک اولما یان تورک لر قانما زلار .

من بونو دئمک ایلن اُوخوجولاری بو بؤیوک ضعف یمیزه آشنا ائتمک ایسته بیرمکی بیلهر دوردمین ایلدن آرتیق تاریخی اولان بو گۆزەل دیل بیزیم ضعیف میزین سایه سینده آرادان گئدیر. بوضعی آرادان آپارماق چوخ دا چتین بیر ایش دگیل، اؤز آنادیلیمیزدن مدافعه ائتمک و ایرانین ادب باغیندا بؤگوللری بچرمک مشکل دگیل، اوندان علاوه، آتا - بابا میراثین و ملی شخصیتین حفظ ائتمک و خطرلردن قوروماق بیزه بیر بؤیوک وظیفه دیر. بو وظیفه دن جان قاجیرماق بوزماندا بؤدیلمین آرادان گئتمه گینه سبب اولار .

من بیلیرم کی هیچ کس بو گۆزەل دیلین و ادبیاتین و بؤدیلمده دانیشا نلارین ملی شخصیتین آرادان گئتمه گین ایسته میر. بو دیلده دانیشا نلارا اگر بیروسيله ایلن، بیر آز آییقلیق بو دیله نسبت تاپیلا سونرا اونلاری غیرت و شرف لری حرکت گتیره ر، بو آییقلیق تنز یا گئج بیرگۆن ال وئره جک، اوندادیرکی بو دیل قاریشیق لیقدان و ازیلیب دا غیلماقدان قورتولاجاقدیر .

فخرى دوكتورا

باكى دا محمدامين رسولزاده آدينا باكى دولت اوڭينورسيتته سى طرفيندن
دوكتور جواد هيئته، آذربايجان دىل، ادبيات و فرهنگينه ائله ديگى خدمت
وتأليفاتىنى نظرده توتاراق فخرى دوكتورا

عنوانى وئريلميشدير. دوكتورا دىپلومى تيرآيىنين اون اوچونده باكى
اؤنيورسيتته سينده توتولان رسمى مراسم له وئريلميشدير. بۇ مراسم ده
اؤنيورسيتته نين اوستادلارى و علمى هيئتى اعضا سى ايران جمهـورى
اسلامى سى نين سفيري آقاي نها ونديان دعوتلى اولاراق اشتـراك
ائتميشلر. اۇنجه پرؤركتور پرفسور واسيم محمد على يف دوكتور هيئت حقينده
دانيشراق اونون جراحلىق دا علمى موقعى و آبا رديغى عمليات ده دؤنيا
مقيا سيندا شهرتى و تأليفاتى و عيىنى زاماندا دىل - ادبيات و تارىخ
ساحه سينده كى تدقيقاتى و خصوصى ايله آذربايجان دىل - ادبيات و
فرهنگينه ائله ديگى خدمتلردن بحثا ائديب اونون تۆركولوژى يه عايد
يا زديغى اثرلرى صا ييميش و وارلىق درگيسى نين ادبيات و مدنيت
تارىخيميزده كى اهميتىنى ايضاح ائتميشدير. صؤنرا ركتور جا نشينسى
پرفسور عاكف قلى يف اؤنيورسيتته طرفيندن فخرى دىپلومانى دوكتور
هيئته تقديم ائتميشدير. اۇندان صؤنرا دوكتور هيئت تريبون داليسينا
كئچيب. تشكرلرينى بيلديرهرك بئله دئتميشدير: من حيا تيمدا چؤخ
هيجانلى گؤنلر، سا عاتلار و لحظه لرگئچيرميشم. مثلا "بۇندان اون ايسال
قاباخ پاريس ده مننه فرانسه جراحى آكادميا سى نين دىپلوماسى وئريلديگى
زامان گينه بۇنا بنزه رلحظه لرى گئچيرديگىمى خاطر ليرام اما اعتراف
ائتمه ليمكى بۇ گونكو سئوينج و هيجانيم اوگوندن قات - قات
اؤستوندور. سببى ده آيدين دير. بۇردا نه وارسا مننه دؤغما ديرومن بۇردا
هر شئي اؤزومونكى بيليرم. و وئريلن دىپلومانى دا عالم لريميزين ان
صميمى و دگرلى ارمانى صا بيرام .

چؤخ شادامكى باكى اؤنيورسيتته سى نهايت اؤز قۇرۇجوسونون آدينا
قوۇشدو. و من بۇگون آدى قده ريؤكسك و علوى اولان محمدامين رسولزاده
ده اؤنيورسيتته سيندن فخرى دوكتورا ليرام و بۇ شرفه ناييل اولدۇغوما

فخرا ئىدىرەم، اۆلوتانرى دان ھا مىمىزا سادات و خلقىمىزە خدمت دەبا شارى
دېلەبىرەم .

بۇ ماسمەدە اۆنىورسىتەر ككتورو حرمتلى آكا دمىك م . گ . قاسموف
خستەخانادا ياتىدىغى اۆچون حاضر اۆلا بېلمەمىش واؤنا كۆرەشاشا غىداكى
مكتوبو كۆندرمىشدىر ؛ مكتوبون متنى كىرىل الفباسى ایلە يازىلمىش
و طرفىمىزدن بېزىم الفبايا كۆچورولموشدور . وارلىق .

آذربايجان رسپوبلىكاسى
خلق تحمىلى ناظىرلىكى
م . ا . رسولزادە آدىنا قرمىزى امكدا يراغى اۆردىلى
باكى دولت اونیورسىتەتى
تلفن : ۳۹۰۸۵۸ - ۳۹۰۵۱۷
باكى ۳۷۰۱۴۵ - آكا دمى ۳ - خلیوف كوچهسى ۲۳

آذربايجان خلقى اۆزۆنون اۆزون عصرلىك تارىخىندە نىچە - نىچە
معارفىرور اۆغوللار بىتتىرمىشدىر . اۆنلار آذربايجان مدنيتىنى
انكشافىنا مىشلىسىز خدمتلر كۆسترمىشلر . بوزا يىللىگىمىزىن
يا رىسىندا من بىلە بىر شخصىت كىمى جوادىتى تانىيرام .
چۆخ شادام كى م . ا . رسولزادە آدىنا باكى دولت اونیورسىتەتى
اىلك فخرى دۆقتورلارى آراسىندا بىلە بىر كۆركملى شخصىتى
بىلە بىر فخرى آدى آلماسى مناسبتىلە اۆنوبا غرىما باسىب اۆپۆر ،
اؤنا اۆزون عمر ، جان ساغلىغى و مدنيتىمىزىن انكشافى نامىنى
بىتىنى - بىتىنى اۆغورلار آرزولاييرام .

ركتور ، آكا دمىك م . گ . قاسموف .

دوینغولار آخاریندا

اوشا قلیق چا غلاریمین غملى باها رگونلرینین ائله سیلینمزا یزلى قالیبكى، یقین صون گونلریمه دک اونلاری اونودا بیلمه یه جگم، بویوک غلبه میزین ۵۰ ایللیگینی ائللک له قید ائتمه یه حاضیرلیق گورولن بیر دوورده بویا رالاریمین قایسا غی دونه - دونه قوپور. یادیماسه سیری دولت مکافاتى لاورثا تى آکادمیک یوسف ممدعلیوون امام آدلان- دیردیغی مشهدی همت با بام دوشور. او، آتاسیز، حتی کیمسه سیز قالمیش اوشاقلاری باشینا بیغیب، باهارجلوه لی داغلارا آپاراردی، دین حقینده بیلدیک لرینی ائشیتدیک لرینی اونلارا دانیشماقلا، تسلی وثره ر، کؤ- وره ک قلب لی یئنی یئتمه لرین سینیق قلب لرینی اوووندوراردی: "انشاء الله، گلن باهار عرفه سینده، نوروزو ائللک له قارشیلایاندا، غربیلیکده قالانلاریمیزین داها میسی قایداجاق، - دئیهردی، - هله قاباقدا او قدهر بایراملاریمیز وارکی... "باشلایاردی همین بایر- ملار حقینده بیلدیک لرینی دانیشماغا: "هرایلین شوال آیی نیسن بیرینجی گونو مسلمانلارین فطره بایرامی اولور.

بونا اوروجلوق بایرامی دا دئیهرلر. ذی الحجّه نین ۱۰ - اونجو گونو "عیدی" ویا "نور" بایرامی آدلانیر. - بوانل آراسیندا قوربان بایرامی آدی ایله مشهوردور. بوتون کاسیبلارین ان مقدس بایرامی ایسه نوروز دور. دینی بایراملاردا ن فرقلی اولراق، و، هرایلین باهار فصلی باشلانان، طبیعتین او یان دینغی ایلک گونده - مارت آیی نیسن ۲۱ - اینده اولور فئورالین صونونجو شنبه آخشا میندان باشلایراق، (چونکی هر فصل او زوندن صونرا گلن فصله بیر آی "گذشته" گئدیر)، باهار حسرتلی آداملار دورد بئله چرشنه آخشا می کئچیریر، ایلین آغیرلیق- ینی، بلالارینی سیلکه له نیب، اود - آتش اوستوندن آتیلراق، نوا و - نواوو - قادا بالانی قوو، دئییرلر...".

همین ایلرده حقیقتاً اوردوباد جماعتی پیردئیب تانییدیقلاری چارداق آدلانان یئرده (بلکه داغی نین اتک لرینه)، مالک ابراهیم

قبرستانلیغینا گئدر، اؤدقلائییب، اؤستوندن آدلایار، توللانا ردیلار .
 رنگلی یومورتا، خان بزه مک عادتلی واردی، "قارا کاغیدلاری بؤل - بؤل
 اؤلان همین ایللرده ده هرایشده، هریشرده بیرجانلانا موجودایدی" -
 یومورتا اؤبنا ما ق، خوروزسا و اشی، کوسا - کوسا و سایر شهبه لر، خلق
 گزینتیسی و سایر کئچیریلهدی. اؤ واختلار نفسلی اؤرکسترین مشایعت
 یله مکتبلیلرده داغلارا تنزهه چیخاردیلار، زنگه زور داغلاری نیسن
 داشلی - جینقیلیلی اتکلریندن، کؤل - کؤسلارین آلتیندان باهار
 چاغلاریندا مینرنگلی چیچک لر - آغ لهچک لی - آغ چیچه کلی کک لیک
 اؤتو، گه وهن (گه وهن کؤلوندان چوخ بؤیوک صنایع اهمیت لی گه وهن
 یا غی - طبیعی کا شوچوک اؤچون چوخ گرهلکی مایع آلیردیلار. بئله
 دئییردی لرکی، س سری حکومتی بؤ یا غی انگیلتره یه باها - باها سینا
 ساتیر) ، خینجیلر ووز، گلستان داغ لاله سی، جاجیق، قاز یا غی، له لیک ،
 چیلله داغ، جنجیر، زوها، قانتیهر، بیوشان، هزار، توروشونگو، داغانا ناسی
 الهیسی، داغ جینجیلیم، ایت بؤرنو، جاشیر، بالدیغان، توپلائییب ساتار،
 همده کا سیب سفره لرینه پای - پؤلوشانده ردی لر. اؤ واختلار لاقیدلیک
 بیگانهلک آزاری یؤخ ایدی. انسانلارلا طبیعت آراسیندا بیرایسینیک
 لی تماس، دوغمالیق واردی. من ممد سعیدا وردوبادی ایله رایونوموزا
 گلن صمدوورغونون ادیبی میزین یوبلئینی قیدانندن (اوردوباد
 پداقوژی مکتبینه، اؤن سؤزو صمدوورغون دئدی و اکبر مفتون م. س. -
 اوردوبادینین حیات و ادبی - بدیعی فعالیتی حقیقینه معروضه ائتدی.)
 صورنا، داغلاریمیزا باش آلیب گئتدیگی نین شاهی اؤلموشدوم. دده علی سگر -
 بین قاریش - قاریش گزیب دؤلاشدیغی زنگه زورا - آذربایجانین میثلسیز
 یا بلاغینا صمدوورغون کیمی بیر داغلار اؤغلو، ائل شاعری قالخما یا
 بیله ردی می؟

ایلر اؤتسه ده همیشه باهارین خوش قدم لریندن خبروئهرن
 باهار نسیمی، باخ بئله جه منی یئریمدن ائله ییب، خیا لاهمین دوغما
 یئرله آپاریر - بلکله یه، میسداغا، قاپیجیغا، جامیش یا لاغینا، تکه قا یا -
 یا، بابک قالاسینا، گمی قاپیا، شالانا، قاراداغا با زاردوزونه، ال -
 نگزه، اجنه ووره، گؤیداغا، ولی بیگ چمنینه، مارال دؤزونه، آیی جینقیل -
 نا، شیخلی یوردونا حیدیرنبییه، نظره مسجده، زیویه یه، قانلی زمییه،
 مارال زمییه، عثمانلی دؤزونه، خوجا موشردییه، کؤهنه جه انتی گؤلونه،

سارى تېپەيە، الكارا، اۆچ قۇلاق گۈلۈنە، قۇشا گۈلە، حسن گۈلۈنە، حاجى
 محمود گۈلۈنە، خارا باگىلانا، جىرقا قا، سرگىيە، گوروما، مرزادا، خوش-
 كشىنە، ھىپانا، سىرسمندر درەسەنە، پىچىيە، پىقايايا، عارسىزا، على-
 داشىنا، عىسگرقا لاسىنا، مالكا براھىمە، فلک بايايا، اوچور بولاغىنا،
 سرشەرە بۈك گۈشە، صفى قوليا، شورا جشمەيە، ماراغا ومانا غا دا غلارىنا،
 داغ بولاقلارى، اوودانلار و اوودانلار، گۈل و گۈلمە چەلەر، روزول-سوداغ
 جىوارلارى، ھانسىنى يازاسان، ھانسىنى دىئەسن، بوينەر و گۈي گۈيرتى
 آدلار بىنى سادالما غىمىندا بىرغا يەسى، مقصدى وار. آخى اۇنلار بىن ھىچ
 بىرى اثرمنى سۆزۈنە و اۆزۈنە اۇخشا مېر. بۇتون بونلارى گۈرە گۈرە
 بىلە - بىلە بس قونشولار بىمىز بىمىز بۇردىشلىرىنە نەحقە ھانسى
 مادى ويا معنوى حقوقلا "ئىرىكلەمك" ادعاسىنا دۇشوبلر؟

قانلى - قانلى ايللردە دوشمن آياغى دگمەين كندلر بىمىز
 ا بىندى اكس ترە ھىست لرىن اليندن بۇمبوش قالما سىنى گۈرەندە، لەلەسى
 كۇچوب يۇردو مەلر قالمىش بىرلر قلىمى دا غلايىر، اۆرە گىمى گۈينە-
 دىر. دىنچ قۇرۇجولوق ايللرىندە بىنى دن قۇرما - بىنى دن قىرما
 دۇوروندە كند ائولرىنە باسقىن و اۇنلارى گۈللە باران ائدەن اثرمنى
 قۇلدورلار بىن جزاسىز قالدىقلار بىنى گۈرەن كندلر بىمىز (كولوتە زەرە
 و بىقە) اۇزدۇغما بىرلرىنى، آتا - بابا يۇردونو آتیب، اۇردوبىساد
 شەرىندە ياشايان قۇھوم اقربالارى بىن ائولرىندە سىغىنا جاق تاپىبلار
 بسارزاقىن بىللە قىسپ و اختى اۇرادا ياز تارلا ايشلرىنى كىم آپارا -
 جاق، كىم اكيب - بچەرە جك دۇغما تۇرپاقلار بىمىزى؟ يازدا اكيلمەين
 تارلادان بايىزدا نەبىچە جەيىك، قىشدا نەبىئىب - اىچە جەيىك -
 رسپوبلىكا رەبىرلىرى ياز قاينغىلارىنا، بىللە - بىللە ايشلرە دە ھىمىت
 و دقت بىتتىرمەلىدىلر. آخى بۇعموم خلق عموم دولت ايشىدىر. بۇباھار
 قاينغىلى باھاردىر.

۱۹۹۱ - نجى ايلي دە ۱۹۹۰ - جى ايل كىمى بادا وئرمك اۇلماز
 آي حرمىلى كرامت تاھلرى ۱ سىزدن حركت كندچى دن كنددن بركت
 ايتىرىلمىش حقوقلار بىمىزى اۇزۇموز قازانا جاقىق، انشا اللە .

ادبيات غزىتى نمرە ۲۱
 ۲۴ ماى ۱۹۹۱ - جى ايل

○ آدلار

قرآندا ، بقره سۇرەسىندە آدلار بىر چىشىت بىلگى (علم) سانىلىرى .
تائىرى شىلىرىن آدلار بىنى حضرت آدم ايلە حوابە اۇمىرە دىر . سۇنرا آدلار
اۇنلاردان سۇرماقلا اۇنلار سىنا بىر . آدم ايلە حواسىنا قدان چىخىرلار
آدلار اۇمىر نىمكلە ، انسان فرشتەلرە اۇستونلوك تاپىر . انسان دونيانى
آدلارلا تائىبىر وتائىتدىرىر .

آدلار ھربىر دىلدە ان اۇنملى سۇزىر اۇلاراق ھربىر ائلىبن
چىشىتلى زامانلاردا و دۇرەلردە دونيا گۇرۇشونوبلىنىدىرىر . اۇنلار
آراشدىردىقدا ، بىر ائلىن ، يا اۇلۇسون انسان وطبىعت حاققىنىدا
دۇشۇنچەلرىنى آيدىنلاتماق اۇلار . ھربىر ائىل كۆلتۇرونو قۇرۇدوقدا ،
دۇغما آدلار بىنى دا قۇرۇمالىدىر .

شۇركلر طبىعتىن ان اينچە وگۇزەل گۇرۇنتو (پدیده) يا وارلىق
(موجود) آدلار بىنى قادينلار و ئىرىر . دىمك اۇنلار قادينى طبىعتىن ان
گۇزەل گۇرۇنتو يا وارلىقلار كىمى گۇروب دۇشۇنورلر . آذربايجاندا
قادىن آدلار بىنا بىر قىصا باخىش بۇ گىشچكى آيدىنلاشدىرىر . مارال ،
جئىران ، كھلىك ، گۇگىچىن ، دۇرنا ، مۇنا ، گۇللىر ، آيگون ، قىزىل گول
آغ گول و بۇكىمى گۇزەل طبىعت گۇرۇنتو و وارلىق آدلار آذربا -
يجاندا قادىن آدلار بىندا ندىرلار . داھا دۇغۇسو ، بۇ آدلار چاغىرىب -
دىلە گتىردىكدە ، طبىعتىن ان گۇزەل گۇرۇنتو و وارلىقلار انسانىن
گۇزۇنون اۇنۇندە جانلانىر . گۇزەللىكلر آنىلىر . روح فرحانەنىر ، مانكى
يا شائىش گۇزەلەنىر .

شۇرك ، ائىللىرى ايجىندە بعضى قادىن آدلار طبىعتىن گۇزەل
گۇرونوتولرىنىن صفتلىرى دىرلر . مثلاً ، گۇزەل ، گۇيچك ، تىللى ، صولماز
بىلنچى آدلار دىلار . سولماز گۇلۇن صفتى دىر ، بۇقادىن بىر صولماز
گۇلو گۇز اۇنۇندە جانلاندىرىر . بعضى قادىن آدلار طبىعتىن گۇزەل

گۆروننو آدلاری ایله بیرجنس آدلار دیلار. مثلاً، بالقیز، آکقیز یا آغ قیز
گۆل چئوره بئلنجی آدلار دیلار. باشقا قادین آدلاریدا تورکلرین دونیا
گۆروشو ایله ایلگیلیدیرلر. مثلاً، ائلنا، ز، تئلنا، ز، ساناز، نازلی کیمی
قادین آدلاری .

آذربایجاندا کیشی آدلارینی اینجه له دیکده، کیشی بیرجالیشقان
برک، سرت، ساریلماز، جیلاسیز، قورخما زبعضاً ساواشقان و یارارلسی
(فایدالی) وارلیق کیمی گۆرۆنور. طبیعتین ان سرت وارلیق آدلاری
کیشیه و ثریلیر. مثلاً، اصلان یا ارسلان، قایا - دمبر وایلدیریلم
بئلنجی آدلاردا ندیرلار. تاریخی آدلایمیزا یچینده طغرل و آلپ ارسلانی
سایماق اولار. بوندان گئچدی، تورکلر بیر کیشیه، بولوت - ایشیق و
یا شارکیمی آدلار و ثرمکله بیرانسانین باغیشیل اولماسینی و اولمز -
لیگینی دیله ییب بیلدیریرلر

بعضی تورکو آدلاردا تورکلرین عنعنه لری، مذهبی ایناملاری و
فولکلور و یا نیقلانیر (عکس اولونور) مثلاً: تورکلرده اورۇچلوق آییندا
آنادان اولموش اوشاغا اورۇچ آدی و ثریلیر. اورۇچ - تانری و ثردی
آله قولو، علی قولو، کیمی آدلار آذربایجان تورکلرینین ایناملارینی
گۆستریر. ملک جمشید، ملک محمد، جیرتدان آذربایجان بعضی تانییدیغیم
اؤغلانلارین آدلاریدیر. بونلاردا آذربایجانین فولکلورونون آذربایجان
تورکو آدلاریندا عکس اولونماسینی آچیقلادیر. بیلدیگیمیز کیمی ایران
تورکلری اسکی ایللردن یئننی ایل بایرامینی باشقا ایران ائللری
کیمی بیر اونملی بایرام ساناراق توره ن دوتورلار، بایرام گونلری
آنادان اولموش اوشاغی بایرام آدلاندیریرلار .

آذربایجانلیلار شیعه اولدوقلاری اوجون اون ایکی امامین،
پیغمبرین (ص) حضرت فاطمه، خدیجه وزینب آدلارینی اوشاقلاراق قویورلار.
بونلار آذربایجانین مذهبنی یا نیقلاییرلار و گۆزه ل آدلاردا ن سانیلیر -
لار. بومذهبی گۆزه ل آدلار یا ناشی گۆزه ل تورکو آدلاریدا قویولورلار
تورک آدلارینی چئشیتلی اولوب زنگینلشدیرلر :

بللی دؤغما آدلارینی ساخلابا بیلمه یین بیر ائل یا اولوس
تاریخینی، کولتورونو و مدنیتینی ده ساخلابا بیلمز. آدین باشقا
معناسی ساندیر. بیر ائل آد - سانیندا قیسا دیلمیشدیر. بیزیم تاریخیمیز
مدنیتیمیز، وارلیغیمیز تورک کلمه سینده عکس اولونور. بیزیم او آدی

اۆستوموزدن سيلمه مەلئىك . ھامى بىزى بۇ آدلا تانىير . بۇ آدلا ان گۇزەل
 مسلمان ، ان گۇزەل انسان اولماق اولار . بۇ آد نە دىنە دىر نە ھىچ بىر
 ياخى ايشە ، بۇ تا گۇرە آدىمىزى ، سانىمىزى قۇرۇمالىيق .

دە قۇر قۇت كىتابىنا گۇرە ، تورك ائىللىرىندە بىرا وغلانا بۇيوك
 بىرقەرمانلىق ايشى گۇرمىمىنچە آد وئىلمىر . ھىرا بىرا بىگىت اۇزۇ بۇيوك
 بىرا بىش گۇردىكەن سۇنرا ، آ تا قۇر قۇد گىلىب قۇپۇز جالىب اونا آد وئىر .
 بۇدا توركلردە ان اسكى زامانلاردا ن بىرى آدىن داھا اۇنملىقى
 اولماسىنى بلكە دە سان و شرفلە يا خود حىشىتلە آنلامداش (ھم معنئى)
 اولماسىنى بىللىدىر . آذربايجان نىن بۇيوك شاعرى بختيارواھا بزادە
 نىن آذربايجان اولغويام شعرى بۇ موضوعا بىلە مارقالى اولراق يادىما
 دۇشدا . و ، شعرىن پارجالارىندا ن گىتىرىم :

كىمسە نىن تۇرىا غىنا
 گۇزۇم بوخ ،
 بىلسىن عالم ،
 تۇرىا غىمدان بىرچرەك
 كىمسە بەدە وئرمەرم .

 بختيارواھا بزادە

... آذربايجان اولغويام
 مەن ايلدىر ،
 اۇز آدىمىن
 كىشىگىندە دۇر مۇشام
 سلاحىم اولماياندا
 نغرتىمى بارىت تىك
 قلىمە دۇلدۇر مۇشام
 بۇلۇما نۇرچىلە يىن
 قۇلۇما قۇت وئىرەن
 عشقىم ،
 اۇستادىم اولدو ،
 آدىم دۇغدۇ ھنىردن
 ھنىرم آدىم اولدۇ
 آذربايجان اولغويام
 يا شىم آدىمدان قدىم
 ھىچ كىسەن تۇيۇغوندا
 عمرۇمدە "گىش" دىمەدىم

بعضى دىللىردە بىردىلىن آدلارى ، سۇزلكلىرىن ضىمە سىندە الفبا
 ترتىبى اىلە گلىر . بعضى دىللىردە اوجملەدن فارسجادا انىسان
 آدلارىنىن سۇزلكو جىخمشدىر . آذربايجانداكى توركو آدلارادا بىر
 قالانى ۶۸- اىنچى صفحەدە —

د " ئانا دىلەن ساوادلانماقدا تائىرى " ا

كئەن گونلردە مەخلف اۆلكەلەرنىن فرەنگى مقاملار وكا رشنا سلارەنەن اشتراكەلە (اوشاقلار وياشلىلارەن سواد وەلم اۆرگنەمەسەندە دىلەن نەشى" آدىلا بىر تۇپلاننى قۇرولموشدى كى نئەجە دىلەن وكا رشنا س جىخىش ائەدىلەر، اۇنلاردا ن نىجە اۆلكەسەنەن تەلەم وتربە نەظرى بابس فافونوا (۲) بئلە دئدى: بۇفەكر كى اىكى اىنەن اىلەجە، تەدرەس آنا دىلەندە اولمادان هەمەننى آموزش (اۆرگنەم) آلتەنەن كەتەرەك بۇش خيالەن آرتىق بىرئىنى دئەل. اۇ دئدى اكر بىزمەلى دىلەندە تەلەم وئرمەك آزى اىكى يۇز اىل چكەك دوركى هەكەمە اۇز اۆلكەسەندە سوادلى اولسون.

بۇ تۇپلاننى دا اشتراك ائەنلەرنىن نەزەرنە گۆرە قومى ومەلى دىلەرى نەزە تۇماساق آموزش (تەلەم) وتوسەنەن قا باغى سواد اولاجا قەبەر. استەمار دۇورونەدە امپرىالەستى كۆچلەر بىردىلەن رەسمى شەكلەدە اىشە آپارىلەمەن زورلا مەتلەرە تەمەل ائەدىلەر، بۇ اصطلاحاً جەننى دىلە هەدە توسەنەن حالەندا اولان اۆلكەلەرنىن بەغىسەندە رەسمى دىلە آدىلا اىشەنەر بىر حالەداكى اۆلكەنەن لاپ چۇخى بۇدىلەرلە دانەشماغا قادردە ئەلەر. حتى اۇ مەتلەركى استەمارى كئەمەشلىرى يۇخدى دا بىر رەسمى دىلەن بىرلەك يارەتقا اۆچون استفا دە ائەدىلەر كى بۇ مەخلف اقلەلەرنىن حقوقلارەنەن گۆرمەدەمەن سەنما سەنى قەمەتەنەن تەمەلەنەر. بۇ تۇپلاننى (مەزگەرد) دا اشتراك ائەنلەرنىن دئدىگەنەن گۆرە آنا دىلەندە تەدرەس دىلە آدىلە اىلەك مەكتەبلەردە (اەتەدە ائى مەرسەلەردە) توجە ائەكە مەثەبەنەن بىخەلەرى اولموشدور.

بۇ تۇپلاننىنەن اشتراكەلەرنەن نىو يورك دا نەشگا هى دىلەلەر. بئەن خانم كامال كى. سەيدەلەر دا بئلە دئدى: بىر اوشاق مەلەبەنى اۇز آنا دىلەندە چوخ رەحت وتئز اۆرگەنەر. مەرسە سەنما" ائوىسەنەن توسەسەنى سەنما نەزەبەنەن ويازەبەنەن اوخوماقدا سەنما" اوشاغەنەن بۇسوتەنەن

يا شاييشيندا دانيشان ديلين آچيليشديرو سوادا اورگنمه نين قابا غين۔
داكى مانعه لره باخاراق، بير يا بانجى و مانوس اولمايان ديلين
اؤرنمگى اوچون فشار (باسقى) ايشه آپارماق بير كيمسه نين سواد
اؤرگنمه جهتينده اولان باشاريقلار نين قابا غين آلار .

خانم سريدهار آرتيردى كى: بيز اوز آنا ديلرينده تحصيل ائله۔
مهين اوشاقلارين چينليقلارين؟ اوزدن كنجيرديك دئمك اولاركى اونلار
ياريم سوادلى ديرلار، اونلار اوز آنا ديللرين اؤخويا بيلمير همده
باشقا ديلين اؤرگنمه سينده ده چؤخلى موفقيت الده ائتميرلر .

آنا ديلين تدريس اولماغي بير خلقين فرهنگى هويتين (كولتورينكه
وارليغين) گوجلنديرير. اكر آموزش (اؤرگتيم) آنا ديلدن سوواي بير
ديلده اولا فرهنگى هنجارلار واجتماعى ده برلر آرادان گذر، آموزش
اؤو يا بؤلگه (منطقه) ديليندن بير باشقا ديلده اولورسا اؤو مدرسه
دونياسى اورتاسيندا بير اؤجروم توره نه جكدير، بير جاغداكى تحصيل
آنا ديلين اولو بؤ اجتماعنى آموزشه اؤز گتيرمگى اوچون تشويقا ثدر .
ومدرسه محلى ديلين اداره اولونسا اجتماع اونودرك ائليه بيلير
(دؤيار)، اوندان علاوه بونا خاطيركى اجتماع اوز ديليله تحصيل
اثلير نتجه ده تشويق اولاركى اوز اجتماعيندا قمارلرگى اولسون

۱۔ بومقاله سوادا اورگنمه نهضت نين خبرنا مه سيندن كى جومتين
مجله سيندن اقتباس اولموشد وتور كجه يه اختمارلا چئوريلدى .

۲۔

۳۔

يا زانى: محمد خورشيد دا قوقلى
چئويره نى: عبدالكريم منظورى
چاپ منبى: بورد غزتى

○ اوخوما دىغىمىز اۆلكه لردن اورتا آسيا

لاپ گئنىش اۆلان يىتر اۆزونون چوخ يىتر لرىندىن خىرسىز بىردورا ندا -
بيق، دۇغرۇسو بۇبىر قصور سا يىلىر، وبىر غفلت حساب اولونور .
اورتا آسيا ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵ ايللره قدهر توركستان دئيه تا نىنيردى
سونرادا ن سىياسى سببلر اۆزوندىن آدى "اورتا آسيا" يا چئوريلن -
بۆلگه، بۇيوك ومعظم بىر مسلمان اۆلكهسى سا يىلىر .

آسيا قطهسى نىن مركزىندە ويا اورتا سىندا اولدوغا وچون "اورتا
آسيا" دئىلمىشدير، باتىدان (غربدن) خزر دىنيزى، دۇغودا ن (شرقدن) چىن -
جمهورية ويا دۇغو توركستان، قوزئىي دن (شمالدا ن) آرال دىنيزى و
"ايرتئيش" ايرماغى حوضهسى، گونئىندىن (جنوبدا ن) ايسه ايران و افغانستان -
نلا هم مرز اۆلان اورتا آسيا نىن اۆز اولچومو (مساحتى) (۱/۳) مىلىيون
كىلومتره قده ردير .

گون گئچدىكجه يارچالانما يا اۆز چئويره ن سؤويت لىر بىرلىگى نىن
ان بۇكسك دا غلارى (پامير آلانى ۷۴۹۵ م، تيان شان ۷۴۳۴ م) و ان گئنىش
صحرالارى قره قوم (۳۵۰ مىن كم (۱) (كىلومتر مربع) وقىزىل قوم (۳۰۰ مىن
كم (۲)) اورتا آسيا دا يىترله شىب .

اورتا آسيا دا : اۆزبىكستان ، قىزغىزىستان ، توركمنستان ، تاجىكستان
وقره قالپا قستان آدلى جمهوريت لىر ودا غلىق بدخشان آدلى مختار بىر
ولايت يىترله شىر .

۱۹۸۳ - جى ايل سا يىمىنا (سرشارى) گۆره اورتا آسيا دا (۲۸/۱)
مىليون نفر ياشا ما قدا دىر بوسا يى نىن چۇخۇنو مسلمانلار ميدانسه
گتيرىر، مسلمان اولمايان و آدا جىقلار شكلىندە ياشايان خلق لىر
۱۹ - نجو بوزا يلىن ايكىنجى يارىسىندا بۇرايا كۆچ ائتمىش و اؤنملى
بىر رولو اولمايان روس ، موردقالي ، كوربالى و ائرمنى آرنىلىقلارى
(اقليت لرى) دىر .

اورتا آسيا نىن ۷۰% ى (يوزده يىتمىش) توركجه دانىشان اۆزبىك ،

تورکمن، قیرقیز و قره قالپاقدیر، ۱۱% ی ایسه فارسجا قونوشان مسلمان
تا جیک خلقی دیر .

اؤرتا آسیا دا عثینی زاماندا عرب، کورد، دونقان، بلوچ، اویغور،
آذربایجانلی، تاتار و باشقیرد آدلی مسلمان اقلیت لری ده یاشا ماقد-
ادیر. اۆلکده اؤرتا لاما (میانگین) نفوس سیخلیغی کیلومترده قده رباشینا
(۲۱/۱) نفر دوشر خلقین ۴۱% ی شهرلرده قالانی ایسه کندلرده یاشاییر
لار. اؤرتا آسیادا یاشایان بوتون مسلمان خلقی نین تاریخی، گله ننگ
و گۆره نگی بیرى - بیرینه چۆخ یاخیندیر، اسلام دینی نین مبارک نورو
بۇ خلق لری یوغورموش، قایناش دیرمیش و بیربارجا اشمیشدیر .
بیرتا جیک ایله بیر قیرقیز آراسیندا گۆزه باتا جاق هئچ بیر فرق
یوخدور، آنجاق، بیر روس ایله بیر اۆزبک آراسیندا اولان فرق قافداغی
قدر بۆیوکدور .

اؤرتا آسیا، سککیزینجی میلادی یۆزایللیگینده مسلمانلیق نورو نه
قاوۇشدۇ و اسلام خلافتی نین بیر پارچاسی اولدو. دو ققوزونجو یوزایلده
خلافتدن آیریلاراق یئرلی مسلمان دولت لری ن بایراغی آلتینیندا
یاشاماغا باشلادی. اؤرتا آسیادا طاهری لر (۸۲۱ - ۸۷۳ م) سامانی لر
(۸۷۵ - ۹۹۹) قره خانلی لار (۹۹۰ - ۱۲۱۲)، قره ختایی لار (۱۱۴۰ - ۱۲۱۳) آدلی
دولت لر حکم سوردو .

بۆلگه ۱۲۱۹ م ایلینده موغول دئییلن فلاکتین پنجه سینه دوشدو
و چوخ ضرر گۆردو و ۱۴- نجو یۆزایلین سونوندا موغوللار، حکم سی،
تیموری لر دولیتینه (۱۳۷۰ - ۱۵۰۷ م) تسلیم ائتمک مجبوریتینده
قالدیلار، ۱۶- نجی یۆزایلده شیبانلی دولت (۱۵۰۰ - ۱۵۹۸) میدان
چیغدی و بۆلگه حکمی آلتینا آلدی .

بۇندان سۇنرا بۆلگه ده کیچیک خانلیقلار گۆرونمه یه باشلادی. بخارا
خانلیغی (۱۶ - نجی یۆزایل - ۲۰ - نجی یۆزایل) خیه خانلیغی
(۱۷۱۰ - ۱۸۷۶) .

بۆلگه بۆیوک اولچوده خام ماده لری ایله زنگین و معظّم بیئر
تۆکه تیم (مصرف) بازاری اولماسی سببیله چارلیق روسیه نین نظردقتینی
چۇخدان بری چکیردی و بئله جه ده بۇریا گۆز تیکن روسیه، ضعیف ،
گۆجسوز و بیر- بیرى ایله دوشمن اولان بۇ خانلیقلاردا ن غایت درجه ده
استفاده ائتدی و ۱۹ - نجو یۆزایلین ۶۰- ۸۰ ایللی آراسیندا

اۋرتا آسیانى بىرلەشمە چۆرۈك كىمى اۋرتدو .

استىما رچىلىك سىاستىنى آپاران چارلىق روسىيە قارشى بۇلگەدە
مخلف زامانلاردا چىشىدىلى آياقلانما لار ميدانە گلىدى . ۱۹۱۷ يلىنىدە
چارلىق رزىمى تارىخە قاوۇشۇنجا ، كومونىست رزىمى بۇلگەنى پىنچە سىنە
آلدى . كومونىست لار اىلكىن توركىستان سۇويت جمهورىتىنى قسۇردولار
باسما چىلىق وجدىدچىلىك كىمى آياقلانما لار وعصيانلار (پارچالاندى .
بىسى اول / تفرقە سالانچىلىق ائللە) سىاستى گرەگىنچە بۇگونكو بىر
نئچە كىچىك جمهورىتى ميدانە گتىردىلر .

اۋرتا آسيا ھرباخمىدان زىنگىن بىر بۇلگە (منطقه) دىر ، حيوانچىلىق
و تارىم اىلرى گلن بارماقلا گۇستەرىلن بىرايش ساسەسى وگلىسىر
قايناغى دىر .

صنایع ساحلرىندە ايسە اۋلدوقچا فابرىكلار وار وبالخاصه
(مخصوصاً) اۋزبىكىستان بۇ آلاندا چۇخ اىلرى گىتمىشىدىر (پيشرفت
اىتمىشىدىر) بۇلگە پامبوق اۋرە تىمى (محصولو) باخمىندا ن دونيا جا
مشهور بىرىئر سايىلىر .

معدنلرە گلىنچە پىترول (نفت) وطبىعى گاز قايناقلىرى مخصوصاً
توركىستان جمهورىتىندە چۇخدور . دىگر معدنلرىن ياتاقلىرى اۋلكەنىن
ھر طرفىندە موجوددۇر .

ان مشهور آخار سۇلارى ، آمودرىا (جىحون) سىردرىا (سىحون) قرەدرىا ،
زرفشان وقاشقا درىا دىر ، وان اىرى گۇلو آرال دنىزى دىسىر ، آرال
اۇفاق بىر دنىز وبۇيوك بىرگۇل سايىلىر .

ان مشهور شىرلىرى : داشكند ، سمرقند ، بخارى ، خىوہ ، عشق آباد ، فرونزہ
و دوشنبہ شىرلىرى دىر .

قايناقلار :

- ۱- آذربايجان انسىكلوپىدىسى . ۲۰ - اسلام انسىكلوپىدىسى . ۳- جغرافىيە
- الاتحادلسوفىيىتى - بىيارجورج - ترجمە سمىر ارسلان . ۴- جغرافىيە
- الاتحادلسوفىيىتى شروبييف . ۵- بلادالامالبخارى محمد سعید سماعيل .

○ اوستاد شهبازين اولومونون ايل دۇنومو

مناسبتىلە

بۇردومون دىترلى بىرشا عر اوغلو
دۇنيانى كۆزىندىن اتان شهباز
محبت دۇنياسىن ايشىقلاندىران
كۆن كىمى يارلايان باتان شهباز
داغلاير سېنەنى گىدىنلر غمى
دۇنيانىن ابشى ايمىش تالان شهباز
زمانە بىزلىرى سالىب كىمىدە
قساوت يۇكى ايمىش زامان شهباز
سۇلۇبدور داغلارىن بوتون گۈللىرى
آلبىدىر سەندى دۇمان شهباز
صفالى انسانا غم ديارىندا
ويرىلمىش هر زامان مەكان شهباز
دۇرگىلر او تايدان قۇھوم قارداشىن
اشىلەيب رنگ عوض زامان شهباز
اوسكودە قۇيدۇغون كۆزەل خاطرە
سېلىنمز اۇركدن اينان شهباز
سندە دىل آجىبدىر آذربايجانم
اۆلكەمى دىللىرە سالان شهباز
شرافت سىندە دىر ،ھنر سىندە دىر
سندن الھام آلبىبالان شهباز
بۇردومون عياني افتخارى دىر
شەرتى دۇنيادا قالان شهباز

آرازدا - كۆردە سو قاندىر

اۆزومدە گۆز ياشيم سۆيلر اۆرەك جاميم دولو قاندىر
سارالميش رنگيمە بىر باخ، ايچيمدە گۆرنە توفاندىر

شيل اولسون اللرى هر كس آيىرسا جانى جاناندىن
ياخىلميش قلبىمى شان - شان ائدن عالمده هجراندىر

طبىبىم يوخ دوا وئرسين، حبىبىم يوخ وفا قىلسىن
اوزاق دوشموش يارين زولفو كىمى حاليم بىر ياشاندىر

نەبىر گىت وار، نەبىر گل وار، نەبىر درمان ائدن ال وار
كۆسۈب بختىم كىمى مندن بۇ گون هر كىمسە لقماندىر

وورور اۆد آه سوزانيم سىزىلدىر نئى كىمى جانىم
اودوركى داده وجدانيم هارايلىر هر كىم انساندىر

آدين انسان قوبان وارسا، اۆرەك دردى دۇيان وارسا
آچىق گۆزلە باخىب گۆرسون آرازدا - كۆردە، سو، قاندىر

قاراباغدا او ذلتلە قىرير كافر مسلماننى
گلندە سۆز سۆزە دۇنيادە بىر مىليارد مسلماندىر

هره اۆز باشىنى بىر جور قاتىر، ايستىر گونون سۇسون
شفا و تسوز اولان، دىنمىز قالان وجداندا - وجداندىر

دشمە بوآذر اولادى، اوبىرسى اثرمنى داشنىشك
قاراباغدا ائدن دعوا، بوگون كفر بىلە ايماندىر

بۇگون گىئدسە "شوشا"، "لاچىن" ما باج وار "تەبرىزە" قورخو
اونون فىكرى ياراتماق چوخ بۇيوك بىر اثرمنستاندىر

"گونئیلى" بابك اولادى اولر، طوبراق يادا وشرمز
اولا مين جانى، ناموسلا وطن اوغروندا قرباندير

عباس شىگاھى (البرز) "باكى"

يۇخدورھيجرانىوا اوركدە دۇزۇم
ديليوه ائليوه قوربانام اوزۇم
بوشلا اوزگهلىرى بۇراخ قۇي گندە
وطنين بۇرادير يۇدورحق سۇزوم

قارداشيق هامىمىز مسلمان هامى
دينىمىز اسلامدير بيلسينلرھامى
آناقنۇجاغينا قايدسان اكر
ايچەرم شرفينه افتخار جامى

سلام اولسۇن بيزدن شرفكانينا
ياخچى اودوورموسان دشمن جانينا
ايستەرەم خلقىمىز بىرلش سين بىر
الاله ويرسينلروطن يادىننە

خلقىمدن كنادۇشەن قەرمان باكى
گنجە گۇندوز كۇنلوم سنى اختارار
خيال قۇشى هر وقت اوچار كۇيلەرە
كويلەرەده يئرلردە سنى اختارار

ظالملىرى ايندە اسير بىرقۇش دۇن
قفسين سينىدېر اوچ ھوالارا
قانادلان كويلرە باشلا تىرانە
خوش سىن قۇي گل سين بىر بۇرالارا

آچميشام باغرىمى منتظر سنە
باغرىما گرگلسن خوش اولارمننە
كۇزەل شەرلردن كۇزەل اولكەدەن
ائلىمدن وار كۇزەل سلاملار سنە

(البرز) غم يئمه كچەر حسرتىن
عالمى بۇرۇيوب سنىن شەرتىن
ايستەرەم اللهدان سنى اوجا تىن
آرتىق اولسۇن كۇرۇم سنىن عزتىن

آراز پوئاسی

آراز یانیب کوله دُونسه (
 اقورۇویوب قومساغا چُونسه)
 قارقیشداغی یاندنسه
 آرازسیز مغان میل اولماز
 سۇندان آرتیق نیسگیل اولماز

آراز مغانین قانیدیر
 مغان اولکهمین جانیدیر
 قانیم جانیم قُربا سیدیر
 جانلار دئمک قانسیز اولماز
 سۇسوز ایکن بهره دولماز

سۇردا سۇزو آجیق یازیم
 آب حاتدیر آرازیم
 اُونسوز نه قیشنده یازیم
 قیشدا یاشیل باش صونالی
 یازدا کوجری دۇرنالسی

اثل ایچینده بیر مثلدی
 ائشیتلمی جوخ مجۇزه لدی
 مغان اگر مغان اولدۇ
 بیر قۇبۇنا بیرجوت تۇزو
 یۇخسا نه قۇبون نه تۇزو

ایلرر بۇیۇ حکمدارلار
 عارسیز غیرتسیز قا جارلار
 شاه گشیملی جاروادارلار
 خۇربا خدیلار بۇ ایرانا
 باشدادا آذربایجانا

تزارلارین سیاستی
 قجرلرین خیانتی
 ایکی بۇلدۇ بیزملمتی
 قانلی چیخدی آراز سبزه
 قان قاینادی چیخدی دسزه

بیزی ساتان شاهلار اولدۇ
 اۇتای بۇتاییم قۇورۇلدو
 کولوم گۇیلره سۇرۇلبدو
 اورتادا آراز قیناندى
 قارقیشلار اودۇنا یاندى

بیری دئدی آی خان آراز
 بیردردیمی گل تان آراز
 سنده من تک بیریان آراز
 دئین بۇخدور نه ایسترسبز
 آرازسیز نه باکی ، تیربیز

وارليغلاری گل قورویاق
آراز اۆسته کورپو قوراق
اثللریمیز گل سین قوناق
خان آرازدا دالغالانسین
خائین لر یا خلیب یانسین

بیزیم الیفبا مین ایلدیر
یشتمیش ایالمیک کی دئیلدیر
یئنلیک دئیینه بیلدیر
الیفبان ییشدیلر
گولدن گولمهجه دوشدولر

آما قارداش (یاری یاردان)
(باجیلاری قارداشلاردان)
(آنالاری اوشاقلاردان)
اصلیده آبییران کیمدیر؟
نه آرازدیر نده سیمدیر

اسکی اثلدن بابالاردان
نظاملر قالخیب هاردان
نسیملر هانسی داردان
آسیلبان کسلییدی
یازدیقلارین کیم سلییدی؟

کۆمونیزمین شوم نیتی
آیردی دیزناقدان اتی
خلق اۆرهیینده نغرتی -
اکدی - زوریله - گوچدندی
آخیر زور اکدیگین یئدی

باشا بیتمز سازیلان سۆز
فارسی دبلده یازیلان سۆز
قایالاردا قازیلان سۆز
اۆلسۆن کی بیرگون دیریلی
هله لاتین دیر کیریلی

مین ایلیک حرفی گوتدولر
دیندن دیلکدن ائتدیلر
بت بره نی برکیتدیلر
اونلار بیزیم الیفبادان
باش آجمادیق بیز اونلاردان

اۆره گیمیز قازیمیز بیر
کامانجامیز سازیمیز بیر
هاجان اولدو یازیمیز بیر
آیریلیغا سۆن قویاربیق
گۆروشمکدن لاب دویاریق

گناه منده ایدی

آلیرام بۆینوما جاناکي گناه منده ایدی
کئچیب اول فرصتیکی اولدوتباه منده ایدی
او گۆزه للیکله گۆزه ل خلق وهواسنده ایکن
نه سعادت نئجه گۆر حق و گواه منده ایدی
اۆزومه سن او سعادت قاپوسین آچمیشدین
بیلمه دیم قدرینی، اول رفعت وجاه منده ایدی
ده برین آنلاما دیم کئچدی ده خوش لحظه لریم
وارا ایدین سن نئجه نعمتلی رفاہ منده ایدی
بیر زامانلار او گۆزه للیکلرینه وورغون اولوب
سنه مین حسنونه حسرتلی نگاه مننده ایدی
اؤیله رأفتلی بنا هیندا ایکن سرخوش—ودوم
بیلمه دیم سنده ویاکیم اویناه منده ایدی
ما غلیغین قدرینی آنلار اوکی، بیر درده دؤشر
درد یوخ سن وار ایدین لطف الاله منده ایدی
بیر اۆز اۆسته گئنده مزایش بومثلدیر ائل آرا
نه قصوروم فلهیه چاهیله راه مننده ایدی
نئچه گۆن چالدى زامان سزینی منصوریه دن
چارگاهیم اولدو حزین، مویه، سه گاه منده ایدی
کال اولان کس ساوالان بۆینونا تقصیر الم باز
من ده بیر آزجا کالام، آما گناه منده ایدی

اميديم پناهيم دارگونده سن سن

سنين اميدينه ياشايب قاللام
حقيقت سۆزلىرى ديللره سالام
سنين سۆزلىرىندن مين الهام آلام
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

شعريمين ورقين سنله بزه ره
دويغو دنيزينده سنله آوزه ره
اۆره گلر مولكينده منده گزه ره
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

شووكيه اينانان بختيا ريميش
سعادت دوغرۇسى ايله ياريميش
سنسيز آنلاميشام گونلردا ريميش
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

وۇرغونا مگونشه ، اۇلدوزا ، آيا ،
جوشغون بۇلاقلارا ، دنيزه ، جايما
"يُوخسول" آرخالانيرائله اۇبايا
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

من سنى آتمارام سن منى آتما
اميديم پناهيم دارگونده سن سن
هئج زمان شرفى وجدانى سا تما
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

سنسيز ايشيق گونوم اۇلار آخا ميم
غم كدرله گئجر گون اورتام ، شاميم
سندن سۆز آچما سام جوشماز الهاميم
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

من سنى گورنده آچيلير ديليم
سنينله گلجك تازه خوش ايليم
من سنين قدرىوى گركدير بيليم
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

سنله گوروشنده ديرچله لر اۆره ك
سنله حاصيل اولار مين آرزو ديلك
سن گلن يوللاردا آچيلار حيحك
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

اٹلیمیز - دیلیمیز

گلین اٹل لراسگی لره سای سالیق
آتالاردان، بابالاردان درس آتالیق
گۆرهک نئجه باشارمیشلار آتالار
گۆرهک نهلر قویوب گئتمیش بابالار
آلسین اله قویوزلارین اوزانلار
گلسین یولاحق یولوندان آزانلار
بورا هارا اؤد-آلؤلار اؤلکھسی
بوردا یانیب زرتشتوموز پؤلکھسی
وطنیمیز مدنیت یوردودور
ازلیت- ایدیئت یوردودور
کؤرا وغلوموز قان اؤددور موش خانلار
یوز قان اولوب بیرجه ناحاق قانلار
بورادا ییمیش بویوک اؤغوز اٹل لری
دادلی - دادلی شیرین - شیرین دیل لری
دلی دؤمرول عزرا بیل لاسا و اشان
قهرمان یوخ اؤد پارچاسی دلیقان
بوردا ظلمون مرشه جاتیب نالاسی
بونا سند بابک یمیز قالاسی
بوردا چوخدان یازی یازیب اؤخونو
اینانمایان گلیب گؤرسون اورخونو
بورا هارا، غیرت لیر مسکنی
ختایی لر نسیمی لیر وطنی
آلپ ارتونقا بوردا بویوک سرکرده
نوییلر گلیب گئدیپ بویوشده
داغلاریمیز تانیش دیرلار فرهادا

شیرین - شیرین دئییر گلیر فریادا
 بۇرا ھارا، اصلی کرم یۇردودور
 عاشیق غریب بۇ شاه صنم یۇردودور
 بۇرا ھارا، قهرمانلار سنگری
 قوچ نبی لر ستارخانلار مسکنی
 یابانجیا سیغینمادی ستاریم
 اونا غنی رحمت ائیله سین تاریم
 وطنیمیز مقدس لر دوغوبدور
 علمه دینه بۇل ھوس لر دوغوبدور
 فضولی لر بسله یییدیر بۇ تورپاق
 واقفلره گۆستره رمین بیر ماراق
 نه ایسته سن ھر نه دئسن بۇردا وار
 بیرآز فقط دۆز دئمه ییب روزگار
 وطن اوغلو سنه واردی بیر سۆزوم
 وطن قیزی سن ده دینله عزیزیم
 باشدان سووب مین حادشه مین لرایل
 بیزه جاتیب آنا وطن آنا دپیل
 بۇ وطنی قۇروبودور آترویات
 بیرده ائله ابگید گلهرمی هیهات
 آنا دیلین کورا وغلونون دیلی دیر
 یاشا دیغین ده ده قورقوت ائلی دیر
 ایل لر بویو یورولمادان چالان لار
 بزه بیلر آنا دیلین اوزانلار
 آتالاردان بیزه قالان ارشیه
 گونو - گوندن آرتیق گل سین عرصه یه
 خلف اوغول اودور ارشی ساخلیا
 ناخلفیک وئرک اونو بیز زابا
 بیرگول اکیب گئدیب ائمر ساسامیز
 کولستانا دؤنسون کرهک اوبامیز
 نهکی اونو دریب وئرک یادلارا
 بابالار یانیندا اولاق اوز قارا

خياله گلير

اؤمه جمالي نكارون گنه خياله گلير
اميديم ايندى خيال عالمى وصاله گلير

اؤ نازلى دلبريمون شور عشقى جانهدوشوب
تصويريلرم هيجران غمى زواله گلير

خزان هيجرگندير گورسنير بهار وصال
آشير محبت اوره كده داشير شالاه گلير

ياريم خياله گلير رقصايدير ترانه اؤخور
غزل دثيور چالير ال الدهه بير پياله گلير

آچيبدى شانلر اؤستونده تل لرين تل تل
اؤ زولغه بادصبا شانلنى حواله گلير

اؤزونده تر سوزولور قطره قطره دوركيمين
نچه سحرچاغى گول برگى اؤسته واله گلير

دودا قدا وار قاراخال هريانا قدا قرمزي گل
باخاندا گؤزله نرگس اؤزونده لاله گلير

خمار - خمار ايكي گؤزده هلال هلال ايكي قاش
دى يرسن آيدىكى دؤرت دوره سينده هاله گلير

دور ايندى يوسف دوران نكارى پششواز ائت
غزل دپينده گلير نازايلن غزاله گلير

ترجمه عزل خواجه حافظ علیه الرحمه:
رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند.

یئتیشدی مژده غم روزگار قالمیا جاق
کی حال دورزمان برقرار قالمیا جاق
اگریارین نظرینده حقیرا ولدوم من
رقیبه ده بیله قُرب و وقار قالمیا جاق
قیلینجنان بئله کی قتل عام بیدیر حاجب
حرم حریمینه بیرجان نثار قالمیا جاق
بُودورکی مجلس جمشیددن سرود قالیب
گتیر پیاله، جم، نامدار قالمیا جاق
نه شکروناله یئری واردی یا خشیایا مانا
کی وارلیغا رقم اعتبار قالمیا جاق
گل ائیله یوخسولون احوالین ای غنی شادان
بومال و گنج و درم پایداری قالمیا جاق
طواف وصل ده پروانهیه نظر قیل شمع
کی صبحه تک داهی سنده شرار قالمیا جاق
طلائیله یازیلیب یوز بَر جَد ایوانسه
جهاندا غیر کرم یا دگار قالمیا جاق
سحر طلایه سی بیرخوش نوید و ئردی سنه
همیشه عملی گؤنول غمگسار قالمیا جاق
محبت ائیلمه جاناندا نطمع حافظ
بساط ظلمده نقش و نگار قالمیا جاق

سوی باغ هنرله ادب جه ندا ضیاء طراوت چمن و لاله زار قالمیا جاق

باخ بۇ گۈزلىكىدە ۱۱

ھرلحظە سىنىر

ھرلحظە تۈكۈلۈر

دا غىلىير

يۇخ اۆلۈر

باشىمدا

كۈچەك لەگلەك دا نىشىر

اۈزاقدا ن منى بىرس چا غىرىر

اىستىرم بىر سۆز دىيم اما ائلەبىل

ھرسۆز دىلىيب

ھرسۆز تۈكنىيب

* * *

چكىب پردەنى،

دۇنيا بۇيۇ حسرتلە دونيا با يا خىرام

۳ غا جلا دۇروب

آى با خىر

اۆلدوزلار تۈكۈلۈر"

سانكى سۇن با خىشىمدىر با خىرام،

بۇيۇ قاليرام

ھرلحظە نىن عشقى قۇجا غىندا

ايندى، اۆرەگىمدە بىر سۆز ترپەنىر

دئىر ھرلحظە سىنىر بۇگۈزلىكىدە

ھرلحظە تۈكۈلۈر

دا غىلىير

يۇخ اۆلۈر

باخ، بۇ گۈزلىكىدە ۱۱

ديوانى

مىھىتىن دۆشگۈنۈيۈم دېنلەين يۇخ دىردىمىسى
غۇمۇر كىچىر خزان كىمى، بېيگانە دىر يارمنە
انتظارام شىن خىرە يۇخدور دۆزوم فرقتىسە
مىكىن اولسا آل بىر مەكتوب ائىللىرىمدىن يازمنە

* * *

بىر سەفەتكە بىلەمىشىدۇم دورو گوهر مەردەن
التفاتىن كىسەسە يىدى قورخما زايىدىم دەردەن
كۈنلۈمدەكى دورى عشقى سىندىرىپ دىر قەردەن
ناشى سەراف قىمەت وئىرىر دىگرىمدىن آز منسە

* * *

بىلبىل ايدىم مىكىنىمدە اۇلدۇ يۇلداش سارمنە
سەر آچمىش غۇنچا كۈلۈن يىترىن آل مىش خارمنە
فلەك ائتمىش كىش دۇنيا نى قەس كىمى دارمنە
سەرسىمىندە بۇ قەسنى سەزاخ چالسىر سەزمنسە

* * *

دۇرنا كۈلە، تەھو چۆلە، غۇنچا باھار فصلىنە
با بلى با بىن تا پىسىن گەرەكە هر شى اۇيغون اصلىنە
سەرداش بۇنان سەھاد اولماز، بىئىل با غلاما وصلىنە
امتحانە چىكەمىشەن، آچما پىنھان سەزمنسە

* * *

بىر داشىن چاى، طغيان ائىدىب قەسسىز بۇ غۇمۇشەرامى
اۋرەگىمدە پىنھان دىردىم با غلىيان يۇخ سارامى
بۇنەدىنى هر كىسە دەن اىستە مەرەم چىسارامى
بىر "سۆرگون" مەھمەدىمىدىر غەم ائىلەمەز سەزمنسە

میرزا علی واعظ ویجویه‌ای

○ ازستم‌های تزاری دادجان ویجویه‌ای
واعظ قفقا زو آذربایجان ویجویه‌ای
'سرباز'

پس از انتشار کتاب "مشاهیر آذربایجان، که مورد استقبال علاقه‌مندان قرار گرفت، آقای حاج اسما عیل آقا واعظ یورفرزند بیرومندروحا نسی عالیقدر، شهید میرزا علی آقا واعظ ویجویه‌ای که بیوگرافی پی‌در بزرگوارشان زینت بخش این کتاب می‌باشد، پس از مطالعه آن، افتخار دبذاری را به‌نگارنده این‌طور دادند که بسی مغتنم و گران بها بود. این مرد وارسته که هنگام شهادت بیدر مجاهدان کودکی دوساله بودند، هم اکنون با آن که ۸۳ سال از عمر پربارشان سیری شده، لکن دارای روحیه‌ای جوان، ذوقی لطیف و قریحه‌ای سرشار می‌باشند، چنان که هر صاحبی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. ایشان که از اهل قلم‌های آذربایجان به‌شمار می‌روند، در نظم و نثر و طوالتی دارند و دارای آثار قلمی متعدد و علاوه بر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی، تلاش‌های فرهنگی و ادبی مستمر و درخور توجهی نیز داشته‌اند. چنان که "وی نشریه جهان اخلاق" را در سال‌های ۱۳۳۲ و ۱۳۳۶ ه.ش منتشر می‌کرد و از اعضای مؤسس و هیئت مدبیره کتابخانه ملی تبریز بود که اساسنامه این کتابخانه را به اتفاق مرحوم علی ابوالفتحی نوشته‌اند. همچنین ایشان کتب کتابخانه خصوصی خود و کتب کتابخانه انجمن اخلاقی تبریز را با تصویب هیئت مدبیره بسسه کتابخانه ملی تبریز اهداء نموده است. (۱)

ایشان بعد از مطالعه شرح حال مرحوم میرزا علی آقا واعظ، ضمن ارائه نظراتی، مطالبی را در اختیار مؤلف قرار دادند که ضمن تشکر و امتنان، از آن همه محبت‌های بی‌دریغ، لازم می‌نماید که با بازگشائی این دفتر، احوال شخصیه و مجاهدات آن شهید زنده‌نام را مجدداً مرور کنیم. ویجویه نام یکی از کوی‌های شهر تبریز است که در محل "ورجی"

نامیده می‌شود. ساکنان مبارز این محله دوش به دوش مردم سائیرکوی های تبریز در نهضت مشروطیت شرکت نموده و شهدای عالی قدری، تقدیم آزادی کردند. موقعیت این محله، به گونه ای قرار گرفته که خلی از رویدادهای آن زمان در حوالی این کوی اتفاق افتاده اند. لذا یکی از اهالی قلم به دست این محل به نام حاج محمدباقر ویجویه ای که خود نیز جزو مجاهدان بوده، آن رخدادها را ثبت کرده و بعدها در کتابی زیر عنوان "بلوای تبریز" به چاپ رسیده که یکی از منابع مورد استفاده دانش پژوهان می باشد. از جمله شهدای این محله، زنده یاد میرزا علی آقا واعظ معروف به ویجویه ای که از سران جانباز جنبش مشروطیت، در شهر قهرمان پرور تبریز بود. این روحانی جلیل القدر در سال ۱۲۵۵ شمسی، در محله ویجویه تبریز پا به هستی گذاشت. پدرش حاج ملاحسن واعظ و پدربزرگش حاج ملاعلی نام داشت که با هشت پشت روحانی و اصلشان از روستای "تیل" از توابع شبستر بود.

حاج ملاحسن، ماههای محرم و صفر و رمضان هر سال را در شهر قفقای که بعدها اورژونیکیدزه نامیده شد، می گذرانید و در آنجا به منبر میرفت و مسلمانان آن سوی ارس را ارشاد میکرد.

میرزا علی نیز پس از فرا گرفتن مقدمات در مکتب های تبریز، در سر درس روحانیون آن روز حاضر شده و به آموختن فقه و اصول می پرداخت. در سال ۱۲۷۰ شمسی، هنگامی که بیش از ۱۵ بهار رنیده بود، به همراه پدرش به قفقای سفر کرد و در آنجا روزها در بازار داد و ستد میکرد و شب ها نیز در پیش پدر به تکمیل معلومات سرگرم بود. با اجازه پدر در ماههای محرم و صفر به باکو سفر کرده، در آنجا به منبر می رفت و با دم گیرا و نطق بلیغ، مسلمین را به زهد و تقوی دعوت می نمود. رفته رفته مردم آن سوی ارس، شیفته سخنرانی های او گردیدند و هر سال در محرم و رمضان او را از تبریز برای وعظ به باکو دعوت می کردند.

آقا میرزا علی بیست ساله بود که به فکر تشکیل خانواده می افتد و در سال ۱۲۷۵ شمسی با دوشیزه ۱۳ ساله ای به نام "طلا" دختر باوراسما عییل خان، آجودان باشی مظفرالدین میرزا ولیعهد ازدواج می کند و نخستین میوه این وصلت پسری بود به نام باقر که در سال ۱۲۷۷ شمسی با قدوم خود اقا جاق این خانواده را روشن می کند. این نوزاد بعدها به نام آقا میرزا باقر ویجویه ای یکی از واعظان نام آور تبریز می گردد و در سال ۱۳۵۳ شمسی در

تبریز دارفانی راوداع می‌کند.

پس از آن که جنبش مشروطه خواهی در ایران برخاست و آواز آن به گوش ایران‌نیا ن بیرون از مرزها نیز رسید زنده یا دمیرزا علی‌آقا، ایران‌نیا ن ساکن آن سوی آرس را به با زگشت به میهن تشویق کرده و آنان را به هـ هواداری مشروطه ترغیب می‌کرد و خودش نیز به تبریز با زگشته و در زادگاهش مردم را به شرکت در نهضت فرا خوانده و سازگاری مشروطه را با قرآن و مسلمانی روشن می‌سازد.

این واعظ جوان که معتقد بود برای این که نسل جوان بیدار گردد گام نخست، با سواد شدن آنهاست. برای رسیدن به این هدف والا، مدرسه بلاغت را در کوی و بجویه تبریز بنیاد می‌نهد و مدیریت آن را به برادرش شادروان میرزا حسین می‌سپارد.

چون بیشتر سخنرانی‌های او درباره مشروطه و آزادی بود بنا م "واعظ مشروطه" شناخته گردید. به علت اقامت طولانی در قفقاز، از شکست روزگار فتح‌علیشاه قاجار و جدا شدن قفقاز از خاک ایران در سخنرانی‌ها یاد نموده غیرت و مردانگی را در جوانان آذربایجان زنده می‌کرد.

شعری از سرباز:

مژده مشروطه خواهی چون به گوش اورسید
گشت از قفقاز بر ایران روان و بجویه‌ای
شیفته گردید بر مشروطه و آزادگی
واعظ مشروطه شد از آن زمان و بجویه‌ای
گفته‌هایش می‌نشست اندر دل پیر و جوان
بود بسکه پاک خوئی و خوش بیان و بجویه‌ای
غیرت و مردانگی را در جوانان زنده کرد
با سخن می‌داد بر دل‌ها تکان و بجویه‌ای
حق را گفت از حقیقت هم هواداری نمود
بهترین سرمشق شد بر واعظان و بجویه‌ای
شدمشوق برد لیوان وطن در کارزار
رفت اندر سنگر آزادگان و بجویه‌ای
چون نبود اندر پی‌جاه و مقام و زور و زر
دور بود از خود نمائی جان‌نشان و بجویه‌ای
آلت دست ریاکاران نشد در زندگی
بود هر دم حامی بیچارگان و بجویه‌ای

این مجاهد ارجدار از جمله ناطقین بود که در نهضت مشروطیت ، دوشادوش با یرو عاظ آزادخواه مثل شیخ سلیم و میرزا حسین واعظ به جبهه مبارزان پیشرو پیوسته و با نطق و خطابه ، مبارزه با استبداد داخلی و بیگانه با استعمار خارجی را آغاز کردند . این نیکمرد با این که از روز نخست میدانست که در میدان مبارزه قدم گذاشتن ، عاقبت خطرناکی دارد ، با وجود این ، زندگی خود را به خدمت در راه هممنوع و هموطن خویش وقف و بیباکانه به افشای مظالم ستمگران پرداخت .

مستبدین بیشتر از تیرو تفنگ مجاهدین ، از سخنان ناطقین می ترسیدند و هر هفته ای که می گذشت برای نا بودیشان نقشه جدیدی طرح می کردند ، ولی مجاهدین ، هیچ وقت ، سخنرانان را تنها نگذاشته و همیشه برای حفظ آنان پاسداری می کردند .

میرزا علی واعظ از جمله افراد سرشناس و از رهبران مشروطه خواه تبریز به حساب می آمد . به همین علت بود ، موقعی که رحیم خان جلبیا نلو به دستور محمد علی شاه به تبریز حمله کرد و تمام محله های این شهر به جرم محله میرخیز را وادار به تسلیم نمود . بعد از این نمایندگان مردم شهر ، پیش رحیم خان رفتند ، وی چند شرط تحمیلی را به آنان ارائه داده ، از آن جمله یک لیست شامل اسامی سران مشروطه خواه تبریز بود که از نمایندگان خواست این افراد را که ۹۰ نفر بودند تسلیم وی کنند . در بین این اشخاص نام میرزا علی واعظ نیز بود که همراه اسامی قهرمانانی مثل علی مسیو ، ستار خان ، باقرخان ، شیخ محمد خیا بانی و حسین خان باغبان دیده می شد . بودن نام این روحانی جلیل القدر در بین این بزرگان ، نشان دهنده اهمیت مقام وی می باشد . ناگفته نماند که مردم تبریز نه تنها با درخواست رحیم خان مخالفت کردند ، بلکه وی در مقابل یورش قهرمانان نهشیران تبریز تاب مقاومت نیاورده و روبه فرار گذاشت .

این روحانی از جان گذشته ، در کتاب "نامه های از تبریز" چنین معرفی شده است : "میرزا علی شهید . . . یکی از ناطقین درجه اول تبریز و بلکسه یگانه بود . بسیار آدم وطن پرست ، صحیح با اخلاق ، فداکار و مشروطه طلب بود و خیلی با نفوذ و محبوب القلوب در میان مردم بود . . . از ابتدای ظهور مشروطیت ، داخل در این کار شده و بسیار مجاهده نمود و در این شش سال گذشته کاری غیر از این نداشت . شب و روز در اعتلای کلمه مشروطیت ، غیور و ساعی بود و از شدت و رقاء و آسایش و انقلاب ، پایدار و مستقیم بود . در عهد مشروطیت

ثانی به وکالت "انجمن بلدیه" منتخب و عضو شد. در مشروطه اول به واسطه مجاهدات فداکارانهاش، بسیار طرف عداوت شدید مستبدین مانند میرهاشم و حاج میرزا حسن و غیرهما از مؤسین اسلامیه مفسده گشته و صدمات بسیار دیده بود. مشارالیه در این دوسه سال اخیر ناطق یگانه تبریز و واعظ مشروطیت بود (۱).

این مجاهدانبا از جمله واعظ انقلابی بود که به حمایت از روستائیان ستم دیده برخاست. به نوشته شهید ثقه الاسلام: "در این چند روز، واعظین به حمایت دهاتیان برخاسته، وعظ خود را منحصر کرده بودند به این که مبارک را بیرون بکنید و مالک را جواب بدهید (۲)". و هنگامی که "حرکت گسترده دهقانی در آذربایجان پا گرفت... و نخستین بار خون دهقانان در روستای قره چمن آذربایجان بر زمین ریخت (۳)". با پشتیبانی از ستم دیدگان قره چمن به نکوهش ملاکان پرداخت.

در این پیشامد ناگوار که در نخستین بهار آزادی، یعنی فروردین ماه سال ۱۲۸۶ رخ داد، روستائیان قره چمن با اشاره سردمداران انجمن اسلامیه و به دستور نظام الملک، والی بدخواه آذربایجان و با دست سواران نصر السلطان، حکمران ستمگرمیانه، کشتاروت را چگردیدند. صاحب ترجمه، در سخنرانیهای خود از انتقاد عالین این فاجعه از جمله حاج میرزا حسن مجتهد بازنایستاد تا این که وی به کینه توزی برخاسته و انجمن را به صدور دستور تبعید و بیجوبه ای واداشت. بیگلربیگی، فراشان را به دستور والسی برای بیرون کردن میرزا علی آقا از شهر فرستاد، ولی او پیش از آن که فراشان به سراغش روند از راه سردرود بیرون رفت. چون جوانان غیرتمند و مجاهدان دلیر از جریان آگاه شدند، به هیجان آمده و به خانه واعظ رفته، به دنبال او راه افتادند و با شکوه و جلال او را از سردرود با زگردانیدند و به انجمن رفته و نمایندگان انجمن را از این که زیر نفوذ حاج میرزا حسن قرار گرفته بودند استیضاح کردند و متقابلاً "بیرون کردن حاج میرزا حسن و پسرش حاج میرزا مسعود را از شهر خواستار شدند و چندان پافشاری کردند که به خواسته خود رسیدند.

۱- ادوار دبراون - نامه های از تبریز - ص ۲۰۲۰۱ - نصرت الله فتحی -
مجموعه آثار قلمی ثقه الاسلام تبریزی - ص ۳۰۳۴ - سهراب یزدانی - مسئله رضی و دهقانان در انقلاب مشروطیت ایران - نشریه نگاره نو (خرداد - دتیر ۱۳۷۱) ص ۲۴.

میرزا علی آقا واعظ، از جمله روحانیون روشن بینی بود که استبداد قاجار را بهتر شناخته بود و خوب می‌دانست که تنها راه‌های ملت از دست دژخیم محمد علی شاه روسوفیل، مسلح شدن و مبارزه مسلحانه است. وی بنا به تجربه انقلابی، نیک دریافته بود که تاریخ ثابت کرده است که دیکتاتورها و خون‌آشامان ضد خلق به جز زبان زور، چیز دیگری نمی‌فهمند و تنها از این راه است که می‌توان آن‌ها را از تخت فرعونیشان به زیر کشیده و مردم ستمدیده را از دستشان رها می‌بخشید. چون گرگ بنا به طبیعت ذاتیش، کارش همیشه دریدن بره بوده و هیچ وقت در قداموش، پندوان ندرز و عجز و التماس جایی نداشته و نخواهد داشت به همین علت، برخلاف سراسران آزادیخواه تهران که بعد از صدور فرمان مشروطیت کار را تمام شده می‌پنداشتند و هیچ لزومی برای مسلح شدن مردم و آماده کردن آن‌ها برای فردا نمی‌دیدند و به همین سبب هم بود که محمد علی شاه نتوانست به آسانی آزادی را در تهران و سایر شهرهای ایران خفه کند، ولی رهبران هوشیار تبریز از جمله میرزا علی واعظ تشخیص داده بودند که هنوز اول کار است و باید برای تحکیم حکومت قانون در برابر استبداد، مسلحانه آماده شد. این شهید راه حریت، نه تنها مردم را برای مسلح شدن تشویق می‌کرد، بلکه لزوم تهیه اسلحه سرد و گرم را شرعاً "مجاز معرفی می‌نمود. طاهرزاده بهزاد در این زمینه چنین می‌نویسد:

" در روزهای انقلاب تبریز، هر عمل، عکس العملی تولید می‌کرد. آمدن اکرام السلطان گرفتاری اسدا... خان و افشاء شدن اسرار توطئه و بیدارگری بیوک خان پسر رحیم خان جلبیانلو تردیدی باقی نگذاشت که نقشه‌هایی برای برچیدن مشروطیت ایران تهیه شده و قبل از همه می‌خواهند، صدای فدائیان آذربایجان را خاموش کنند. عکس العمل این توطئه‌ها بیداری رهبران و اقدام‌های ضروری تروشدیدتر آزادیخواهان گردید. ابتدا فدائیان، مخزن اسلحه‌ارک را تحویل گرفته و مجاهدین و فدائیان محله‌های شهر تبریز را مسلح کردند... پس از تشکیل حسیب اجتماعیون - عامیون بنا شد، مجاهدین امنیت تبریز را به عهده گیرند. بنا بر این مسلح شدن آنان ضروری تشخیص داده شد و واعظ هم از قبیل میرزا علی واعظ و یجویه‌ای و چندین تن دیگر در بالای منبرها لزوم تهیه اسلحه گرم و سرد را شرعاً "مجاز معرفی کردند و چون پیش بینی کردند که داشتن اسلحه بدون دارا بودن آموزش نظامی کافی نیست، از تاریخ

۱۲ ربیع الثانی ۱۳۲۵ ه. ق مشق نظامی و هدف‌گیری معمول شد. بدین نحو در کلیه میدان‌های تبریز آموزش نظامی و تیراندازی معمول گردید و بعد از ظهرها جوانان لباس‌های دربر کرده پیکرهای خود را با قطار فشنگ آراسته و مشغول تمرین سپاه‌گیری گردیدند. این اقدام فواید فراوانی داشت، از آن جمله قبل از این که جنگ و نبرد آغاز گردد، جوانان ورزیده شده و به تفنگ و فشنگ عادت کرده و زنگ ترس و واهمه از وجود آنان زده شده بود، ضمناً اینان هم که درجا معه با رخت آزادی و مشروطیت شناخته شدند، در مقابل اعمال استبداد قرار گرفته و اخلاقاً ملزم به انجام تعهد گردیدند (۱)."

در سال ۱۲۸۸ دومین فرزند و اعظم مشروطه دیده به جهان گشود که به نام پدر بزرگ مادریش اسماعیل نامیدند. در همین سال بود که بنا به دعوت آزادیخواهان و آذربایجان‌نیان ساکن مشهد، میرزا علی‌آقا عازم خراسان شد و آزادیخواهان آن خطه از وی با شکوه و جلال پیشواز کردند.

پس از آن که محمد علی میرزا برای ثمرجات آزادیخواهان، از سلطنت خلع و به روسیه فرار کرد، هر آن مترصد فرصت بود که به ایران برگردد، بالاخره قبل از آن که وی در روز شنبه ۲۶ تیر ماه ۱۲۹۰ با پشتیبانی روس‌ها به ایران بازگردد، صمدخان شجاع‌الدوله به هواداری وی از شرق و غرب به شهر تبریز حمله کرد که مجاهدان در برابر آن مردانه پایداری کردند. میرزا علی‌آقا به سنگرهای حکما و ار و شام‌غازان در غرب تبریز رفته و از مجاهدان ستایش کرد و آنان را به نگهداری شهر و مبارزه با بازگشت استبداد تشویق نمود.

پس از آن که صمدخان و روس‌ها چیره شدند، در تبریز دست به کشتار آزادیخواهان باز کردند. احمد کسروی در این زمینه می‌نویسد:

"مادر تاریخ بارها نام او (آقا میرزا علی) را برده‌ایم. مرد نیک‌خو و شیوا زبان و غیرتمندی بود و با آن که از پیشروان آزادی به‌شمار می‌رفت به انجمن و اداره‌ها در نیامده و به همان کارو اعطای خرسندی داشت و چون کسی را نیامده و در پیشامد جنگ روس هم دست نداشته بود، از این رو بیمی به خود راه نداده از شهر بیرون نرفت. او میرحشمت و یارانش به و نیز پیام فرستاده، پیشینها همراهی کردند، ولی او انگیزه‌ای برای بیرون

۱- طاهرزاده بهزاد تقی‌م‌آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران ص ۱۳۴-۱۳۲

رفتن از شهر نمی‌پنداشت و آن را نپذیرفت. لیکن چون ثقه‌ا لاسلام و دیگران را گرفتند و اندازه بدخواهی و سختگیری روسیان دانسته شد، و نیز برخود ترسیده به چاره برخاست، ولی از شهر بیرون نرفت و پنا ه بردن به خانه خویشان و دوستان را روا شمرد و در آن دل زمستان، به با غی در کوی کوجه با غ پنا هید و در یک سرای سردوتھی، در آنجا به نگهداری خود پرداخت و چون کسی در چنان جایی نهان نماند، حسین خان فراش باشی جا بیگا ه و رادانسته و با بستگان خود به سراغ وی آمد و او را دستگیر کرده و با کسان دیگری که دستگیر کرده بود برای روسیان برد. همان روز روسیان آقا میرزا علی واعظ با سه تن دیگر حاج صمدخیاط، حاجی خان قفقازی و مشهدی شکور خرازی را در قوم با غی به دار آویختند.

اینان را از چند روز پیش گرفته بودند و ما از سرگذشت ایشان در باغ شمال و چگونگی با زبرسی و دارکشیدن آنان آگاهی درستی نداریم، ولی بیکراهی در دست است که سرکردگان روسی هر چه رتن را در پای دار نگاه داشته اند و در همان جا با زبرسی می‌کنند و ریسمان ها از بالای سر آنان آویزان است. از اینجا پیدا است که چه رفتاری با ایشان کرده اند و چگونه داری نموده اند (۱)."

تاریخ شهادت میرزا علی آقا روز ۲۲ دی ماه ۱۲۹۰ برابر با ۲۲ محرم ۱۳۳۰ ه. ق بوده است.

چون صمدخان چیره شد با یاری بیگانگان
شدا سیرینجه اهریمنان و بیجویه‌ای
واپسین دم با شجاع الدوله تنندی ها نمود
حمله ها می‌کرد با تیغ زبان و بیجویه‌ای
مرگان در راه میهن پیش او ناجیز بود
داد از خود سرفرازی ها نشان و بیجویه‌ای
پایداری کرد در پیمان خود تا پای دار
بود چون خاری به چشم دشمنان و بیجویه‌ای
جوبه دار ارج او را در جهان افزون نمود
کردنا مش را بدین سان جاودان و بیجویه‌ای

۱- کسروی - تاریخ هیجده ساله آذربایجان - ص ۳۴۲

همسرش با خردسالان ما ندا زایا دگار
 هستیش تا راج شد چون دادجان ویجویه‌ای
 راستی اندر بها ر عمر زیر بار غم
 خردش چون رفت از دستش جوان ویجویه‌ای
 لیک با نیروی ایمان کودگان را مرد کرد
 تا نما ندد در جهان کور آشیان ویجویه‌ای
 برهوسهای جوانی در جوانی چیره شد
 بود ازو خرسند هر دم در جهان ویجویه‌ای
 نام او شد زینت تاریخ آذربایجان
 بود مرد پارسا و کاردان ویجویه‌ای
 در هزار و سیصد و سی بیست و دوم روز دی
 دادجان در راه ایران شادمان ویجویه‌ای
 یاد او را تازه کن سرباز در این ارمغان
 کرد جانش را به ایران ارمغان ویجویه‌ای
 "سرباز"

این روحانی مجاهد که یک عمر صادقانه در راه بیداری مردم کوشید،
 بالاخره جان عزیزش را در راه آرمان مقدسش نثار نمود، ولی دست مکافات
 نگذاشت که قاتلین وی بتوانند بعد از او به راحتی زندگی کنند و آه
 جانگداز کودکان صغیر و تیم آن مبارز نستوه، بالاخره تبدیل به شعله‌های
 آتشی شد که خرمن هستی آن دژ خیمان را به خاکستر تبدیل کرد.
 چندی نگذشت که انقلاب اکتبر طومار هستی تزاران خونخوار روسیه را در
 هم نوردید و مزدوران سرسپرده آن‌ها در تبریز از جمله حسین خان فراش
 باشی نیز به دست مجاهدان به کیفر اعمال خود رسیدند و مصداق این شعر در
 موردهمه آن‌ها به واقعیت علنی تبدیل شد:

دیدي که خون ناحق پروانه شمع را

چندان امان نداد که شب را سحر کند

کسروی دربار حسین خان فراش باشی و سرنوشت بدفرجام او چنین —
 می‌نویسد:

"این حسین خان فراش باشی، ویجویه و حکما وار بوده، پس از جنبش

مشروطه، به آزادیخواهان پیوسته و در جنگ‌ها نیز همیشه پادرمی‌بان می‌داشت و دست‌های زبردست او بودند، با این همه چون روسیان چیره‌شدند در زمان به‌حال و جایگاه دیرین خویش برگشته، باز فراش‌باشی گردید و نامردانه به‌جستن و گرفتن آزادیخواهان پرداخت که بیش از دیگران در این راه می‌کوشید و بسیاری از کسانی که روسیان و صمدخان از ویجویه و قره‌آغاج و آن پیرامون‌ها کشتند گرفتار ایشان با دست این می‌بود ولی خود او نیز داستان بس شگفتی دارد و چندسال دیرتر مجاهدان او را به‌کیفر این نامردی‌هایش کشتند.

پس از رفتن روسیان از تبریز که دموکراتیان در تبریز نیرومند شدند، این حسین‌خان از شهرگریخته بود ولی یک شب نهانی بازمی‌گشته و دموکراتیان آگاه شده و در گورستان گجیل او را کشته و یک پارچه سفیدی به روی سینه‌اش دوخته و به روی آن با خون سه‌سطر نوشته بودند.

" زنده باد ارواح پاک شهدا "

" زنده باد روح پاک میرزا علی ویجویه "

" زنده باد روح پاک احمدخان یوزباشی "

و با مدادان که او را برداشته و در آن نزدیکی به‌خانه کلانتری آورده و به روی زمین انداخته بودند، من نیز به آنجا رفته و آن را دیدم و ایمن شگفت که همان‌خانه از آن حامی‌خان بوده و مادر داغ‌دیده پیرا و که تا آن زمان زنده بود بالای سر کشته حسین‌خان ایستاده و می‌گفت پسر مرا این به‌کشتن داد. (۶) "

حسین‌خان فراش‌باشی درست شش‌سال و چهار روز پس از شهادت ایمن عزیزان در شب چهارشنبه ۲۶ دی ماه ۱۲۹۶ به‌سزای اعمال ننگینش رسید. پس از شهادت پرافتخار آقا میرزا علی واعظ، منزلش به دست او باش به تاراج می‌رود و همسر ۲۸ ساله‌اش با نوطلا که هشت ماهه حامله بوده، بسا شجاعت هر چه تمام‌تر با آن حوادث مقابله کرده و با صبر و حوصله فرزندان خردسالش را در دامان پر عطفش بزرگ می‌کند و با لایحه در سال ۱۳۴۳ شمسی در تبریز دارفانی را وداع می‌نماید. گفتنی است که منزل این بزرگوار که در محله ویجویه روبروی کوچه حاج میرزا آقا حکیم قرار داشت، هنگام شهادتش در پیش آقا میرمجید خسروشاهی بیع به شرط بوده است.

پس از شهادت میرزا علی آقا، حاج میرزا حسن مجتهد، با آن که از مخالفان وی بود، ولی با پیش گذاشته و ما در همسر شهید را به عنوان قیم اطفال خردسال تعیین می‌کنند و این شیرزن بنا به گفته نوه اش حاج اسما عیال آقا واعظ پور، در سروسامان دادن زندگی این خانواده بی‌سرپرست، زحمات زیادی را متحمل می‌شود.

زنده یاد علی آقا واعظ علاوه بر دو پسر، دارای دودختر نیز بوده است. یکی از آن‌ها به نام سکینه در سال ۱۳۲۳ شمسی در تبریز درگذشته است. چنان که گذشت با نوطلا که در آن ایام پرتب و تاب، هشت ماهه حامله بوده، ۴۵ روز پس از شهادت شوهرش وضع حمل می‌کند و دختری به دنیا می‌آورد، ولی این طفل روی پدر ندیده، بیش از دو سال زنده نمی‌ماند. ضمن گرامی داشت خاطره فراموش نشدنی زنده یاد میرزا علی واعظ و کلیه شهدائی که در راه آزادیخواهی و عدالت‌طلبی، جان در راه آرمان خود گذاشته‌اند، این دفتر را با ابیاتی از شاعر گرانمایه آقای حمید سیدنقوی (حامد) که با زبان شیرین مادریمان درباره محله و جوییه و زنده‌نمام میرزا علی واعظ سروده به پایان می‌بریم:

(ورجی) کوچه‌سی‌ها ردا قالمیسان

هرنه با خیرام گورمورم سنی

آخرا تویمه آزا قالمیر گندهم

ها ردا قالمیسان یا داسال منی

میرزه علی واعظ بؤیوک اوغلووا

ادبلی سلام یثتیر بیزلردن.

توجه :

- ۱- ادارۀ مجله در چک و اصلاح حذف مقالات وارده مختار است.
- ۲- مقالات وارده هرگز برگشت داده نمیشود.
- ۳- هرگونه مسئولیت مقالاتیکه با امضای نویسندگانشان در مجله چاپ میشود مربوط به خود نویسندگان است و چات آنها الزاماً دلیل تأیید ادارۀ مجله نیست
- ۴- لطفاً مقالات را با رعایت لهجه ادبی و قواعد املائی تایپ شده و یا خوانا با آدرس کامل خود بنویسید و ارسال فرمائید.

وارلیق

اطلاعیه

ازمشرکین محترم مجله که حق آبونمان سال ۱۳۷۱ را نپرداخته‌اند خواهشمند است مبلغ ۳۰۰۰ ریال حق آبونمان یکساله را به آدرس : بانک ملی ایران شعبه داریوش خیابان بهار حساب شماره ۳۱۶۳ دکتر جواد هیئت واریز و فتو کپی قبض آنرا به آدرس مجله ارسال نمایند تا در ارسال مجله وقفه‌ای پیدا نشود.

وارلیق

VARLIQ
PERSIAN AND TURKISH
JOURNAL

14-th. Year No. 85-2
1992 July Aug Sept.
Add : 151, Nord Felestin Ave
Dr. Javad Heyet
Tehran - Iran

وارلیق

مجله فرهنگی ، ادبی ، هنری
به زبانهای فارسی و ترکی
صاحب امتیاز و مدیر مسئول :
دکتر جواد هیئت

تهران : خیابان فلسطین شمالی پلاک ۱۵۱
عصرهای زوج تلفن : ۶۶۶۳۶۶

سازمان چاپ خواجه ، خیابان فردوسی جنوبی ، کوچه خندان شماره ۱۴